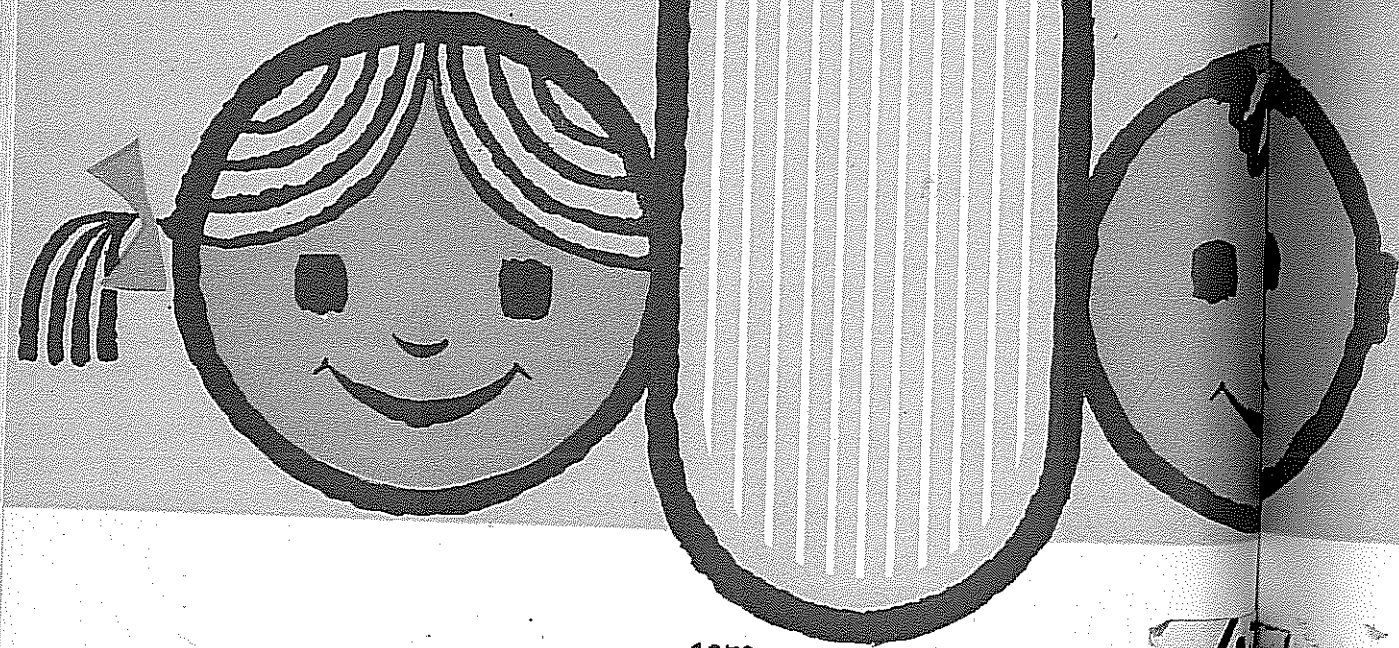

ספרות ילדים וזמננו פתי-פתי

רביעית
לה' ד' (ט"ז)

סיון תשל"ח — יוני 1978

1/2
40

18 אפר 1978

בחוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

עיון ומחקר

מקראות ראשונות לבני דור התחיה*

מאת ד"ר אוריאל אופק

"בראותי את המון ספרי החינוך, היוצאים חדשים לבקרים, הנני מקנא באחי הקטנים על כי עלה בגורלם להינצל מכל הפגעים אשר נפגענו אנו משיטת הלימודים הנוראה, אשר בלבלה את מוחנו וגם את מוח המלמד האומלל... ביחוד היתה השנה הזאת שנת ברכה לספרי החינוך, והספרים הם כולם מבכורות המקצוע הזה". — במלות ברכה וקנאה אלה קידם הסופר משה אלעזר אייזנשטאט את הודם הגובר והולך של מקראות וספרי לימוד וקריאה, שיצאו בעשור האחרון של המאה ה-19. מקראות אלה — מהן ערוכות על טהרת הספרות ומהן בתוספת הסברים לשוניים ודידאקטיים, מהן כתובות בידי סופרים בעלי שאריות ומהן שהיו פרי חפזו של מלאכת תרגום והטלאה — היו תופעה שאי אפשר היה להתעלם ממנה, בהעידה על הביקוש העצום לספרות פדגוגית עברית. כל מחבר כמעט הכריז על ספרו, שהוא ערוך בשיטה חדשה, ב"דרך קלה וישרה לנערי בני ישראל", "מן הקל אל הכבד", או "על פי השיטה הקולית".

אך בעוד שהמורים הצעירים קידמו את המקראות החדשות בשמחה מובנת וכדבר בעתו, ואף העיתונות ציינה בצדק כי ריבויים של ספרי החינוך והקריאה מוכיח כי הגה "באו סופרינו לכלל דעה, שנחוץ להתחיל את החינוך מהילדים ולא מהגדולים", נמצאו ברחוב היהודי גם מתנגדים חריפים להם. קנאי החינוך המסורתי, שניסו להילחם בבתי הספר החדשים, הטילו חרם על ספרי הלימוד: "בעין שנאה יביטו על כל התריסטומאטיות והמיתודות אשר יוולדו לנו בשנים האחרונות, להקל את דרך לימוד שפת קודשנו לילדי ישראל. 'צא טמא' יקראו לכל ספר חינוכי, בפחדם פן ירד ערך התורה". ולצדם קמו מבקרים וסופרים שהתרועעו, מי

* מתוך הספר "ספרות הילדים העברית — ההתחלה", שיופיע בקרוב בהוצאת "מפעלים אוניברסיטאיים".

- (1) בחתימת "אחד מדרי מטה", "המליץ" 1896, גליון 275.
- (2) ככתוב בשער המקראה "מסלה ישרה" מאת מיכאל וולפר, וילנה תרמ"ט.
- (3) ככתוב בשער המקראה "פרדס הילדים" לאברהם ברוך טמקין, וילנה תרס"ד.
- (4) שלמה ברמן, במאמרו החשוב "חנוך לנער", הצפירה 1896, גליון 215. עמ' 1053.

קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך המרכז לספרות ילדים

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), ד"ר מנוחה גלבוני, חוה ויזל, ד"ר אסתר טרסי, בתיה מעוז

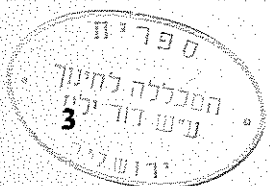

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

בלגלוג ובביטול ומי בקול אזעקה, על מבול המקראות, שצצו בהמוניהן כפטריות לאחר הגשם: "כל מלמד שוטה וגם נער טיפש יתברך בלבו, כי הוא הוא ה'מתקן' הנכסף; ואם קרא שניים-שלושה מאמרים בשאלת ההינוך וקם והפיץ בישראל 'מטודה' חדשה ללמד לילדי ישרון את תורת שפת עבר...". בעיקר תקף ישראל חיים טביוב בזעם אותם "מיני צרעת בצורות 'ספרי לימוד' ו'ספרי מקרא' איומים ונבערים, אשר מסופק אני אם היתה להם תקומה בדור הקודם"; אמנם, כוונתם של המחברים רצויה — כתב — אבל התוצאות עגומות ביותר "והילדים אינם נחנכים אלא נחנקים". אבל חושד אני בו, בטביוב, שגם הקנאה ויצר התחרות דיברו מגרונו; שהרי בשנה שבה נדפסו דבריו אלה יצא הראשון בסידרת ספרי-הלימוד רבי-התפוצה שהוא עצמו חיבר, ואשר ידובר עליהם להלן.

רבת-משמעות היא העובדה המאלפת, שחשובי הסופרים לילדים באותה תקופה — ביניהם א"מ פיורקו ו"צ לוי, "ב לבנר ו"ח טביוב, יהודה שטיינברג ויהודה גרוזובסקי (גור) — פתחו את דרכם הספרותית בחיבור מקראות לתלמידים. צעד ראשון זה שלהם בספרות החינוכית היה בבחינת נסיון, שהכשירם לעבור מן הפרוזודור אל הטרקלין ולהמשיך את יצירתם הרבוגנית בספרות-הילדים — מקור ותרגום, כינוס ועריכה.

"נטעי נעמנים" מואת א"מ פיורקו

"להועיל לבני עמי כי ישעי וחפצי" — כך כתב אברהם מרדכי פיורקו בפתח המקראה הראשונה שלו, "נטעי נעמנים", שיצאה בווארשה בשנת תרמ"ג (1883); ואף-על-פי שהיתה זו, כנראה, המקראה הראשונה שהופיעה במזרח-אירופה בתקופת 'חיבת ציון', היא נמצאת עדיין כולה בסימן ההשכלה של הדור הקודם. כל פרקיה לקוחים "ממיתב ספרי החכמה והפדגוגיה בשפות העמים", בלא כל צביון דתי או לאומי. רק ביצירותיו המאוחרות יותר ניכר כי פיורקו קלט שמץ מרוחות הזמן החדש; ואף-על-פי שניסה לסגל עצמו לתמורות שהתחוללו ברחוב היהודי, דומה כאילו הוסיף לעמוד בשולי התקופה.

אבל זכות-ראשונים בלתי מעורערת שמורה לא"מ פיורקו (לומז'ה תרי"ג/1853 — גראייבו, תרצ"ג/1933): הוא היה הסופר העברי הראשון בגולה, שהקדיש את מלוא אונו ועטו לטיפוחה של ספרות-הילדים לענפיה. כמעט כל מה שכתב כיוון לקורא הצעיר. הוא הוציא ספרי-לימוד, חיבר סידרת סיפורים ראשונה לילד העברי בגולה — "למקרא ולשעשועים" — וערך את שבועון-הילדים העברי הראשון בעולם ("גן שעשועים", 1899); ואם לא השכיל להדביק בכתיבתו את כיווני הזמן החדש, בישרה פעילותו השקדנית ורבת-השנים — עליה ידובר בפרק הבא — את יציאתה-למרחב של ספרות-הילדים העברית והפיכתה לתופעה של קבע.

"מיום עמדי על דעתי עבדתי", כתב פיורקו באוטוביוגרפיה שלו, "תקופת שנים אחת הייתי סוחר, תקופה אחת הייתי מורה וזה כשלושים שנה אני מדפיס". בתקופת עבודתו בהוראה חיבר את ספרו "נטעי נעמנים", הכולל "מאה סיפורים ומשלי מוסר [מתורגמים]... לוקחי נפש

(5) "ח טביוב, במאמרו "ענייני ילדים", "המליץ" 1896, גליון 32.

(6) ראה: גרשון ברגסון, "שלושה דורות בספרות-הילדים העברית", יסוד, תל-אביב, 1966, עמ' 55—56.

(7) "תולדות היי", בית המדרש החדש" ב, גראייבו תרצ"א, חוברת ה'.

ומעוררי לב", במטרה "ללמד בני-ישראל דעת שפחנו הקדושה ולנטוע בהם מידות טובות וישרות". בשל חוסר ממון היה הספר מונח אצלו בכתובים, וכדי להחיש את ההדפסה חיבר את האגרון "ספר המכתבים השלם" (ורשה תרמ"ב), הכולל 150 מכתבי משפחה, אגרות ידידות ומכתבי מספר; ולאחר שנמכרו ממנו הרבה כמה מהדורות, נתאפשר לו להדפיס גם את "נטעי נעמנים". בהקדמתו למקראה תיאר פיורקו את העזובה ששררה בספרות-הילדים, ש"עד ימי הדור הזה לא דאגו סופרי ישראל בעד הצעירים לחבר בעדם ספרי מקרא קלים, המושכים את הלב... ורק בעשר השנים האחרונות האלה החלו הסופרים לשום לב לצעירי הצאן, לעשות למענם מטעמים". כן הוזכר את מאמציו שהספר יהיה "כלול בהדרו", ובכך היה אחד הראשונים, שהקפידו על צורתו החינוכית האסתטית של ספר לילד העברי.

מאה סיפורי "נטעי נעמנים" הם כאמור, תרגומים ועיבודים, מלבד סיפורים בודדים (שסומנו בכוכב), שהם מאת פיורקו. ואף-על-פי שהמקורות שמתוכם לוקטו הסיפורים לא צוינו — תופעה שרווחה אז בין מחברי המקראות והיו מבקרים שהתריעו עליה — ניתן למצוא ביניהם סיפורים שתורגמו מן הכריסטומאטיה הרוסית הפופולארית "פאולסון" (וללא ספק גם מקבצים רוסיים וגרמניים אחרים) וכן עיבודי משלים ואגדות מן הגמרא והתלמוד. הבלטת המאור שבחיים — הוא המכנה המשותף למאה הסיפורים, המתארים מעשים ומנהגים נאים של אנשים ובעלי-חיים — נאמנות, טוב-לב, רחמים, אומץ-לב, הסתפקות במועט, אורך-רוח וכן הלאה.

את הכמתו של האדם — שהיא הגדולה בנכסיו — לא יגזול שום גנב ושודר, כפי שמלמד הסיפור הבא:

"חדר ונבהל, גואש מכל תקוה, בא תלמיד בית-הספר ביום אחד אל מורו ועיניו יורדות מים ויאמר: זה מורי! גנבים באו אלי הלילה ויגנבו דיים ויקחו להם את כל אשר לי ויצויגו ככלי ריק, וישאל המורה את פי התלמיד לאמור: האם חמסו ממך גם את תשוקתך למדעים, חכמתך ובור לבך? — לא, אדוני, ענה התלמיד, ורק כספי וחפצי ביתי לקחו ממני. — אם כן הדבר, קרא המורה, אל תדאג הרבה, בני. הנחם, כי שני אלה תשיג ירך עוד באחרית הימים, אך השמר לך ושמור נפשך מאד משודדים אשר יגזלו ממך חכמתך ותום לבבך, אשר לא תשיגם ירך עוד כל הימים".

בשפה קלה וחסכונית זו, שממוזגים בה פשטותה החינוכית של לשון המקרא וניבים מאוחרים — אבל גם בשיבושים לשוניים אחדים — מציגים פרקי הספר דמויות מופת ומעשי מופת, משל ביקש המחבר לומר לקוראיו הצעירים: כך ראוי גם לכם לנהוג. אך אם הצליח "נטעי נעמנים" לנתב את הקורא העברי הצעיר אל המסלול האנושי, הוא

(8) ראה, למשל, דברי מ"א אייזנשטאט ("אחד מדר"י מטה"): "לא טוב נהג המחבר (גרוזובסקי) "כי לא יגיד לנו בסוף כל תרגום ותרגום מאיזה ספר וסופר תרגם הדברים, כי כאשר יעשו כן רוב בעלי הכריסטומאטיות בשפות אחרות; יען כי אגב אורחא יראו התלמידים שמות סופרים אשר אולי לא שמעו עד עתה" ("המליץ" 1896, גליון 228).

התעלם כמעט לחלוטין מן הנתיב היהודי והלאומי; והדבר תמוה ביותר, לאור הודאתו המפורשת של פיורקו, כי מורו העברי היה הסיפור 'אהבת ציון' למאפו, שהיה שגור על פיו. על מגרעת זו — חסרונם של סיפורים שנושאם יהודי — כבר עמד בעל המדור 'בינה בספרים' של 'המליץ'; הוא תמה על פיורקו, שנעזר 'בספרי הפדגוגיא של העמים להעתיקם כמו שהם ולא ישכיל לעשות כמתכונתם ברוח דתנו ועמנו'. והרי המחבר יכול היה ליטול דוגמה מסופרי אירופה, המייחסים את משליהם וסיפוריהם אל גיבוריהם הלאומיים: למשל, הסיפור על הסדי פטר הגדול שתיירגם מרוסית ('נטעי נעמנים', עמ' 17) מצוי גם בלשונות אחרות, כשהוא מיוחס שם למלכים אחרים. ומה שחמור עוד יותר: יש סיפורים ב'נטעי נעמנים', שמקורם בספרותנו העתיקה (למשל: 'העיוור והפיסח', סנהדרין צא), משם התגלגלו אל הפולקלור הכללי 'ומחברינו פדגוגינו נוטלים לתומם את הסיפורים מלשונות העמים כמו שהם ומערבים חול בקודש'.

לאחר אי-אלה הערות לשוניות ותביעה ממחברי המקראות לכלול בספריהם 'סיפורים לקוחים מתורתנו הכתובה והמסורה, למען יישאר בלב תלמידיהם דבר-מה מזכרון אבותיהם', חתם המבקר את דבריו בתקוה, כי 'נטעי נעמנים' יביא תועלת למורים ולתלמידיהם, שכן 'טוב הספר מאד ונחמד להשכיל'. ואמנם, הספר נפוץ מאוד, ואל מאה הסיפורים נוספו בשתי מהדורותיו הבאות (ורשה תר"ן; שם תרנ"ד/1894) עוד 135 שירים ומכתמים, מקוריים ומעובדים ואנקדוטות. פיורקו השכיל, כנראה, להבחין בדיאקטיות המוסרנית המופרות שאיפיינה את המהדורה הראשונה של 'נטעי נעמנים', ולכן הוסיף במהדורות הבאות 'מחלקה' מיוחדת שהיא על טהרת השעשוע: המישים אנקדוטות לשמן, שאין להן ולי'מוסר' ולא כלום.

לאחר 'נטעי נעמנים' הוציא פיורקו עוד המישה ספרי לימוד, שנדפסו כולם במהדורות אחרות: 'ביניהם "כור המבחן" (וארשה 1887; גראייבו 1902) — לנסות בהם את התלמידים בדברי ימי ישראל אשר בכתבי קודשנו'; ו'לוחות הפעלים החדש' (פייטרקוב תרס"ג/1903) — לדקדוק. אבל המעניין מכל ספריו — ספר שיש בו ייחוד מסוים והוא חורג מן התחום הלימודי לעבר הבלטריסטי, הוא הקונטרס המחורז 'ילקוט הרעים' (ורשה תרנ"ד; שם, תרע"ט. 70 עמ'); עיקרו — 'שש מאות מאמרים בדרך שיר ובחרוזים, יכילו כל השמות, הפעלים והמלים, השווים במבטאם ושונים בנגינתם'. פיורקו אסף, לדבריו, את כל ההומופונים העבריים, השונים בכתיבתם, וחיבר בעזרתם צימודי שיר, "באשר השיר מסגל לזכרון וטוב ללמדו בעל-פה". פיורקו השכיל לחבר חרוזים בלתי מאולצים, בעלי משמעות פשוטה, לעתים מוסרנית, ותודות לכך הפך 'ילקוט הרעים', אולי שלא מדעת, לאוסף מכתמים מהנה ומאלף, שחרוזיו ההומופוניים (בהברה אשכנזית, כמובן) מושלמים כולם. ה'ילקוט' פותח בצימודים פשוטים, קצרים ומרוכזים —

אַחֲוֵי הַפֶּלֶה / פְּרִגְלִית קָלָה. אֶפְיֵי קָלָה / לְחַתֵּן וְכָלָה

9) "המליץ" תרמ"ה/1884. גליון 86. עמ' 1390. ובזאת כיוון המבקר לדעתו של סמולנסקי, שהתנגד אף הוא בחריפות לספרות ילדים ונוער מתורגמת: "וסיפורי כל יתר העמים לא יקחו לב הנער העברי לאהבה, רק יבלבלו את מוחו". ("עז לטעת", מאמרים ב, עמ' 95).

10) "המליץ" שם.

והוא מסתיים בשירי צמדים בני שבע-שמונה שורות יותר, שתוכנם פיוטי או מוסרני, מיקצבם נאה וחריותם טבעים ומשלמת:

בְּחַמְדוֹת תִּבֵּל אֶל תַּעַז / וְלִהְעֵשִׂיר אֶל תִּינַע.
אֶז שְׂבִיב אֶשְׁף יִגַּה / רַע בְּדָ לֹא יִנַּע.

"ילקוט הרעים" הצליח להציג לפני הקוראים הצעירים את עושרה הרבגוני של הלשון העברית ואפשרויות השימוש ההומונימיות שבה בדרך בלתי שיגרתית, ששולבו בה הנאה, הפתעה ושעשוע.

"רע הילדים" בואת י"ב לבנר

"נטעי נעמנים" לפיורקו היה מספרי הילדים האחרונים, ששמם המליצי מעוגן עדיין בתקופה המשכילנית. החל בשנות התשעים למאה ה-19, המבשרות את ראשית תור הפריחה בספרות הילדים, התחילו מקראות רבות (ובעקבותיהן גם ספרי הילדים האחרים) להיקרא בשמות פשוטים, הקרובים לעולם הילד ולתפיסתו. ואחד מאותות-התקופה האופייניים היה השימוש החוזר שוב ושוב במלה ילדים בשמות הספרים: "ידיד הילדים" ("צ ליון), "עדן הילדים" ו"מורה הילדים" ("ח טבוב), "מדריך הילדים" (קופל וולוצקי), "פרדס הילדים" ("א"ב טמקין), "גן הילדים" (ש. ברמאן), "מחיי הילדים" (חמדה בן-יהודה), "אגרות ילדים" (גרשום באדר) ועוד — הספרים הללו יצאו כולם במרוח-אירופה בעשור-שנים אחד, ואין לראות בכך תופעה שבמקרים. והראשון שפתח ב'מסורת' זו היה י"ב לבנר, בספרו רבי-התפוצה "רע הילדים" (וארשה תרנ"ב/1892). "במחברתי זאת יצאתי למלא חסרון מורגש בספרות-הילדים", כתב ישראל בנימין לבנר (1862—1916) בפתח הקדמתו ל"רע הילדים"; והחסרון המורגש בעיניו היה — היעדרם של ספרי קריאה בעד "ילדים היודעים קרוא עברית לבדה", שלשונם פשוטה, בלא 'מליצות נשגבות', המרתיעות את הקורא הצעיר "ומחסרות ממנו את עונג הסיפורים הרוחניים". על כן השתדל לכתוב את ספרו "בשפה קלה, ברורה ומובנה, לבלי תעופנה המלים על הרעיון וירוזן כל קורא בו".

עיון ב"רע הילדים" יגלה, כי לפנינו מקראה בעלת איכות אורגאנית, שנושאי שלושים סיפוריה — עשרת הדיברות, חגי ישראל וגדולי האומה — ערוכים ברצף מכון והגיוני. בחלקו הראשון של הספר הובאו עשרת הדיברות, שביניהם שלובים סיפורים קצרים ומרשימים, המעוגנים בכל דיבר ודיבר. לאחר "לא תעשה לך פסל", למשל, באה האגדה על אברהם מנפץ הפסילים; לאחר "זכור את יום השבת לקדשו" הובא הסיפור על יוסף מוקיר שבת; לאחר "כבד את אביך" ואת אמך" — הסיפורים על רבי טרפון המכבד את אמו וגירסה בלטריסטית נאה על דמה בן נתינה האשקלוני שאמר לחכמי ישראל: "לא אמכור את כבוד אבי בכל כסף וזהב" (על-פי קידושין ל"א). הסיפור הארוך והדרמאטי ביותר קשור ב"לא תחמוד" — משפטו של סוחר הבשמים, שחמד את כספו של שכנו סוחר-השמיים. ואף-על-פי שזהו סיפור-עם מזרחי במקורו, מובאת כאן הגירסה היהודית, שבה מיוחסת הדרך לגילוי האמת (טבילת המטבעות המשונים במים רותחים) לילד גור-אריה הלוי (הרמגא"ה, ממחירי "שולחן ערוך").

בחלקה השני של המקראה הובאו סיפורים על חגי ישראל וכן על חכמתם של רבי עקיבא, אלעזר בן שמוע והרמב"ם; ואל הרמב"ם מתקשר אורגאנית הפרק האחרון בספר — שלושה עשר עיקרי הדת, כפי שנוסחו בידי בן-מימון.

אפשר לראות ב"רע הילדים" מעין עבודת-הכנה, שהכשירה את לבנר למפעלו הגדול והמהולל "כל אגדות ישראל" (ואמנם, כמה מן הסיפורים הכלולים ב"רע הילדים" נכללו אחר-כך בכל אגדות ישראל, אבל זכו שם לניסוח מחודש). כבר בספר-ביכורים זה ניתן להבחין בסגנונו הסיפורי-המקראי הרך של לבנר, שהוא נקי ממליצות, ואשר נמוגו בו פשטות עם פיוט, נוי עם דיוק, הנה, לדוגמה, סיומה של האגדה הידועה "אריאל", על הסוחר היהודי, שהתעכב במדבר כדי שלא יחלל את השבת¹¹:

ובערב, בצאת הכוכבים, אחרי התפללו את תפילת הערב, קם הארי מרבצו ויגש אל היהודי ויברך לפניו. ויעל האיש על גב הארי וישב עליו וירץ הארי דרך המדבר כחץ מקשת וישא את רוכבו אל המקום אשר עמדה שם אורחת הישמעאלים. וירד האיש מעל הארי, והארי שאג שאגה גדולה וישב המדברה ויעלם מעיני הנוסעים. ויתמחו האנשים מאד בראותם כי הפליא ה' לעשות להיהודי שומר השבת מחללה, ויפלו על פניהם ויאמרו: ה' הוא האלהים!

הצלחתו של "רע הילדים", שבחי הביקורת ותפוצתו הרבה¹² הם שהגיעו את לבנר להקדיש את עטו לספרות-הילדים. הוא היה מעמודי התווך של הוצאת "תושיה", ולא היה אולי סופר שני בדורו, שעשה יותר ממנו להרחבתה של הספרות לבני-הגעורים על כל ענפיה.

✱

חמש-עשרה שנה לאחר "רע הילדים" השתתף לבנר בעריכתה של מקראה משובחת ורב-תפוצה שניה לילדים — "חריסותומתיה", ספר מקרא ולמוד לחרדים, לבתי-הספר ולבית" (ורשה 1907; מהדורה ז': שם 1913), — כששתפו לעריכה אף הוא מן האריות שבחבורת סופרי הילדים בדור ההוא, יהודה שטיינברג. המחברים ראו ב"חריסותומתיה" שלהם — במידה של צדק — "בריאה חדשה ומיוחדת בשביל ילדי ישראל", שכן כללו בה "חומר חדש, שלא בא עדיין דוגמתה בכריסטומטיות אחרות". במטרה להציג את העולם וברואיו לפני הילד העברי ערכו את הספר באופן מודרך, מן הקרוב אל הרחוק, מן הידוע אל הבלתי ידוע: "יחד עם הילד אנו שוהים בבית מן הבוקר עד הערב, מתדר המיטות על הדר-המבשל, מתוך הבית אל החצר, מן החצר אל בית-הכנסת, לרחוב, לעיר, אל השדה, היער, הנהר... כדרך גידולו של הילד הלכנו אחריו כרוכים"¹³.

11 ראה מאמרו "אגדות לילדי ישראל", "ספרות ילדים ונוער", חוברת א' (ט), אלול תשל"ו, עמ' 11.

12 מופיעה לפני כן בקובץ "אריאל" לקלמן שולמן (וילנה 1856; ובחוברת נפרדת לילדים: אודסה 1918), ואחר-כך בנוסח מורחב של י"ח רבניצקי באותו שם ("ת"א תרפ"ו).

13 במבוא למהדורה ד' (וארשה 1899) ציין לבנר כי מהדורה ב' (שם תרנ"ד) נפוצה ב-5000 עותקים וכי ספרו "מצא חן בעיני המורים ותלמידיהם והיה אצלם שעשועים".

14 מתוך "אל חברינו המורים אבות הילדות העברית" (הקדמה למהדורה א').

"חריסותומתיה" זו אינו אלא אנתולוגיה מגוונת, הכוללת 150 שירים וסיפורים מקוריים, ערוכים לנושאייהם (בבית, בחצר ובשדה, בבית-הספר, חגים וזמנים וכו'). העורכים נמנעו במתכוון מלכלול בה יצירות מתורגמות והעדיפו עליהן את ביכורי יצירותיהם של הסופרים והמשוררים העבריים הצעירים (אז) — ביאליק וטשרניחובסקי, שניאור ופיקמן, ש. בן-ציון ונח פיינס, יעקב כהן ויצחק קצנלסון — וכן הרבה משלהם עצמם. חידוש נוסף בספר, שראוי לציין הוא — ביאורי המלים החדשות, שניתנו בעברית בלבד, ללא תרגום: "מפני שזה הכלל: אין מלה מבארת מלה"; בעוד שהתרגום עלול להישכח — כתבו בהקדמה — יוצר הביאור המדויק "תמונה שלמה ובהירה בלב הילד ורושמה ישאר לדורות".

"ניב שפתיים" ליהודה שטיינברג

"חריסותומתיה" הופיעה כשהיה עורכה השני, יהודה שטיינברג, כשיא פרסומו. למעלה ממתצית היצירות הכלולות בה הן פרי עטו — משלים, סיפורים קצרים ורשימות לימודיות — ובכולן ניכרות קלות הכתיבה ובהירות הביטוי, ההומור הדק, שנמוג בו מוסר-ההשכל סמוי — אותן סגולות שאיפיינו כלי-כך את יצירותיו לילדים. הנה, למשל, סיפור-משל קצר, ושגון שנושאו קרוב לעולם-הילד, שלושנו קלה וסגנונו מגובש, ואשר מוסר-ההשכל שלו מתבקש מאליה:

כלב קטן ראה בפעם הראשונה בימי חייו את הירח צף ועולה מבין עבים שחורים. קפץ מעבר לגדר, עמד על השער ונבח: הבהיב! הלאה, זר! הבהיב! צא. נכרי! הבהיב! זה! הוא נובח, והירח צף ומאיר את החושך. בין כה החל הרעב להציק לנבחן הקטן. הביט כה וכה, ראה לאור הירח פרצה בתריסי המרתף. נכנס שמה אכל בשר וגבינה, יצא שבע $\frac{1}{2}$ ושב לנבוח: הבהיב! הלאה, זר! הבהיב! צא. נכרי, מגבולנו! (עמ, 44).

מקראה זו, שיצאה שנה לפני מותו של שטיינברג (1863—1908), היתה הספר האחרון שהשתתף בכתיבתו ואשר יצא בעודו בחיים. מה שונה היה ספר זה ברמתו ובהצלחתו מספרו הראשון של שטיינברג, שיצא 14 שנה לפני כן, ושהיה אף הוא מקראה לילדים: "ניב שפתיים", או סגנוני הלשון למחלקותיה, בספרות הפרוזה והפיוטית" (ברדיצ'ב תרנ"ג/1893). את ספרו זה חיבר בגיל 30, כשהיה מלמד בעיירה המולדאבית ידניצי ובלבו מקננת השאיפה להיות סופר בישראל. על אף-בקיאותו הלשונית, היה זה ספר יומרגי, שמחברו לא הצליח לגשר בו על הפער בין הכוונה הרציפה לבין בוסר הכתיבה הנמלצת. שטיינברג הכיר בכך לאחר זמן, כינה את ספרו "נפל שלא מלאו לו חדשיו" והודה: "ספרי 'ניב שפתיים', אשר רצוני לו שלא נברא"¹⁴.

לאחר שעמד בהקדמה על קיומם של שני סוגי שפה — ההמונית והליטעראטורית, ולמי שלא הגה בספרים ולא קרא ולא שנה תהיה השפה הליטעראטורית כדברי הספר החתום — הטעים כי בחר לייחד את ספרו ל"דיבור הפשוט, ההגיגי, אשר ביד כל מורה להבקיע אל תוך סגולותיו ולהעצימנו את חניכיו". את הקדמתו יוצאת-הדופן סיים בפנייה נרגשת-נאיבית אל "היית הביקורת": "עורי! פחתי סגור לכי! נתחיני לנתחים! והנני לשלם בתודה כפולה

15 במכתבו האוטוביוגרפי אל יחזקאל לויט, "הלאום", ניו יורק אפריל 1903 (הקובץ "גנונים" א, ת"א תשכ"א, עמ' 141).

בעד זה כמו בעד שכר הקזה" ... אלא שהביקורת העדיפה, בדיון, להתעלם מן הספר ולא כתבה עליו מטוב ועד רע¹⁶.

בחלקו הראשון של הספר, הדן במבנה המשפט ודרכי שימושו בכתב ובעל-פה, שילב שטיינברג משלים, פרקי קריאה מליציים ודברים בשבח ההשכלה הנאורה ובגנות החיקוי המתבטל.

בחלקו השני נכללו "פרקי נסיון, שיתחנך על פיהם התלמיד לערוך משפטים למיניהם, מאמרים פשוטים ומוקפים ועוד יצורים ספרותיים למיניהם". זוהי מקראה קטנה, שנכללו בה לקוטים מן המקורות ומיצירותיהם של פייטנים קדומים ומאוחרים, בלא מראי מקום ("כי לא מצאתי את הדבר לנחוח", כדבריו).

שטיינברג סיים את ספרו ב"22 פרקי של סיפור ארוך — הוא ראשון סיפורי המודפסים — כי דרך סיפורי היא התחבולה היותר נאמנה להכניס הדברים בלב התלמיד ולהשקיעם בזכרונו". סיפור-בוטר "סבוך" וחסר-שם זה מתאר את קורותיו של בן סורר שחזר למוטב, וזה עיקר תוכנו:

הצעיר המשכיל בצלאל היה מורם הפרטי של ירוחם ונעמה, ילדי חנן הנדיב, ושל בלע, בנו יחידו של שמעון תקיף. וכשמות הילדים כן גם אופיים: ירוחם ונעמה היו רחומים ונעימים, ואילו בלע היה בן סורר, שנתחבר אל חבר מרעים. לילה אחד הדר בלע, המוסת על-ידי חבריו, אל הדר הוריו כדי לפגוע בהם ולבוז את כספם; הוא נתפס ונכלא, נמלט מן הכלא, ניסה לשרוד עוברי-אורח ונכלא שוב. לילה אחד הובאה אל הכלא נעמה, שנעצרה בטעות לאחר שנחשבה לאסיר נמלט. השניים ניהלו ביניהם שיחות ארוכות על מהות החטא ועונשו — עד שבלע התעורר פתאום ומצא עצמו במיטתו אשר בבית הוריו. כמו שנאמר: וייקץ — והנה חלום. בסופו של דבר חזר הנער למוטב ונתקשר עם נעמה בברית של אהבה.

יצירת-נפל זו, שנכתבה בטרם הבשיל כשרונו הסיפורי של שטיינברג, מזכירה ביותר בעלילתה, במבניה ואפילו בשמות גיבוריה את "בית חנן" (= "אמון פדגוג") למאפייני שני הסיפורים נכתבו כפרקי קריאה מפוצלים בתוך ספר-לימוד; בשניהם מופיע מורה משכיל, המלמד את ילדיהם של חנן הנדיב ושל תקיף-העיר; בשניהם משרך בלע את דרכו ונענש הטאיו. כל הראיות הללו אינן מותרות, ספק, לדעת, כי שטיינברג הושפע מ"אמון פדגוג" השפעה שהיא על גבול החיקוי. ואם ניתן למצא מגרעות גם ב"בית חנן", הנה היה סיפור זה שירת-הברבור של אבי הרומאן העברי; ואילו סיפור זה ש"בניב-שפתים" אינו אלא יצירת-ביכורים כושלת, שכמעט ואין למצוא בה ניצנים שיבשרו את צמיחתו של בחיר המספרים לילדים בדורו. עלילתו ה"סבוכה" והבלתי-אמינה אינה מחוייבת המציאות, תחבולת החלום הפשטנית היא פתרון-של-דחק, שנבחר

16) רק 32 שנה לאחר מות שטיינברג נסקר "ניב שפתים" ברשימתו של חיים אורלן "לזכר יהודה שטיינברג", "הד החינוך", ז' אדר ב ת"ש. "נדמה", כתב אורלן, "שעוד לא כתב מחבר עברי הקדמה מעין זו [שב'ניב שפתים] לספרו מעולם".

17) ראה: גרשון ברגסון, "שלושה דורות בספרות הילדים העברית", יסוד, תל-אביב, 1966, עמ' 50, 93. על דמיונו של "ניב שפתים" — במבנה ובתוכן — ל"אמון פדגוג" עמדו גם ח. אורלן ("הד החינוך", שם) ול. קופרשטיין ("פרקי בסראביה" א', ת"א תשי"ב, עמ' 127).

כנראה בשל אי-יכולת למצוא סיום הולם יותר; ולשון הסיפור המליצית וחסרת הליטוש היא מעין סגנון-של-כלאיים:

עברה שנה ונצר בכנפיה גם קללותיה גם ברכותיה. בלע נהפך לאיש אחר: שב מדרכו הרעה וישלם נחומים להוריו ולכל קרוביו ודברי החלום לא זחו מנגד עיניו.

אף-על-פי ששטיינברג הכיר, כאמור לעיל, בליקוייו של הספר (כדבריו בהקדמה: "בדרך בלתי כבושה עוד דרכתי ומגורתי הכהה לא תפיץ אור יקרות על דרכי זה"), חזר על הפתחים בנסיון להפיצו; אך משנוכח לדעת שאין עליו קופצים והכסף שהשקיע בהדפסתו ירד לטמיון, שרף ברוב יאושו את העותקים שנוותרו בביתו. רק תודות לסיועם ועידודם של קומץ ידידים, שהאמינו בכשרונו, זכה שטיינברג לעלות מקץ שלוש שנים בלבד על דרך-המלך הספרותית.

"ידיד הילדים" מאת י"צ לוי

שנתיים לאחר הופעת "רע הילדים" ללבנר ראה אור "ידיד הילדים" מאת י"צ לוי. שתי המקראות הקטנות, ששמותיהן דומים כל-כך זה לזה¹⁸, נתחברו על-ידי מורים שהיו לסופרים ידידים; שתיהן כללו חומר מקורי, שנכתב כולו בידי מחבריהן. אך בזאת תם הדמיון בין "רע הילדים" ו"ידיד הילדים". שכן, בעוד שספרו של לבנר מעוגן כולו במורשת ישראל וסיפוריו נועדו להציג לפני הילדים את עיקרי-דת ויישומם בחיי יום-יום, מודיע מחבר "ידיד הילדים" (וארשה, תרנ"ד/1894) לקוראו הצעיר: "לא להוגיעך, כי לשעשעך נוצר הספר הזה".

יהודה צבי לוי (יאנובה, רוסיה הלבנה, 1852 — ניו יורק, 1934), היה מן הסופרים הראשונים, שמיזגו ביצירותיהם חומר עממי עם רמה ספרותית אמנותית. בשנות ההוראה שלו¹⁹ נהג לתבל את שיעוריו בסיפורים, הלצות, משלים וחרוזים בעלי מוסר-השכל מוסוה, ואלה שימשו יסוד לספרו הראשון, "ידיד הילדים", שהוא "מחברת מליצות ומשלי שעשועים למקרא לילדים, התלמידים העבריים". 'מחברת' זו לא נועדה להיות ספר-לימוד שמשננים אותו בכיתה; לראשונה, אולי, בתולדות ספרות-הילדים העברית נדפסה מקראה שמגמתה המפורשת היא — קריאה עצמית של הילד, בהדרכתו של המורה; כפי שציין לוי בהקדמה (שכוונה לילדים בלבד!): "קום קרא בספר הזה סעיף או חצי סעיף, אשר יבחר מורך למענך, ושגן אותו... ומחר יבחר מורך סעיף אחר".

ועוד סיפר לוי לילדים בהקדמתו הנלבבת, הכתובה בפשטות אינטימית חסרת-מליצות, על יופיה של הלשון העברית, שדיברו בה בימי קדם "הילדים עם אומנותיהם, שרו בה שירים יפים, משלו בה משלים יפים, סיפרו בה סיפורים יפים... צהלו איש אל אחיו, אחות אל אחותה וילד אל בן-גילו אך בשפה הזאת". ובתקוה להחיות "את שפתנו הקדושה, הנאות והמעוגנה" מעניק המחבר את ספרו זה "לכם, ילדים אהובים... קראו והשתעשעו, והתענגו באשר התענגו ושחקו באשר תשחקו".

ואמנם, 99 הסיפורים הקצרים, המשלים, ההלצות והחרוזים שב"ידיד הילדים" ממלאים ברובם

18) "ידיד הילדים" היה אז (בתרגומו השונים) שם מקובל לספר-לימוד ולעונני ילדים באירופה.

את היעד שלמענם נכתבו — הענקת הנאה לקורא הצעיר. יש בהם פשטות היגונית, המחובלת לעתים בקריצה שובבנית, או מעוטפת במוסר-השכל שנון; כגון המשל על גור-הפילים ששאל את אמו: "מתי אדע כי גדול אני?" ונענה: "אם תצא בעיר וכל הכלבים יגבתו עליך, וידעת אז כי כבר שנהב גדול אתה". משלים אחרים מספרים על האריה שביקש לגור עם הכלבים, על הגפרור שכעס על הנר, ביקש לשרפו ונשרף בעצמו, על התוכי שלמד להשמיע פסוקים ופולפולים כדי לקצור תשואות מן ההמון ועוד. וביניהם פזרות הלצות שכל חינוך בעוקצו, כגון —

הקצב זכדי שתה כוס יין בשלושה פרקים: בשמחת תורה, בפורים ובעת שהוא רוצה. הנער ירחמיאל איננו בא אל בית-הספר בשלושה פרקים: בחלותו את בטנו, בחלותו את ראשו ובעת שאיננו רוצה. (עמ' 8).

לצד שירי מוסר ארכניים ומאולצים מצויים בספר גם הרוזים קצרים ונאים, שירי-עם ושירי-ערש ("תחת ערשך נצבת / כבשה יפה מזהבת"), שירי ילדות פשוטים וחסרי יומרות וכן כמה משירי המשחק הראשונים בספרות-הילדים העברית, כגון "הסוס צנף" בעל המיקצב ה'דהרני':

סוסי צָנוּף	פִּירְךָ דָּשָׁא
סוסי צָנוּף!	עַל הַנָּהָר פִּהוּף
עַל פֶּר אַרְצָנוּ	פִּעֵן הַחַיִּים
כִּיפֵה נוּף.	לְבָנִי חֶלּוּף ...

ועוד יצויין, שליוין היה, אולי, הסופר הראשון, שייחד בספרו מקום מיוחד לתלמידה העבריה; כפי שכתב בהערות-שוליים: "למען אחיותינו ובנותינו, אשר לשמחת לב כל אוהבי עמנו החלו בימים האלה ללמוד דעת שפתנו היקרה, ערכתי פה את הסעיפים האחדים הבאים האלה" (עמ' 49). בששת השירים הקצרים ובסיפור הקצר שנועדו לילדות הטיפה ליון למען צניעות ופשטות וגינה את הפירכוס והגנדרנות; כדברי האל למלאך: "כי עולמי כטבעו וכיצירתו יפה הרבה יותר מעדיך הבל אשר העלית עלי" (עמ' 51).

על אף סגולותיו הראשונות לא יצא "ידיד הילדים" אלא במהדורה אחת בלבד. נראה, שהקורא העברי הצעיר לא הוכשר עדיין למקראה של בית, שהיא מחוץ למסגרת הלימודים. אבל בסגנונו הקליל ובאורחות העממית בישר ספר זה את יצירתו העתידה של ליון — סיפורים שופעי דמיון חייכני והומור אנאכרוניסטי, שהיו מפסגת ספרות-הילדים בדורו.

"עֵדֵן הַיְלָדִים" מֵאֵת י"ח טְבִיב

שנתיים בלבד מפרידות בין "ידיד הילדים" הצנוע של ליון לבין "עֵדֵן הַיְלָדִים" עתיר ההצלחה והשבחים של טביוב. ואם איפיון את ספרו של ליון, בין השאר, הומור עממי, נטה ספרו של טביוב אל ההומור המתוחכם, אשר "טעמו טעם אירופאי", כלשון הביקורת (ראה להלן). ישראל חיים טביוב (דרויה [פלך ויטבסק], 1858 — ריגה, 1920), שהיה רואה חשבון במקצועו ומיוצרי הפיליטון העברי המודרני, נקלע אל הספרות הפדגוגית כמעט במקרה. משהגיעו

ילדיו לגיל לימוד ביקש ללמדם בעצמו עברית ולא מצא מקראה שנראתה מתאימה בעיניו, כי "תוכן כריסטומטויטינו צועק ככרוכיא: לא לילדים אני!", כדבריו, ישב אפוא והיבר למענם בעצמו מקראה קלה בלשונה ובתוכנה, ואת כתב-היד שלח להוצאת "תושיה", שזה אך נוסדה, ואשר התעתדה להוציא בין השאר גם ספרי לימוד וחינוך. "בעודני חושב על דבר צעדי הראשונים במקצוע זה", סיפר בן-אביגדור, מייסד "תושיה", "והנה מביאה לי הפוסטה כתב-יד באותו המקצוע בשם 'עֵדֵן הַיְלָדִים' מאת טביוב. עברתי על כתב-היד ולהתפעלותי לא היה גבול". הוא התפעל מתוכנו של הספר ומלשונו, הכתובה "בסגנון מלא נועם, המתאים לרוח הילדים, סגנון טבעי וחי, עליז וצוהל".

אין ספק, כי בצמוד להתפעלותו הכיר בן-אביגדור בסיכויי ההצלחה של "עֵדֵן הַיְלָדִים", שכן מיהר להוציאו לאור (וארשה 1896). ואמנם, היה הספר מן המקראות הנפוצות ביותר בזמנו ויצא ב-15 מהדורות לפחות.

"חפץ אני לעזור מעט להשיב את הילדות לבני ישראל", אשר נכחדה מקרבנו (מסיבות חיצוניות ופנימיות) זה מאות בשנים ועדיין לא שבה אלינו", כתב טביוב בהקדמתו הארוכה לספר — בה תקף את דרכי הלימוד העבריות ופסל תוך נימוקים את מרבית הכריסטומאטיות העבריות. "חפץ אני לעזור מעט לשמור על ילדינו שלא יזקינו בטרם בא מועד", הוסיף, "שלא יתחדדו" ויתחרפו בלי עת, שלא יתמרמרו בטרם מועד, ובכלל שלא יהיו לאנשים בטרם יגיע זמנם". בהקדמתו זו, שעוררה פולמוס מעל דפי העתונות, פסק טביוב שעל אף ריבוי השיטות ללימוד עברית, אין בהן אף אחת הערוכה ל"רוח ילדים אמיתיים"; וכטיבן של השיטות — כן טיב סיפרי המקרא: "מתפלספים" מתחקרים הם יותר מדי, מוכיחים ומגידיים הם יותר מדי, וביחוד הם מגלים לתינוקות את מנהגי בני אדם המקוקלים קודם שהגיע זמן להתגלות זו". אמנם, עיון במקראות הימים החם יגלה, שטביוב חטא בהאשמה כוללנית מדי. רק במיעוטן ניתן למצוא את הוקעת המידות בכני האדם, תוך תיאורים מפורזים וצרמניים; ובדיקה מדוקדקת במקראותיו של טביוב תגלה שגם הוא עצמו נכשל לעתים ב'חטא' זה.

"עֵדֵן הַיְלָדִים" כולל, ככתוב בהקדמה, "קבוצה נבחרת ממיטב ספרות הילדים שבכל לשונות אירופה". מאה ועשרים הסיפורים לוקטו מתוך ספריהם של "הסופרים והסופרות המהוללים והמומחים שבספרות הילדים" מרוסיה, גרמניה, צרפת ואנגליה; וכלוין ב"ידיד הילדים" כך גם טביוב העדיף לכלול בספרו "סיפורי שעשועים, המבדחים את לב הילד והמלמדים אותו באותה שעה גם מוסר ומידות טובות". אבל כפיורקו ב"נטעי נעמנים", כך גם טביוב לא ציין בספרו את המקורות לסיפוריו; ונימוקו עמו: "לא עשיתי זאת יען כי לא ראיתי בזאת כל תועלת למורה הקטן או למורהו". ספרים אלה הרי אינם מצויים בידי הילדים ומוריהם, טען.

19) בהקדמה ל"עֵדֵן הַיְלָדִים". וראה מאמרו "ענייני ילדים" ("המליץ" 1896, גליון 32), בו מתח ביקורת חריפה על המקראות של זמנו וסגנונו, עם דוגמאות רבות.

20) במאמרו "י. ח. טביוב", "התורן" שנה ז', ניו יורק תרפ"א, גליון מ"ז.

21) מתוך "מכתב לענות" (תשובה למבקרים), "הצפירה" תרנ"ו/1896, שם ציין מקורות אחדים לסיפוריו. ביניהם עתוני-ילדים אנגליים, צרפתיים וגרמניים וכן קובץ סיפוריה של מנהלת גן-ילדים שווייצרית (בלא ציון שמה).

"ומה יוסיף איפוא אם אקרא בשם את הספרים ואת הסופרים האירופים, אשר היו לי לעיניים בחיבור ספריי?" בדיקת הסיפורים תגלה ב"עדן הילדים" מאגדות אנדרסן ('אהבת אם', 'החוח'), כמה מסיפורי הדוד הזקן מספרו של אמיל ז'רארדין "כאשר הייתי ילד קטן", ממעשיות פראנסס בראון ("המלך השומם"), מעשיות עם שמקורן במזרח (חוטבי העצים שגרזנו נפל לנהר). גם סיפורים מקוריים משלו כלל טביוב בספר (בלא לציין אילו הם), אך במספר מועט בלבד, שכן (כדבריו בהקדמה) סופרי אומות העולם "משכילים לעשות ממנו, יען אשר אנחנו עוד טרם נדע מה היא ילדות אמיתית".

מרבית הסיפורים ב"עדן הילדים" שנועדו לבני 7—10 לערך, קשורים בהיי הילדים בבית, ברחוב, בבית-הספר, בדרכים, בחול ובתג. כמנין מהם מספרים על בנים ובנות עניים, שבזכות יושר-לכם ותבונתם זכו לחיים של הצלחה. נושאייהם של סיפורים ומשלים אחרים מעוגנים בעולם החי, הצומח והדומם — החל בתול שלימד את הדב לטפס על עצים ועד החורף שסירב לפנות את מקומו לאביב. בין הסיפורים פזרות עשרות הלצות, שמרביתן נוסחו בטוב טעם; כגון תגובתו של הילד ששמע כי אחות-ידידו הקטנה "זה ששה חדשים אשר החלה ללכת" וקרא: "א! אם כן הגה עתה רחקה מכם מאוד!"

ואף-על-פי שסיפורי "עדן הילדים" מקורם לועזי, כאמור, השכיל טביוב להעניק להם צביון עברי, או יהודי: הוא 'ייהד' את כל החגים, קרא לגיבורים בשמות תנ"כיים, ואפילו לכלבים העניק שמות עבריים חגיגיים — נבחי ונשכי. ולא זו בלבד: בדומה לעורכי מקראות לועזיים, לא היסס טביוב להעביר סיפורים שמקורם אירופי אל תקופת המקרא; כגון הסיפור המשעשע במלך שלמה, שהיה סרבן אכילה בילדותו.

כך הסיר טביוב את מחלצות הקדושה מן המלך בוגה המקדש, כאילו ביקש לרמוז לקוראיו הצעירים תוך קריצה שובבה. ראן, אפילו המלך החכם מכל אדם היה פעם ילד ככל הילדים, שלא אהב לאכול.

הסיפורים הקלים והמבדרים חייבו לשון קלה וסגנון רענן. ואמנם, טביוב אמן הפיליטון סיגל לעצמו סגנון פשוט, קריא ומדויק, שהוא בעיניו "הסגנון הטבעי, כאשר ידברו הבריות, ועל-פי רוב כאשר ידברו הילדים בעצמם". והוא לא רק כתב לילדים, אלא דומה כאילו שוחח אתם שיחה קלה:

הלא שמעתם, ידידי הקטנים, את שמע העיר לנדון? העיר הזאת גדולה, גדולה מאד מאד. עד אשר כל ערי מגורייכם תמצאנה בה מקום ברוחה, ועוד תשאר בה ככר רחבת-ידיים לצאת עליה במחול... ("שלומיאל ושלמה")

לא תהיה בכך, איפוא, משום הפרזה לקבוע, שטביוב היה מיוצרי הסגנון המודרני בספרות הילדים העברית. סגנונו של "עדן הילדים" הוא מעין מוזיגה של הסגנון המקראי הסיפורי עם לשון-החכמים העממית, מוזיגה התואמת להפליא את תוכנם המבדר של הסיפורים; ניתן אפילו למצוא בספר מטבעות-לשון, שהתאזרחו בלשון הדיבור ("נתן מכות", "האינג' מרוצה" ועוד):

ואלמלא השימוש המופרז בו, ההיפוך היה הספר שומר על רענותו גם היום. זאת ועוד: טביוב, שראה את העברית כשפה חיה ומתחדשת, שילב בספר מלים מכל רובדי הלשון, ולא היסס אף להשתמש גם במלים מחודשות, או בעלות משמעות חדשה, כגון: משקפיים,

עתון, שעון, מעטפה, מפסעה (במשמעות מדרכה), צועני, מיחם, כחלחול, בית-מרקחת, סנור (כך!) ועוד — שימוש שעורר את חמתם של מורים ומבקרים לא מעטים. חידוש אחר הראוי לציין הוא המעבר מניקוד מלא לניקוד חלקי, שנועד להרגיל את הילד "עם צורת המלים גם בעמדם לפני פשוטות וערומות בלי נקודות". וכדי שהספר יהיה "לכלי הפץ לכל ילדי ישראל בארצותיהם ללשונותיהם" הובא בראשית של כל סיפור תרגום המלים החדשות לרוסית, צרפתית, אנגלית ויהודית-אשכנזית.

דומה שלא היה ספר-ילדים עברי שני בדור התחיה, שעורר תגובות רבות כל-כך על דפי העתונות, אם להיזכר ואם לשלילה, כ"עדן הילדים". ובשל העניין שבהן, המגלה את גישתם של סופרים ומחנכים לספרות-הילדים בראשיתה, ראוי להזכיר כמה מהן. את קבלת-הפנים הנלהבת ביותר שערך לו א"ל לוינסקי, שפירסם מיד לאחר הופעתו "מעין ביקורת" (כלשונו) בשלושה המשכים²², שאינו אלא שיר-הלל ארוך לספר, לתוכנו וללשונו. לאחר ששיבח את מבחר הסיפורים, המתובלים בהומור ואת סגנונם החי, ערער לוינסקי, בדיון, על שטביוב לא ציין בספרו את מחברי הסיפורים או מקורותיהם.

במקביל לדברי לוינסקי ב"המליץ" פירסם המבקר יהודה ליב דוידוביץ ב"הצפירה" ביקורת מפורטת ועניינית, בארבעה המשכים²³, בה כינה את "עדן הילדים" "ספר קלאסי" בספרות-הילדים. לאחר שעירער על השימוש המופרז, לדעתו, במלים מחודשות ("זוה לא יתכן ביחוד בספר לימודי, הערוך בשביל תינוקות שאינם גודעים מה לקרב ומה לרחק), חזה דוידוביץ אריכות-ימים מופלגת ל"עדן הילדים": "דור ילך ודור יקום וערך 'עדן הילדים' בתור ספר מקרא התחלי לא יסוף מקרבנו עד בני בנינו".

י"ח רבניצקי הקפדן שיבח אף הוא, בביקורתו העניינית²⁴ את "עדן הילדים", אבל גם ערער על עצתו של טביוב להקדים את ספרו לפני הקריאה בסיפורי התנ"ך: במה גרועים סיפורי התורה העמוקים והתמימים, "משיבי נפש הילדים מדור דור ולוקחי לבם הרך" מסיפור כגון "איך למד הדב לטפס"? "עדן הילדים" ימלא את יעודו, לדעת המבקר, רק אם הילדים יקראו בו פמקפיל לסיפורי המקרא. אך לא רק את ריבם של סיפורי המקרא בא רבניצקי לריב, אלא גם את ריב אגדות חז"ל: "אפשר להוציא מים התלמוד פנינים רבות גם לרוח הילדים הקטנים"²⁵.

22 ביניהם רבניצקי, ששאל בזעם: "מי מילא את ידיו לזה?" (הפרדס" ג', עמ' 262); וכן י"ל דוידוביץ (בחתומת בן-דוד), שעירער על החידושים 'רצינות' ('מלה שכבר היתה לשחוק בפי כמה מומחים'), ערדליים (מלה תלמודית שפירושה אינו מחזור), מיחם ('מלה שקריאתה מוטלת בספק'), אך לעומת זאת הצדיק את החידושים עתון ושעון.

23 "המליץ" 1896, גליונות 135, 138, 143.

24 בחתומת 'בן דוד', "הצפירה" תרנ"ו/1, 1896, גליונות 150—153.

25 "הפרדס" ג', תרנ"ו, עמ' 257—262.

26 "פנינים מים התלמוד" היה שם החוברות הקטנות שהוציא רבניצקי בתרנ"א. וכידוע, ערך רבניצקי יחד עם ביאליק וש. בן-ציון את סידרת "סיפורי המקרא" המהוללת.

ואלו ראויים להיכלל ב"עדן הילדים" במקום כמה וכמה סיפורים. שמקומם לא יכירם בספר לילדים²⁷.

אבל גם שוללים כמו "עדן הילדים"; ביניהם המו"ל אליעזר יצחק שפירא, שפירסם רשימה עוקצנית נגד "הכרסטומטיה 'עדן הילדים', עם סיפוריה המחוכמים הקטנים עם הגדולים, עם מבטאיה הנעימים וערדלים ורצינות (נ"א ריצינוס)"²⁸... וכן אהרן רוזנפלד, בעל המקראה "גן שעשועים", שעירער ברשימה ארוכה בשם "פרחים נחמדים מעדן הילדים, הערות קטנות לסופרים גדולים", על כמה וכמה ביטויים וחידושים, שהביא טביוב בספרו²⁹. נגד המבקרים הפסלנים יצא, בין השאר, שמעון ברנפלד, שסיפר כיצד לימד את בנו עברית בעזרת "עדן הילדים" — "ולפי נסייני אני מוצא בו ספר טוב ונאות אל מטרותיו. ובכלל, עשה המחבר מלאכה יפה באסיפתו"³⁰. וכעבור שנים תיאר יעקב פיכמן את השפעתו המרנינה של "עדן הילדים" על קוראיו הצעירים:

בכריסטומטיה שלו 'עדן הילדים' הצהיל הפדגוג הזועף את רוח הילדים בשלל צבעים עליונים של סיפורים ואגדות מתורגמים בסגנון עברי, אשר קשה היה למצוא דוגמתו בימים ההם: סגנון זך ומדויק ומצומצם, ויחד עם זה רך וצחל ומלא חומור. מה שהיה יקר כל כך בתקופה ההיא³¹.

אין תימה איפוא שספר זה, שהיה בבחינת חידוש בתוכנו ובסגנונו בספרות הילדים שלנו, זכה להצלחה שלא זכתה לה שום מקראה קודמת לפניו: הוא נחשב, כדברי ביאליק³², "המלה האחרונה של הספרות המודרנית הפדגוגית", שימש אב-טיפוס לחיקויים ועודד את טביוב להמשיך בחיבור ספרי לימוד. אבל "עדן הילדים" נשאר הטוב בספריו לילדים. בספרים הבאים נדחתה הספרות על-ידי גישה מיכאנית של 'בעל מיתודות' קפדן, והותם של יובש ניכר בהם, ופליאה היא, שגם הם נפוצו כל-כך בקרב מורים ותלמידים. נראה כי סוד הצלחתם של ספרים אלה נבע מן הסדר המיתודי והמבנה ההגיוני שלהם. השילוב המוצלח של גישה פדגוגית דקדקנית עם קלות השינון הוא ששבה את לבותיהם של המורים ותלמידיהם. אך למרות היגיעה הרבה והמחשבה

(27) ביניהם, למשל, הסיפור "יוסף והמלאכים", שבו שואל ילד אם המלאכים נושכים: האמנם, שאל המבקר, לא הרגיש טביוב "עד כמה יש בדברים האלה פריצת גדר הקדושה לעיני הילדים התמימים?"

(28) "הצפירה" 1896, גליון 174.

(29) שם, גליונות 203, 217, בחתימת 'אבידן בן גדעוני'. וראה תשובתו העוקצנית של טביוב לרוזנפלד, שם גליונות 223—225, בה טען שרוב השגיאות אינן אלא טעויות-דפוס ואילו מיעוטן ביטויים כשרים, לדעתו.

(30) שם ויפת", בחתימת ד"ר ש. ב., "השלוח" א, תרנ"ז, עמ' 391.

(31) "רוחות מנגנות", ת"א תשי"ג, עמ' 355—360. אבל ביאליק נקט לשון עוקצנית כלפי "עדן הילדים", ובהתייחסו אל תוכנו המשעשע אמר בשמץ הפרוזה, כי הספר "היה כילו מעשה חידודים ובדיחות מתורגמות... אפשר היה לקרוא את הספר בשם 'ספר ההיחזקה לילדים' ("לזכרו של ש. בן-ציון", כל כתבי, עמ' רנ"א). נראה כי ביאליק שאב את הכינוי "ספר ההיחזקה" מן הסיפור "המלך השומם", שבו אומר המלך הגועה בצחוק: "נערה נעימה, הדיחה, עתה לא ארף ממך, הדיחה" וכו' (עמ' 243).

(32) "כל כתבי" בכרך אחד, עמ' קנ.

המקורית שהשקיע טביוב בחיבור ספריו, אפשר לראות בהם היום גם תופעה שלילית במידה ידועה: הוא החליף את שאר-הרוח הספרותית-פדגוגית בשכלתנות שיש עמה יובש. יעקב פיכמן, שהכיר מקרוב את טביוב, היטיב להגדיר תופעה זו³³.

לאחר מלחמת-העולם הראשונה נדחו המקראות של טביוב מפני ספרי-הלימוד החדשים. אבל חיבורם של ספרי-היגיון לא היה אלא קרש-קפיצה לעבודתו הספרותית רבת-הפנים של טביוב: חיבור מחנות ואנתולוגיות, אגרונים ושאר ספרי שימוש, תרגומים ועריכות — ביניהם עריכת "החבר" — העתון היומי היחיד לילד העברי³⁴.

*

ריבויין של המקראות העבריות החדשות לילדים, שהתחילו מופיעות במזרח-אירופה בשלהי המאה ה-19, ואשר קצב הופעתן גבר עם ראשית המאה העשרים, היה מאותותיה של התקופה. תופעה זו ציינה את מאמציהם הבלתי-נלאים של הסופרים-המחנכים להקנות לדור הצעיר את הלשון העברית בדרכים מתוקנות, ועם זאת בישרה גם את ראשית שגשוגה של ספרות-הילדים החדשה. והיתה זו, כאמור לעיל, תופעה שהעתונות הרבתה לדוש בה; אם בכובד-ראש, ואם בצורה פיליטונית האומרת 'דרשני':

זה כמה שמכונות הדפוס שלנו אינן שובתות ממלאכתן ואין לך יום שלא תפלוטנה ספרי לימוד למתחילים, עד שחישבו ליצני הדור ומצאו, שמספר ספרי הלימוד החדשים שלנו כבר עולה על מספר התלמידים עצמם...³⁵

אין להתעלם איפוא מן התפקיד שמילאו המקראות ביצירת דור חדש של קוראי עברית. מספרן הגדל והולך של המקראות יצר אמנם גיוון רב-פנים, אבל גם רמה בלתי-אחידה, לצד המקראות המשובחות, שעורכיהן הסופרים כללו בהן חומר בעל ערכים ספרותיים בלתי מבוטלים, הופיעו גם מקראות בינוניות ואף היקויים דלים וקלושים, וגם זאת ראוי לציין: אותן מקראות, שנתחברו בידי סופרים בעלי שאר-רוח, כללו שירים וסיפורים שנכתבו או תורגמו רובם ככולם על-ידי בעלי המקראות; ועובדה זו, מייחדת אותן לעומת המקראות הלועזיות. רוזנפלד ופיוורקו, לבגר ושטיינברג שימשו דוגמה ומופת לבעלי המקראות של ראשית המאה העשרים — יצחק קצנלסון וש. בן-ציון, ש"ל גורדון ויעקב לרנר, יעקב פיכמן ואחרים. והיו אף סופרים, שחיברו במיוחד יצירות בשביל מקראות, אם שלהם או של אחרים; ביניהם יוזכרו אהרן לובושיצקי³⁶, נת פינס, יעקב פיכמן ואף ח"ו ביאליק³⁷. מכאן שהמקראות מילאו תפקיד רב-ערך נוסף בגידולה של ספרות-הילדים — הן היו במת פירסום ראשונה לכמה ממיטב היצירות שנכתבו למען הקורא העברי הצעיר.

(33) "רוחות מנגנות", עמ' 355.

(34) ראה: גרשון ברגסון, "שלושה דורות בספרות הילדים העברית", יסוד, תל-אביב, 1966, עמ' 69.

(35) ח"י קצנלסון, ברשימתו "לתינוקות ולבית רבן", "השלוח" כ"ג, תר"ע, עמ' 65.

(36) לובושיצקי חיבר כמניין שירים בשביל המקראה "גן הילדים" של שלמה ברמן (וארשה, 1899).

(37) שירו של ביאליק "מורנו רב חסילא" נדפס לראשונה במקראה "שפת ילדים" שבעריכת ברגמן — ברכוז (ז'טומיר 1906); שירו "אלף בית", "תחת ערש בני הרך" ועוד נדפסו לראשונה במקראה "בן עמי" לש. בן-ציון (שם 1904).

החידה

מאת גרשון ברגסון

א. כל העוסק בקריאה החופשית של הילד מנסה למצוא את סוד הגירויים שיביאום לקריאה אינטנסיבית יותר ומהנה יותר.
חוקרים רבים הגיעו לידי מסקנות לגבי ההתאמה שבין גיל הקריאה לבין סוגי היצירה הספרותית; מסקנות אלה מכוונות את המנחים בבואם ליעץ לחניכיהם בבחירת הספר המתאים. אולם, לא ניתנה הדעת, במידה מספקת, לסוג של היצירה הספרותית הקצרה כגון: המשל, הבדיחה והחידה. ברשימתנו להלן ייעשה צעד לבחון אחד מסוגי יצירה אלה בהקשר לקריאה החופשית של הילד — החידה.

מהי חידה

ב. על פי מלון אבן-שושן החידה היא "שאלת ניחוש, שאלה המכילה רמזים ותיאור רים עוקפים לחפץ או למושג ולפיהם על הנשאל לפתור ולגלות את הדבר".
האנציקלופדיה העברית מרחיבה את ההגדרה ושם נאמר: "תיאור עקיף, בצורה שירית או פרוזאית, של תכונותיו החיצוניות או ערכיות של חפץ, יצור, מושג וכו' — שעל השומע או הקורא למצוא את נושאו... פתרון החידה נרמז בניסוח התיאור עצמו, חבוי ומוסתר ע"י השוואות, דימויים, משחקי-מלים ואמצעים סגנוניים אחרים, באופן שבציאותו באה כהפתעה". יש, איפוא, אלמנטים משותפים בשתי ההגדרות: רמז, עקיפה, חפץ ומושג. אך ההגדרה הרחבה שבאנציקלופדיה תואמת את אופיה הרב-גוני של החידה, היא מרחיבה את מהותה ורומזת יותר על שימושה. הגדרה מורחבת זאת חשובה לנו בבואנו לעמת ולאמת את השימוש בחידה אצל הילדים.
בסקר שערכתי בבית-ספר אחד (ר' להלן) מצאתי כי הילדים משתמשים בחידות

1. האנציקלופדיה העברית כרך י"ז, עמ' 327.

רבגוניות ובסגנונות שונים: בשירה ובפרוזה, בתיאור חיצוני וערכי, גלוי ומוסתר, בחידות משולבים דימויים ומשחקי מלים. הנושא בחידה רחב ביותר: חפצים מעולם הדומם, יצורים מעולם החי וכן מושגים מופשטים. הילדים שואבים ידיעותיהם ממקורות שכתב ובעל-פה. כל סוגי החידות הבסיסיים ידועים לילדים. הם חדים חידות הברות-לוגוגריפים; חידות מספרים — אריתמוגריפים והם נזקקים לציורים-רבוסים ולתשבצים.

החידה הנה חלק של ספרות עממית והיא נפוצה בעולם כולו. הדעה הרווחת היא כי מקורה של החידה במזרח.

מן המקרא אנו למדים כי החידה היתה חשובה על מלכים ופשוטי-עם כאחד. בספרות העולם העתיקה אנו מוצאים את החידה כחלק אינטגרלי של היצירה הספרותית.

אצל היוונים היא חלק מדברי האורקולוס, כגון החידה המפורסמת של הספינקס באודיפוס על יצור שהולך עם שחר על ארבע, בצהריים — על שתיים ועם ערב — על שלוש — (חידה זאת עלתה בסקר שמוזכר להלן כמעט באותו נוסח ללא שינויים). גדולי הסופרים הרומאיים בקלסיקה חיברו ואספו חידות-קיקרו, וירגיליוס ואחרים. גם בעולם של תרבות אחרת, אצל הסינים, יש קבצים של חידות. ב"אדה" אנו מוצאים הוכחה על הפופולאריות של החידה באירופה הצפונית. הספר "אלף לילה ולילה" השפיע רבות על יציאת ספרותיות, על דרמטורגיה וממנו נלקחו מוטיבים הקשורים בחידה.

עם זאת היו תקופות שבהן חלה ירידה ביוקרתה ולא זכתה לתפוצה רחבה ואף נסתמנה תקופה של קמילה.

החל מן המאה ה-18 החלה פריחתה מחדש של החידה כסוג ספרותי והפולקלור-ריסטים הקדישו לה מקום מכובד במחקריהם. האפנה התפשטה באירופה כולה מצפון ועד דרום.

ספר הביבליוגרפיה של פרופ' נוי: מבליט את התנופה הגדולה לחקר נושא זה. גם בספרות העברית, ודאי בהשפעת גורמי-חוץ, אנו עדים להתעוררות הנושא.

החידה בספרות העברית

ג. גם במקורותינו, במקרא ובספרותנו הקדומה, ישנן עדויות כי החידה היתה נפוצה: "פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות" (במדבר י"ב, 8), במלכים, במשלי, בדבה"י — סימנים רבים לקיומה של החידה במקורותינו והדברים ידועים. נהוג היה להשתעשע בימי משתה באמצעות חידה, שהיא מבחן לפקחות ולתכונות

2. דב נוי, חקר הסיפור העממי בישראל ובעמים — מבחר ביבליוגרפיה, הוצאת אקדמון, ירושלים, תשכ"ט.

אחרות. שמשון אמר בימי המשתה — אחודה נא לכם חידה (שופטים י"ד, 12) אך הוסיף כי יתן פרס למוצא את הפתרון: "ונתתי לכם שלשים סדיניים ושלשים חליפות בגדים" (שם). רב המתח בין השואלים לבין הנשאלים הרוצים למצוא את התשובה הנכונה. (וראה "ותבך אשת שמשון" שופטים י"ד, 15).

הפרס בעבור פתרון נכון היה לעתים מכובד ביותר ולפיכך הכשלון חמור. בספרות העממית פופולארים המוטיבים המלומדים שהנכשל בפתרון יומת; שהנשאל יינצל אם יצליח להכשיל את השופט; שהנשאל יזכה בידה של בת מלך אם ידע להשיב נכונה.

מוטיב של תשועה וגאולה תודות לפתרון נכון של חידה מתגלגל גם לאורך כל ההיסטוריה היהודית ועד ימינו ממש. לעתים בא הדבר לידי בטוי בחידה ובתשובת פתרונה בעל-פה ולעתים בסיפור מעשה ובפעולה. אדגים חידה בסיפור-מעשה, שרווח בעיר פס, כפי שמובא על-ידי חיים בך-חיים.

מומר אחד שרצה למצוא חן בעיני המלך, הלשין באזניו על היהודים כי רצה להרע להם. הציע המומר למלך שיביאו לפניו יהודי "שיעשה כל אחד משלושת המעשים בעת ובעונה אחת.

ראשית, יתהלך בו בזמן לבוש ועירום.

שנית, שיהיה רוכב והולך ברגל.

שלישית, שיהיה צוחק ובוכה.

ג'וחה, דמות עממית ידועה, קיבל על עצמו לפתור את הבעייה, התיצב לפני המלך וזה פתרונו:

א. פשט את בגדיו והתעטף ברשת דייגים.

ב. נכנס ויצא רכוב על מטאטא.

ג. צחק והריח בצל הריף והזיל דמעות.

חידה מסוג זה אפשר לפתור בעל-פה אך גם במעשה, בסצינה כפי שסופר.

כאמור נפוץ סוג ספרותי זה בעבר הרחוק. אצל פלויוס יש ראיות לקיומה, במוד-רשי חז"ל מופיעות החידות בגוונים שונים.

בספרות ימי-הביניים זוכה החידה לפופולריות רבה ובעת החדשה חוזרת ומקבלת תנופה חדשה. אך היא מבוססת על אותם העקרונות שעצבה הראשונים.

בדרך כלל מיועדת החידה להעמיד את הנשאל בפני צורך של מהירות בתגובה.

ככל ששכלו חריף יותר — ימצא את הפתרון מהר יותר; ככל שהתמצאותו בתחור-

מים שונים רחבה יותר — יקל עליו למצוא את התשובה; ככל שידעויותו עמוקות

יותר בתחום מסויים — תשובותיו מהירות יותר בתחום זה.

האופייני לחידות בכללותן הוא שהן מנוסחות בצורה משעשעת.

3. חיים בך-חיים, קונדסים בסמטת החמאם, הקיבוץ המאוחד, תשל"ד, עמ' 57.

עם ראשית צמיחתה של הספרות העברית לילדים, בסוף המאה הקודמת, שיבצו המחברים בספרי-השעשועים לילדים, גם סוג ספרותי זה של חידות. מאז מצאה מקור-מה החידה במקראות ובחבורות עבודה לילדים. העתונות העברית לילדים, שתחילתה בסוף המאה הקודמת הקדישה גם היא מקום נרחב לחידות.

בימינו חלה התפתחות נוספת בהפצתה של החידה. תחומי המידע של האדם רחבים יותר. גם הילדים מרחיבים אופקים ויודעים הרבה יותר מבני גילם שבדור קודם. אנו עדים לסידרה ארוכה של ספרים, שנושאים החידה, אבל ספרות זאת ממוינת יותר ויש ספציפיקציה לנושאים מוגדרים. מכיוון שאנו מתרכזים בנושא החידה והילד אדגים רק ספרות החידות לילדים:

שי חידות של לוי קיפניס בספר מדורים שונים: בבית ובחצר, הצומח והפורח, אמצאות, כלים, צעצועים, חגים.

חודה תנ"ך — של רבקה הלר גלעד — כשמו כן הוא — חידות שנושאים ברובן דמויות מן התנ"ך מספרים ותקופות שונים.

כן הדבר בספר **חודי ארץ** של אותה מחברת — שבו חידות בידעת הארץ.

חוד חידה של י' בק וא' אבן-שושן. הספר מחולק לשמונה שערים כשכל שער עוסק בתחום מיוחד, כגון: אותיות מחכימות, מנה וענה. בספר חידות על-פי ההגדרה המקובלת ויש בו שאלות וקושיות.

במדור "אותיות מחכימות" נמצא תשבצו הידוע של ראב"ע, כן נמצאת שם חידת אותיות על-פי הדוגמה של החידה של שלמה די אוליורה שבספר "שרשרת גבלת".

הזכרתי רק מעט מזעיר מן הספרים בנושא זה. ההדגמה באה לקבוע, כי ילדינו קוראים חידות וספרי החידות משמשים להם מקור לידע.

אך מן הראוי לציין כי החידה כסוג של ספרות עממית, ממשיכה להתפשט בדרך של מסירה בעל-פה, והרי זה אחד מאפיוניה, על-כן מרובים הילדים שמצביעים על מקור החידה שבעל-פה יותר מאשר על מקור שכתב.

4. ר' אוצר שעשועים חינוכי מאת ישראל ליפסקי 1897 ווארשא.

5. ר' שלושה דורות בספרות הילדים העברית מאת גרשון ברגסון, העתונות העברית לילדים, הוצ' יסוד, 1966, עמ' 63, 83.

6. הוצאת "עבר" ירושלים 1974.

7. הוצאת קרית-ספר ירושלים 1954.

8. הוצאת "קרני" תשי"ד.

9. חוד חידה, ספר חידות בעיות ושאלות שעשועים, הוצאת ש' זק ושות', הדפסה שנית ירושלים 1972.

הספר הראשון "אחודה נא" הופיע בהוצאת "עבר", ירושלים.

ד. אחד מגדולי החוקרים בספרות-ילדים, ריכרד במברגר קובע בספרו¹⁰ כי "ילדים אוהבים חידות עד השנה העשירית לחייהם". הוא מתלונן כי המו"לים אינם מכירים בעובדה זאת והדבר אינו מתבטא בפעילות המו"לית¹¹ המחבר מצטער על כך באשר לדעתו יש לחידות ערך השכלתי רב. כן הן מתרגלות את המחשבה והניסוח המצומצם דורש התפתחות לשונית נאותה של הילד.

המחבר אינו מביא אסמכתא לקביעתו ביחס לאהבת הילדים את החידות עד גיל מסויים. לפיכך אין להתיחס לדבריו אלא כאל השערה בלבד ואפשר בקלות לסתרה. משה לזר בערך החידה שהוזכר, באנציקלופדיה העברית, מניח הנחה אחרת: החידה, כותב המחבר, "נפוצה מאד במשחקים חברתיים וחביבה על הילדים בכל הגילים".

לאור שתי הנחות שונות אלה יש משקל רב יותר לסקר שערכתי והקיף ילדים בשתי קבוצות גיל: 57 ילדים בכיתות ד' — גיל 9—10, ו-68 ילדים בכיתות ו' וגיל 11—12. בדיקתנו מובילה למסקנה, כי השערתו של מר' מ' לזר נכונה יותר ואין שום סימן המרמז כי אכן ילדים לאחר גיל 10 מחבבים פחות את החידה מילדים צעירים מהם. הדבר היחיד המצביע על שוני בין הגילים הוא שהילדים הצעירים שואבים את ידיעת החידות ממקור המשפחה קצת יותר מהילדים המבוגרים. אך זהו רק אות רופף המחייב בדיקה נוספת, כיוון שההבדלים קטנים.

אך גם אם אכן יתאמת הנתון בבדיקה נוספת — הרי הדבר מובן מאליו. ככל שהילד מתבגר יותר — קשריו ותלותו בהוריו ובמשפחה פוחתים. עצמאותו גוברת ומקורית ידיעותיו בתחומים שונים מתרחבים והולכים והוא מגיע אליהם בכוחות עצמו.

תהליך החוברות גובר עם הגיל ואכן יש הבדל ניכר במקור הידיעות של ילדי כיתה ד' ושל אלה הלומדים בכיתה ו'.

בעוד ש-24% מן החידות אצל ילדי הכיתות ד' מקורם בחבר וחברה הרי אצל ילדי ו' מגיע האחוז כדי 48 — כפליים; נתון זה ודאי משמעותי לענייננו. (ראה להלן פרק מקור החידות).

הפופולאריות של החידה בקרב הילדים

ה. ללא הודעה מוקדמת נתבקשו הילדים לכתוב שלוש חידות ופתרון. לא היתה חובה לכתוב שלוש דווקא. כל ילד רשאי היה לכתוב מספר חידות כרצונו.

¹⁰ Bamberger Richard, Jugend Lektüre, Verlag Für Jugend und Volk, Wieu, 1965.

¹¹ המחבר מצטער על כי החידות נפוצות בכתביעת ולא במידה מספקת בספרים מיוחדים בנושא זה.

113 ילדים התמודדו עם המשימה וכל אחד מהם כתב שלוש חידות; 8 ילדים כתבו 2; 3 ילדים כתבו חידה אחת, וילד אחד לא כתב אף חידה בצינו "אני שכחן". לא כל החידות שכתבו הילדים — חידות הן.

24% מן החידות שכתבו פסלתי מסיבות שונות, ללמדך כי אין עדיין אצל הילדים אבחנה מדוייקת בין חידה לבין סוג דומה או קרוב לה — בדיחה או שאלה שדורשת ידיעה כדי להשיב עליה. על אחוז גבוה זה של אי ידיעה השפיעה כיתה אחת, ד', שבה כמעט 50% מן החומר נפסל. אילו בדקנו את אחוז הפסולים ב-3 הכיתות בלי כיתה זו היינו מגיעים ל-17% בלבד.

אחוז זה סביר לגבי סוג של יצירה פולקלורית שאינו נלמד בבית-הספר כסוג ספ-רוטי ואינו כלול בתוכנית הלימודים.

החידה אינה אלא "עיסוק משעשע" שאליו נזקק המורה מדי פעם כדי להביא להרפייה במתח או מסיבה דידיקטית אחרת.

אך היא פופולארית ומקובלת ב"שעות חברה" ובתוכניות מיוחדות של ילדים. בערבי-היווי שמוחץ לתוכניות הלימודים, במחנות-קיץ של תנועות הנוער, ובהתכנ-סויות חברתיות בלתי ממוסדות.

מקור הידע של החידה

ו. ארבעה הם המקורות שמהם שואב הילד את ידיעותיו: הבית, בית-הספר, החבר והספר — בדרך של קריאה עצמית. בכל אחד מן המקורות שונים האמצעים וכוללים גם את אמצעי תקשורת ההמון. רציתי לדעת מה הם המקורות של החידה. האם שונים הם בגילים שונים? האם אפשר להצביע על שוני גילי ביחס למקורות. בלוח מס' 1 מובאים הנתונים של מקורות החידה.

לוח 1 מקור הידע של החידה

כתה	מס' התלמי	מס' החידות	המקור								
			חבר	חברה	אבא	אמא	במשפ'	מורה			
1.ד	28	72	16	11	4	2	11	8	11	9	11
2.ד	29	45	5	6	7	1	12	2	7	5	39
1.ו	33	70	18	15	5	—	12	7	12	1	14
2.ו	35	79	15	24	3	2	10	1	12	12	20
	125	266	54	56	19	5	45	18	42	27	84

125 התלמידים רשמו 266 חידות. רוב התלמידים כתבו שלוש חידות אך בין אלה מצאתי 84 שאינן חידות, או שהן בדיחות, או שאלה הן שאלות מתחום הנדע ותשר-בה עליהן אפשר למצוא בספרים. המקור הראשון לחידות הוא החברה. שתי העמ-

דות — חבר וחברה נותנים את המספר הגבוה ביותר של מקור המידע. (להוציא כיתה ד2).

החלוקה בין בנים בנות היא שווה פחות או יותר. בכיתה ו2 מספר הבנות רב יותר ממספר הבנים לפיכך המקור "חברה" עולה פה על מספר "חבר".

אם נצרף את העמודות אבא, אמא ובמשפחה — נמצא שהוא המקור השני לרכישת החידה. אך במקור זה חלקם של ההורים קטן, וחלקה של האם קטן ביותר. לעומת זאת רב חלקם של בני משפחה אחרים. במושג זה היו רשאים הילדים לכלול אחים ואחיות, דודים וכל קרוב משפחה אחר. קשה איפוא לדעת מי הם בני המשפחה שסיפקו את אוצר החידות. אך ברור שלא ההורים, כי להם הרי ייעדנו עמודה נפרדת. המקור השלישי של ידיעת החידות הוא הספר. 42 חידות רכשו הילדים ע"י קריאה במקורות שונים. המקור הרביעי — בית הספר (מורה) הוא המפתיע. אפשר היה לשער כי בשיעורים שונים ישתמשו המורים בחידות כאחד האמצעים של חזרה או גיוון בהקניית ידיעות — ולא הוא.

מפתיע למשל מה מועט מספר הילדים שזכרו את חידות שמשון אף כי החומר נלמד ודאי בהדגשה. היה מעניין לדעת האם המקור "משפחה" שווה לכל האוכלוסיה או שיש הבדל בין שכבות סוציאליות. ביקשתי מאת מהנכנת הכיתה לסווג את התלמידים לטעוני-טיפוח ולמבוססים.

על-סמך חלוקה זאת בדקתי מי מהם נזקק יותר למקור המשפחה ברכישת ידע החידות.

בדיקה זאת נעשתה לא לפי מספר החידות אלא לפי מספר התלמידים. היינו כמה ילדים שאבו את ידיעותיהם בחידה מהמשפחה. לוח 2 עונה על שאלה זו.

לוח 2 מקור הידיעות במשפחה לפי סוג התלמידים

הכיתה	סוג התלמידים	מספר התלמידים	משפחה	אבא	אמא
1.ד	ט"ט	4	—	—	2
	מבוססים	24	5	1	1
2.ד	ט"ט	7	3	1	—
	מבוססים	22	8	5	1
2.ו	ט"ט	7	3	—	—
	מבוססים	26	6	—	—
2.ו	ט"ט	10	1	2	1
	מבוססים	35	7	3	—

הלוח מלמד כי אין הבדל משמעותי בין ילדים ט"ט לבין ילדים מבוססים בהיזק-

קות לידע באמצעות ההורים. מתוך 125 ילדים רק 5 למדו חידותיהם מפי האמהות ר-12 מפי האבות.

ההורים ממלאים איפוא תפקיד מצומצם של מקור למידע בתחום זה בהשוואה לחברים ולמקורות שבכתב.

סימני היכר לאומיים

ז. כידוע יש חידות שסימני היכר לאומיים להם ושנוצרו על רקע הווי מיוחד ואופייני ללאום או לקבוצה אתנית.

חידות מסוג זה או שיש להן רקע היסטורי, או שהן נוצרות על רקע אקטואלי, אך גם אלה וגם אלה אופייניות ללאום מסויים.

רציתי לבדוק האם בקרב ילדינו נפוצות חידות שסימן היכר לאומי להן. הסקר מלמד, כי לפחות בשתי קבוצות גיל שבדקתי, החידות הן בנושאים אוניברסליים ורק מספר מצומצם שייך לקטגוריה של חידות לאומיות. אלה הן החידות של שמשון, חידה על עגלה-הזהב, על נטורי-קרתא, על שאול, על שבת ושתי חידות שיש בהן סימני היכר לאומיים אך יכולות להיות מועברות בנקל ללאום אחר: האחת על נח ושבע שגיאות ושניה — חידה שבה מעורבים יהודי נוצרי וערבי.

הפיזור של החידות

ח. אף כי מקור המידע של החידות מצומצם — חברה, משפחה ספר — התפלגות של החידה מדהימה. בין 226 החידות שהוזכרו עלידי הילדים יש מספר קטן מאד של חידות זהות שהן ידועות להרבה ילדים. התפלגות זאת אנו למדים מלוח מספר 3.

לוח 3 שכיחות החידות אצל הילדים

נושא החידה	מספר הילדים שהזכירוה			
	1.ד	2.ד	1.ו	2.1
כושי	11	9	5	14
פיל	6	3	3	2
אבטיח	3	1	4	7
	4	—	—	4
גפרור	1	2	5	—
מטריה	—	—	—	6
קוג'ק	—	—	—	4
רמזור	—	—	—	5
אדם	—	—	5	—
סוס	4	—	2	2

המשך בעמוד 42

מסיפור בעלי-חיים לנושל ולסיפור ילדים

מאת פרופ' דב נוי

מבוא

חקר ז'אנר בספרות העממית, הלא היא ספרות הנמסרת מדור לדור בעל-פה, גם אם היא מוצאת בסופו של דבר בחברות אלפביתיות את דרכה אל הכתב ואל הדפוס, מסתעף לכמה וכמה ראשים. הדברים אמורים לא רק בזיקת הגומלין בין הז'אנרים ההיגודיים השונים ושילובם זה בזה (סיפור ומנגינה בו, חידה פתגמית, מקאמה וכיו"ב) ולא רק בזיקת הגומלין בסוגי-משנה של אותו ז'אנר עצמו (שילוב נובלה ומעשיה — שניהם ז'אנרים של סיפור-עם, מסגרת שירית-לירית לבאלאדה — שניהם ז'אנרים של שיר-עם וכיו"ב), אלא גם בגלגולו של אותו חומר עצמו מז'אנר לז'אנר. ביסודו של דיון מובנות זיקת הגומלין בין שני סוגי-ספרות שהם שמייעתיים, מעיקרם, כלומר הם נמסרים בחברה מפה לאוזן. בקצה אחד — הספרות העממית הנקלטת באוזן בגלל נסיבות אתגר-תרבותיות הקיימות בחברות קדם-אלפביתיות ואלפביתיות וכאחת, והז'אנר של סיפור-בעלי חיים משמש לנו כאן כנקודת מוצא מבחינה אופרטיבית; בקצה אחר — ספרות הילדים (בעיקר לגיל הרך, אך לא רק לגיל זה) הנקלטת גם היא באוזן, אם כי מסיבות שונות, התלויות בפסיכולוגיה של הילד ובהתפתחותו הרוחנית. קצה שני זה מיוצג על-ידי דוגמה של יישום החומר שבעל-פה לצרכי הוראה, כלומר עיבוד (פרסום בדפוס) של חומר שהוא ביסודו שמייעתי.

אפשרויות השילוב של ספרות עממית ושל ספרות ילדים בתחומי המחקר והיישום כאחד יונקות מדרך "המסירה והקבלה" של החומר הכלול בשתי ספרויות אלו. דרך זו היא דרך ההיגוד. המוטיב בציה בכל הנוגע לתכנים עשויה להיות שונה בשני הז'אנרים, אך הסיטואציה ההיגודית בגן-הילדים או בבית (בחדר-הילד(ים) דומה לזו שבבית-הכנסת בשעת הדרשה או בבית-הקפה (בבית, בבאזר או כיו"ב) בשעת ההיגוד או ביצוע קומוניקטיבי מסוג אחר. מבחינת דרכי המסירה אין הבדל בין האמן העממי המבצע את היצירה והפונה אל קהל המאזינים, לבין הגנת או האם המספרות בגן-ילדים או בבית, סיפור לילד(ים). הדרך היחידה של מסירת הסיפור היא השמעתו, והדרך היחידה של קליטתו היא ההאזנה לו.

קטעים מתוך מאמרו של פרופ' דב נוי שראה אור ב"ספר דב נוי — קובץ מחקרים מוגשים במלאות לו שבעים וחמש שנה, הוצאת הקיבוץ המאוחד תשל"ז, עמ' 222—244.

על יסוד ההנחה כי הסיפור העממי וסיפור הילדים הם באופיים שמייעתיים, בהיותם נמסרים בעל-פה, סבירה המסקנה, כי חייב להיות גם קשר אורגני, צוהני ביניהם, ויש מקום לבדוק את זיקות הגומלין מבחינה שמייעתית-צורנית-סטרוקטוראלית. העובדה כי סיפורי-עם רבים שרווחו תחילה בין מבוגרים נהפכו במרוצת הזמן לסיפורי ילדים וסיפורים רבים שנתחברו בשביל ילדים נהפכו לסיפורי-עם (השם המדויק של סיפורי האחים גרים הרווח אצלנו כ"אגדות" אינו אלא "מעשיות ילדים ובית"), מאשרת, כי נסיבות-היגוד דומות בסיטואציות היגודיות דומות עשויות להצמיח גם תכנים דומים.

הסיפור שבמרכז דיונונו הוא סיפור עממי הרווח בעמים ובמסורת ישראל כאחד. יש בידינו סימוכין מובהקים ל"עממיותו" בעבר, במישורי מקום וזמן כאחד, ואף נעשה נגד עינינו נסיון ליישמו, כלומר להפכו על-ידי עיבוד ספרותי מכון לסיפור-ילדים חי ומתפקד.

העובדה כי הטיפוס הסיפורי שבו בחרנו לניתוח, הוא סיפור בעלי-חיים מאפשרת לו קיום אוניברסלי; אכן, הסיפור רווח במסורת שבעל-פה ובספרות שכתב, כסיפור עצמאי או כמשל. בכל מרחב-תרבות משתנים ה"נמשלים" ו"מוסרי-ההשכל", אך תכני הסיפור עצמו ועלילותיו נשארים בלי שינויים מהותיים.

הרב-מישוריות של סיפורנו מבחינת הז'אנר (סיפור בעלי-חיים, משל, סיפור עממי, סיפור ילדים), התפוצה (הודו, יוון, ישראל, ארצות אירופה, עדות ישראל; ספרות עתיקה, ימי הביניים, העת החדשה) והיישום (מסגרת משל, דרשה, גן-ילדים) עושה אותו לפרט הבא ללמד על הכלל, ובכלל זה, בין האספקטים התיאורטיים והיישומיים, תופסת מקום חשוב גם זיקת הגומלין בין "הסיפור העממי" ו"סיפור הילדים".

1. הטיפוס הסיפורי הנדון במאמרנו מסומל במפתח הבינלאומי של הטיפוסים הסיפוריים: א"ת (א ר נ ה - תומפסון) 52 ושמו: "החמור חסר-הלב". גם האויקוטיפ היהודי א"ת 52א ("שועל מביא פעמיים חמור חסר-לב למארת האריה") קשור בטיפוס סיפורי זה. לפתרון ראשי התיבות במאמר זה השווה ברשימת הקיצורים וראשי-התיבות שבסופו. למהותו של מפתח הטיפוסים ולדרכי השימוש בו, השווה דב נוי, צורות ותכנים בסיפור העממי, ירושלים ("אקדמון") תשל"ל, עמ' 28—37. בחוברת זו מוסברים גם מונחים טכניים בחקר האגדה והפולקלור (אויקוטיפ, היגוד, גיבור נויטרלי וכיו"ב). שאין הקורא הרגיל מצוי בהם. עם זאת מובן המאמר על כל מרכיביו גם בלי ידע אתנורפואטי ופולקלוריסטי מיוחד.
2. לחקר הטיפוס הסיפורי א"ת 52 ומוטיב-התרמית שבסופו האופייני לכל נוסחאותיו, השווה ברשימה הביבליוגרפית המקיפה שבמפתח הטיפוסים הנזכר בעזרה הקודמת. בספרות המחקר נדונה הרבה בעיית המוצא של טיפוסו הסיפורי אשר נוסחאות קדומות שלו מצויות בין סיפורי הפאנצ'אטאנטרה בהודו, ספר ד' ס' ב (מהר' בנפיי, כרך א עמ' 430 מהר' פנצר, כרך ה, ס' 133 א מהר' סירקין עמ' 257—259) ובין סיפורי אייסופוס (מהר' שלמה שפאן ס' כב). נוסחאות אלו, הקרובות בעיקר אל א"ת 52א, קודמות הרבה לניסוח הסיפורים במקורות ישראל. דיון היסטורי זה חורג ממסגרת מאמרנו. למוטיב חזיר-הבר חסר הלב בדרשות ימי הביניים באירופה (במקום האריה בא"ת 52 — קיסר, במקום השועל — טבח) השווה הביבליוגרפיה העשירה אצל ס' 717.

א' כנוסחת המוצא במדגמנו תשמש נוסחה מדרשית שמסגרתה היא מסגרת משל והיא מותאמת לסיטואציה המקראית של ספר שמות, סוף פרק ה (פסוקים 22—23) וראשית פרק ו (פסוק 1). בשלושה פסוקים אלה נראים משה ואלוהים ניצבים זה לעומת זה, כאשר הגיבור השלישי של משולש הגיבורים, הגיבור ש"מחוץ לבמה" הוא פרעה, הנזכר בטענת משה ובתשובת האל כאחד.

וישב משה אל ה' ויאמר: — אדוני, למה הרעתה לעם הזה? למה זה שלחתיני? ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, הרע לעם הזה, והצל לא הצלת את עמך.

ויאמר ה' אל משה: — עתה תראה את אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו.

אופציות ההתייחסות שבלב הקוראים את הקטע המקראי דלעיל, או בלב המאזינים השומעים אותו — פתוחות: ביריעה הכללית של סיפורי יציאת מצרים, אשר הקטע הזה בן שלושת הפסוקים הוא בגדר אפיוודה קטנה בהם, הגיבור החיובי הקבוע הוא משה (נציג עם ישראל, העבד הנאמן), השליילי — פרעה (ש"הרע לעם הזה"), הנוטרלי (הוא הגיבור הבלתי נראה, הגיבור שברקע, ה"השגחה העליונה" שמחוץ לבמה) — האל. בראשית הקטע שלפנינו מוסיף משה, הטוען בשם "העם הזה", למלא את תפקיד הגיבור החיובי אך את מקום הגיבור השליילי הניצב מולו תופס האל המואשם ("למה הרעתה?", "הצל לא הצלת את עמך"). מאידך הופכת הבטחת האל שבסוף הקטע ("עתה תראה אשר אעשה לפרעה") את משה ה"רואה", כלומר המסתכל מן הצד, לגיבור נוטרלי ומחזירה את פרעה למקומו — לקודקוד השליילי של המשולש. פעילותו של האל ("אעשה לפרעה") מעמידה אותו בקודקוד החיובי, מול פרעה.

שלוש אפשרויות מבניות אלו של משולש הגיבורים בקטע המקראי הקצר איפשרה לדרשנים ולמספרים למיניהם אינטרפרטציות שונות על-ידי ניצול של סיפור בעלי-חיים, שבו פועלים שלושה גיבורים, וכל אחד מהם מותאם לאחד מגיבורי הסיטואציה המקראית.

בבחירת הסיפור המתאים לסיטואציה השפיע בוודאי לא רק המשולש הנוסחאי. יחסו של פרעה הרשע כלפי עם ישראל, כלפי נציגיו ואלוהיו, בא לביטוי בס' שמות פרקים ה ואילך, בתכונות-לבו שהוא "קשה" (שם ז 3), "חזק" (שם 13, 22, ח 15, ט 35) או "כבד" (ז 14: "כבד לב פרעה"; ח 28: "ויכבד פרעה את לבו"; ט 7: "ויכבד לב פרעה"; ט 34: "ויכבד לבו הוא ועבדיו"). תכונות אלו גורמות לכך שפרעה (לרוב באותו פסוק עצמו שבו נזכר לבו) "לא שמע אליהם", "לא שלח את העם" וכיו"ב. הווה אומר: תכונות אלו שבלב מסמלות את העקשות, הקשיחות והכסילות. היה צורך לנצל סיפור בעלי-חיים ששלושת גיבוריו מקבילים לגיבורי הסיטואציה המקראית ובמרכזו עלילתו נמצא לב. סיפור כזה נמצא, ובוודאי נתלה תחילה בדרשה לאחד הפסוקים שבו נזכר לבו של פרעה, לב זה נזכר בפעם הראשונה בקשר עם שילוח העם (שמות ד 21: "ואני אחזק את לבו ולא ישלח..."), אך לדרשה עצמה היה מקום גם בקטע המקראי דלעיל, שבו נזכר שוב השורש "שלח" בהקשר זה, פעם בטענת משה ("שלחתיני") ופעם בתשובת האל ("ישלחם"), גם אם המלה "לב" לא נזכרה בו במפורש. ואכן, הדרשנים הרגישו בקשר בין הכתובים האלה. הוא בא לביטוי

3. ששת פרקי המאמר כוללים את שש הנוסחאות של טיפוסו הסיפורי המובאות בשלמותן. אגב ניתוחן הטכסטים, ובכללם ששת סיפורי המדרג, מובאים בגוף המאמר בשינוי-דפוס, כדי להבדילם מגוף המאמר.

ב"גמשל" של הנוסחה המדרשית (א') להלן, שבה מכונה פרעה בפי משה המתרעם על שליחותו (ריווח המלים לשם הדגשתן הוא שלנו) כמי "שאינו לו לב ואינו יודע..." במדרש אהרי': ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם (שמות ד 21). וכיוון שלא קיבל עליו פרעה בפעם הראשונה, חזר משה ואמר (שם ה 22): אדוני, למה הרעת לעם הזה? למה זה שלחתיני? ...

נוסחה א לקוחה מן המדרש הגדול לספר שמות ה 22, מהדורת מ' מרגליות, עמ' פז. אם כי המדרש הוא ילקוט מאוחר יחסית (נתחבר בתימן ע"י ר' דויד ברבי עמרם במאה ה-13) הרי נשתקע בו חומר מדרשי וסיפורי קדום, גם מתוך מדרשים שאבדו במרוצת השנים ולא הגיעו אלינו.

אמרו:

למה היה פרעה דומה בשעה שבה משה אליו בשליחותו של מקום ואמר לו (שמות ה 2): מי ה' אשר אשמע בקולו?

לחמור שמינוהו על המכס. כל מי שיעבור עליו נתון לו מכסו.

פעם אחת מלך שבבהמות ופיקח שבהיותו, ואלו הם הארי והשועל, עברו עליו. עלה בדעתו ליטול מהם מכסו, כדרך כל בני-אדם. אמר להם: — תנו לי מכסי.

אמרו לו: — ומה טיבך?

אמר להם: — המלך מינה אותי על המכס וציווה אותי על כל העובר כאן שאקח ממנו מכסי.

אמר לו השועל: — והלא זה מלך שבבהמות! וכי אפשר ליקח מן המלך מכס?

אמר החמור: — ידעתי שהוא מלך, אלא-אף-על-פי-כן, אינו"ז מכהן, עד שאגבה ממנו מכסי.

אמר השועל: — כמדומה אני שעד כאן אתה מבקש מכס. מעתה תבקש נפשך. אלא לך לעצמך קודם שיושיט המלך את ידו בך.

ולא שמע.

אחר-כך רמזהו לא נרמו, עקצוהו ולא נעקץ.

כיוון שראה הארי שטותו, אמר לשועל: — איני יכול לסבול סכלותו שלזה, אלא הריני עושה אותו חתיכות והבא לי ואוכל.

כך עשה. הושיט ידו והפילו לארץ ועשה הימנו חתיכות חתיכות, והלך וישב לו וציווה לשועל להביא לו מה עשה?

4. מדרש הגדול לס' שמות, מהד' מ' מרגליות, עמ' עז. הריווח בטכסט לשם הדגשה הוא שלנו.
5. לעתים קרובות יש משמעות תוכנית לגירסאות השונות של כתב-היד. במקום שבו חשבנו כי שינויי הגירסאות בכתב-היד שהיו לעיני מרדכי מרגליות במהדורתו, משמעותיים להבנת הטכסט ולאפשרויות האינטרפרטציה השונות, צוין השינוי בהערה. מראי המקומות של הכתובים נוספו על-ידינו בכל הטכסטים.
6. גירסה אחרת: איני, והיא נראית לי יותר. כי החמור בסיפורנו — תמים וכסיל, אך לא עז פנים וחצוף ככוונה תחילה. ייתכן שהמלה "מכס" המקורית שבסוף המשפט ובמקומות אחרים בסיפור שונתה ל"מכסי". "מכסו", כדי להבליט את חוצפתו והעזתו של החמור. אילו היתה המלה "מכס" במקור, היה בוודאי השועל מנסח את דבריו: "עד כאן אתה מבקש מכסך, מעתה תבקש נפשך", לשם חריזה ומשחק מלים. כנהוג בסיפור עממי.

פשפש על לבו שלחמור ואכלו בפומו בשתיקה ולקה חתיכה והביא לפני המלך ואכל. כיוון שהגיע לבני מעיו, פשפש בשביל לבו ולא מצאו. קרא לשועל ואמר לו: הלב איכן הוא?
אמר לו: — אדוני המלך, חכם וגיבור שכמותך שואל שאלה זו? אילו היה לו לב היה מצריך עצמו לכל הדברים האלה לאבד נפשו על מכסו?

חזר המלך ואמר: — אין אלה אלא דברי טעם שאילו היה לו לב, לא היה מצטרך לכל זאת.
כך פרעה הרשע שדומה לחמור והקב"ה נמשל בארי ומשה לשועל. כיוון שבא לפני פרעה ואמר לו: אלוהי העברים שלחני אליך, אמר לו פרעה (שם ה' 2): מי ה' ? חזר משה לפני הקב"ה ואמר לו (שם 22): למה הרעתה ה' לעם הזה ולמה זה שלחתי אצל מי שאין לו לב ואינו יודע מה אני ואומר? אמר לו הקב"ה (שם 1): עתה תראה אשר אעשה לפרעה. והזקתי את לב פרעה (שם יד 4).

כל סיפור עממי וסיפור בעל־יחיים בכללו ניתן ליישום ולקישור אקטואלי מסויים. על־ידי כך נהפך הסיפור ל"משל", והמסגרת או התוספת, שבהן נכלל מישור עלילתי שונה אך מקביל או מוסר השכל — ל"במשל".

גם בנוסחתנו ובשאר המקבילות המדרשיות נתון הסיפור בתוך "מסגרת משלית" וכך הוא נהפך למשל. הדרשן מקדים לסיפור שאלה, לפי הפורמולה המקובלת "למה הדבר דומה", ומשתמש בסיפור כתשובה. בתום הסיפור הוא מסביר ("כך") את שני המישורים העלילתיים המקבילים זה לזה, שאחד מהם הוא של הסיפור והאחר — של הנושא אשר הדרשן נזקק לו.

המלה "אמרו" שבראשית השאלה יש בה כדי לתת אסמכתא למשל כולו. הוזה אומר: המשל אינו בגדר יצירה חדשה של הדרשן, והדברים נאמרו בעל־פה, בעבר, על־ידי רבים, והם ידועים ונפוצים. גושפנקה זו של שלשלת הקבלה, המצטמצמת בנוסחתנו למלה אחת, מעניקה חשיבות יתירה למסופר, גם אם הוא חדש כולו או בחלקו בשביל המאזינים.

בנוסחתנו נראים יפה הסממנים הצורניים והתוכניים שניתנו על־ידי חוקרי הסיפור העממי הנמ"סר מדור לדור והרווח בחברה בעל־פה:

הסממנים הצורניים: 1. דו־שיח (דיבור ישיר), 2. שאלות ריטוריות, 3. משחק מלים, 4. חזרות, 5. השילוש.

הסממנים התוכניים:

1. מוטיבים על־טבעיים. כל סיפור בעל־יחיים נשמע למאזינים, בשל עצם התרחשותו בעולם אחר, בממלכת החיות, שבה בעל־יחיים מדברים ויש להם מלך ויועצים וארגון חברתי וגובי מכס, כסיפור על־טבעי. לתחום הסממן הזה שייכים גם ביטויי החשיבה המאגית־הסימפטית הבאה לביטוי באכילת הלב כדי לזכות בתכונות הטמונות בו (חכמה, אומץ, כוח הפוריות, אריכות ימים לבעל שני לבבות ויותר וכיו"ב).

7. המחבר או המעתיק ציטט כאן מזכרוננו את הכתוב בשמות ז' 16. צריך להיות: כה אמר ה' אלהי ישראל (שם ה' 1).

8. אחד מסימני היהוד בקליטת סיפור עממי שמוצאו במרחב־תרבות זר הוא הביטול או הצמצום של היסודות המאגיים שבו. כלומר, מעשי הגיבור והפרקטיקות המשפיעות על סדרי הטבע והנהגת העולם. אכילת הלב לשם זכיה בסגולות מסוימות היא בגדר מעשה הבא להשפיע על הטבע ולגרום להיפוך

2. המשאלה הכמוסה. אם הסיפור הוא ביסודו סטירי והוא מבטא את המחאה החברתית כלפי השליטים ועושי דברם, הרי המשאלה הכמוסה היא כפולה:

א. תבוסה טוטלית של גובי המכס והמסים וכל מה שהם מסמלים, והוא שנוא על המוגי העם;
ב. תבוסת השליט, שאמנם אינה טוטלית וקטלנית (הארי מוסיף לחיות ולשלוט בסיפורנו), אך יש בה כדי להעמידו לעיני הכל ככלי ריק ומגוחך.

3. עמות. בדומה לסיטואציה המקראית קיימים גם בסיפורנו היבטים סמויים וגלויים של עימות. העימות בין החמור לאריה ברישא גלוי וכן בין השועל לאריה בסיפא. אך גם בין השועל לחמור יש עימות, והוא העימות השלישי בסיפורנו, כי עצם העובדה שאין החמור מוכן לשמוע לדבר העצה של היועץ, הפיקח בחיות, מוכיחה לא רק את עקשנותו ומריו של החמור בכלל אלא גם את התנגדותו לשועל. בכמה מן המקבילות ברור כי השועל מכוון לכתחילה את מעשיו ודבריו כך, שיוכה בחלק מסעודת האריה, כלומר כדי לגרום לעקשנותו של החמור וכדי להפילו בפח. במקבילות אלו, בעיקר מהודו, גובר איפוא העימות השלישי.

הסממנים הנ"ל המצויים בנוסחתנו מוכיחים כי אכן, סיפורנו הוא סיפור עממי שרווח במסורת שבעל־פה ובהתאם לכך היה נפוץ בנוסחאות רבות ושונות.

ב סיפורי־העם שנפוצו בעם בתקופת התנאים והאמוראים ולאחריה הגיעו אלינו בספרות התלמודית־המדרשית בנוסחאות מקבילות, שמספרן הוא בדרך כלל אינדיקטור למידת התפוצה. סיפורנו אינו יוצא מכלל זה. מבין המקבילות האלו, נביא שתיים, גם הן מילקוטים מאוחרים ששמרו על חומר קדום. אחת המקבילות (נוסחה ב) היא מתוך ילקוט שמעוני המיוחס לר' משה הדרשן (המאה ה־13) ואחת (נוסחה ג) — מתוך מדרש שכל טוב לר' מנחם ב"ר שלמה (נתחבר בשנת 1139) ; שני הילקוטים הם מאירופה.

שתי הנוסחאות המקבילות קצרות מנוסחה א, השינויים המהותיים בהן לעומת נוסחה א, מובאים בטכסטים דלהלן בריווח.

בעקבות האכילה (אומץ לב, פוריות וכיו"ב), כלומר מעשה מאגי. את עצם האכילה אי אפשר להשמיט כי היא המוקד העלילתי, אך אפשר להעלים את המוטיבציה של האוכל. ואכן, אין בנוסחאות היהודיות הסבר מגיה את הדעת ללהיטותם של הארי והשועל כאחד לזכות בלב החמור. בנוסחה ג להלן אוכל השועל את הלב מפני שהוא "גדול ויפה"... במשל זה ("חזיר וארי ושועל") של "משלי שועלים" לר' ברכיה הנקדן רואה השועל "כי לבו (של החזיר) ש מן ולקחו". השווה גם המוטיבציה בסוף נוסחה ה במדגמנו.

9. מן המקבילות שלא הובאו בגוף מאמרנו נציין את סי' רמד (עמ' 161) בספר המעשיות, מהד' מ' גסטר, הנהה לנוסחה א. במקום "ואכלו (השועל את הלב) בפומו בשתיקה" בנוסחה א, יש בס' המעשיות: ואכלו בתומו. הסיפור המדרשי על השועל שאין לבו אתו כי השאירו בבית (גינצבורג, אגדות א' עמ' 26—27, 163 ואילך), גם הוא טיפוס סיפורי מובהק (א"ת 91). אינו שייך לעניננו, על אף מוטיב "הלב החסר" המשותף לשני הטיפוסים.

10. "ילקוט שמעוני", א, רמז קפב (לשמות ז' 14).

11. "מדרש שכל טוב" לשמות ה' 6, מהד' ש' באבער, עמ' 29.

כתיב (שמות ז 14) : כבד לב פרעה.

אמר :

למה הדבר דומה? לארי וחיות ושועל שהיו הולכין בספינה וחמור גובה מכס מן הספינה, אמר להם החמור: — חנו לי מכס.

אמר לו שועל לחמור: — כמה עוים פניך! אתה יודע שמלך שבחיות עמנו ואתה שואל מכס?

אמר לו החמור: — מן המלך אני נוטל ולגנזיו אני מכניס.

אמר להם הארי: — קרבו לי הספינה!

ויצא וטרפו לחמור ונתנו לשועל. אמר לו: — סדר לי אבריו של שוטה זה.

הלך השועל וסדרן. ראה לבו, נטלו ואכלו. כשבא הארי, מצא אבריו נתוחים.

אמר לו: — לבו של שוטה זה היכן הוא?

אמר לו: — אדוני המלך, לא היה לו לב, שאם היה לו לב, לא היה נוטל מכס מן המלך.

אף כך פרעה הרשע, אם היה לו לב, לא היה אומר למלך מלכי המלכים "תן לי דורון"

ושוכח מה שעשו לו העכברים¹¹. ועדיין היה אומר (שם ה 2): מי ה' אשר אשמע בקולו, לא ידעתי את ה'.

בנוסחה זו יש פחות סממנים עממיים לעומת נוסחה א, על השועל והארי נוספו "חיות" (השילוש לובש צורה של $1 + 3$, ולא $1 + 2$ המאפיין את נוסחה א), וגביית המכס נתיחדה לספינה (מס על רשות המעבר בנקודה מסויימת בנהר או מכס על הסהורות שבספינה המפליגה אולי בים). תשובת החמור יש בה מן ההגיון, אך ענין המינוי בפתחת הסיפור חסר. הרקע של נוסחתנו שונה מזה של נוסחה א. אין בה מתאה חברתית נגד גובי המכס, עושי דברו של המלך, וייתכן כי הרקע הארצי־ישראלי של נוסחה א הותלף בנוסחה ב ברקע בבלי (ספינות מהלכות על גהרות).

ג הנוסחה הבאה דומה לקודמתה בעיקר בשל "ההליכה בספינה" שבראשיתה, אך גם בה יש שינויים מהותיים לעומת שתי הנוסחאות הקודמות. היא נתקצרה ביותר וחסרים בה רבים מן הסממנים הצורניים. הנמשל נצטמצם לשתי מלים והמחבר העורך סומך על הקוראים המבינים ("ודי למבין") את הדמיון בין סיפור בעלי־חיים והעלילה המקראית. אלא שהענינים מסתבכים על־ידי תוספת הזאב (במקום "חיות" בנוסחה ב) על שלושת הגיבורים המקוריים של נוסחה א. מכאן שהתקבולת האישית בין גיבורי הסיפור וגיבורי המקרא מסובכת ביותר, גם אם נוסף על גיבורי המקרא את אהרן של המשולש הנזכר בנמשל של נוסחה ב. תוספת הזאב אינה סטורקטורלית

12. הנמשל רומז כאן לסיפור אחר המובא במלואו בסוף הרמז הקודם (קפא) של הילקוט: באותה שעה הוצרך פרעה לנקביו ונכנס לבית היכסא ונזדמנו לו י"ב עכברים והיו נושכים אותו בכל צד מושבו וצעק צעקה גדולה ומרה עד ששמעו קול צעקתו גדולי המלכות. ואחר־כך חזר וישב על כסאו ונתחזק לבו. — יתכן כי בלב הממשל (מישם הסיפור) נתעוררה אסוציאציה לסיפור אחר שבו פועלים בני־אדם (פרעה) ובעלי־חיים (עכברים). ויתכן שיש כאן משחק־מלים עממי (אפילו של עמי־ארצות; השווה מקום ההתרחשות ונסיבותיו: עשיית צרכים בבית־יכסא. הסיפור אינו נפוץ בספרות האגדה) בין ה"עכברים" בשמות ז 16: "אלהי העברים שלחני" ובין "עכברים". הסיפור עצמו נמצא גם ב"הדר זקנים" וב"אמרי נועם" אל "כבד לב פרעה" (שמות ז 14).

בלבד, כי הוא ולא האריה טורף את החמור, ולמלך החיות יש כאילו שני עושי דברו — אחד מהם יועץ, ואחד מהם מבצע.

למה הדבר דומה?

לארי וזאב ושועל שהלכו בספינה ובאו עד המכס.

בא החמור ושאל המכס. התחיל השועל כועס: — הלא המלך אתנו! וכי ממנו אתה שואל מכס

קרא לזאב וטרפו. קרא לשועל וציווה לנתחחו ואחר־כך לסדר אבריו. וכן עשה השועל.

נתחחו, וכשבא אצל הלב, ראהו גדול ויפה ואכלהו. אמר לו הארי המלך: — סדר לי

הנתחים¹³.

וכן עשה.

כשבא ללב, אמר לו: — היכן הלב?

אמר השועל: — אין לו לב, שאילו היה לו לב, היה שואל מכס ממך, אדוני.

כך פרעה. ודי למבין.

ד הסיפור המדרשי הוסיף לחיות בספרות ישראל, במסורת שבכתב ובמסורת שבעל־פה, הן כמשל והן כסיפור בעלי־חיים עצמאי, ובמרוצת הדורות נתהוו שתי צורות שלו, באחת מהן מוסיף החמור לגבות את המכס או המס כמו בסיפור המדרשי, אך ברובן יש פתיחה שונה. כי גם לסיפור בעלי־חיים צריך להיות במסורת העממית הגיון משלו. לפי ההגיון הזה קיימת אמנם שפה משותפת בין בעלי־חיים, אבל מכאן לטיול שיט בסירה ולאמצעי תשלום רחוקה הדרך. החדרת סירה ומטבעות־מס לעולמם של בעלי־חיים שבו מתרחשת עלילתו הסיפורית של טיפוסנו הסיפורי נראתה מוזרה ורחוקה מדי למספרים מסוימים או לקהל־מאזינים מסוים, וב־נוסחאות אחדות של הסיפור העממי שונה התלק הראשון של הסיפור.

ה הנוסחה הרביעית המובאת להלן היא נוסחה עממית מלוב, מפי המספרת שמחה שמכה¹⁴.

יום אחד יצאו האריה והשועל לטיול־שיט בסירה על פני אחד הנהרות. באחד המיצרים עמד חמור ובלי לברך את הבאים לשלום עצר אותם והודיע להם: — אל תעברו כאן, אם לא תשלמו את המס.

השועל אשר שימש כמתווך בין האריה ובין החמור, ניסה להסביר לחמור, כי אין הם חייבים במס: —

הרי הנהר שייך לכל החיות שביער, וממי אתה דורש מס. ממלך החיות?

— איש לא יורשה לעבור כאן בלי מס! — תור והכריו החמור. — כעת אני נמצא כאן והנהר שלי הוא.

ראה האריה, כי לא יצליח בדברים יפים ושאל: — שועל, הבא לי את החצוף הזה!

גרר השועל את החמור עד לאריה, וזה שיסעו. זרקו לקרקעית הסירה ושכב לנמנם.

ניצל השועל את ההזדמנות הזאת ואכל את לבו של החמור.

כאשר התעורר האריה ביקש מן השועל: — הבא לי את לב החמור. כן תסעד אתי את סעודת הנצחון.

13. בסעיף זה ניכר יפה ה"תפר" של המעבר מן ה"בעל פה" אל ה"בכתב". ליד הפקודה הישירה ("סדר לי

הנתחים") שנשמרה מן הנוסחה שבעל פה יש גם "ציווה לנתחחו ואתר כך לסדר אבריו" של הנוסחה

הכתובה שבה הולכים הדיבור הישיר והדושיית לאיבוד. גם ה"כן עשה" תור פעמיים.

14. מספר הרישום של נוסחתנו באסעי הוא: אסעי 7986.

— אדוני המלך, אין לו לב! — ענה השועל.

— מה זאת אומרת "אין לו לב"? — שאג האריה.

— אדוני המלך! אילו היה לו לב לחמור, האם היה דורש מס ממלך החיות?

מבחינה היגודית יש כמה חסרונות בנוסחתנו, אך ברור כי בשעת ההיגוד חשבה המספרת על הנמשל, והיא סיפרה את מה שסיפרה כאילוטרציה למצב של ערב מלחמת ששת הימים ואחריה. ה"מיצרים" בפיסקה הראשונה של נוסחתנו רומזים בוודאי למיצרי טיראן שסגירתם ("לא תעברו כאן" בפי החמור) שימשה כעילת המלחמה. גם פתיחת דברי ההנמקה שבפי השועל ("הנהר שייך לכל החיות שביער") מיוחדת לנוסחתנו ואינה מצויה בנוסחאות אחרות; סביר להניח כי נשמע בה הד של טענת המים הבינלאומיים או הטריטוריאליים במעברי טיראן. אכן, בנוסחתנו נשתמרה גם ההנמקה המצויה בכל הנוסחאות האחרות, לרוב כשאלה רטרית ("וממי אתה דורש מס, ממלך החיות?"), וזו הטענה הממשית והעיקרית, כאשר התוספת בנוסחתנו על הנהר השייך לכל החיות מחלישה את הטיעון על עליונות השליט, מלך החיות.

במקום מסירותו הכסלית והתמימה של החמור בנוסחאות מקבילות, שבהן הוא ממלא באורח עיוור את מה שהוטל עליו בלי להתחשב בנסיבות ובמצבים המחייבים סטייה מן הנורמה, טוען החמור עז-הפנים (שאינו מברך את הבאים לשלום!) בנוסחתנו: "הנהר שלי הוא!", טענה שאינה מתאימה למנגנון העלילתי של סיפורנו, אך הוא היה יפה למצב האקטואלי. גם ה"נצחון" שבדברי האריה המזמין את השועל לסעודה אינו אלא תוספת אקטואלית. עם זאת אין כל חלקי המשל וגיבוריו מתאימים לנמשל, והשועל (או הזאב) — אין להם תקבולת ברורה במציאות של שנת 1976.

ה נוסחה עממית אחרת של סיפורנו נרשמה בבית-הזקנים של מלב"ן בנוה-חיים מפי מוריס עיני, יליד בגדאד¹⁶. היא מייצגת נוסחאות רבות שבהן נשתמר הסיוס של אכילת לבו של בעל-החיים הכסיל שנטרף על-ידי האריה, אלא שכסילותו לא באה לביטוי בגביית מס ובחוסר היכולת לנהוג לפנים משורת הדין, כי אם בגילויים אחרים, לרוב — רדיפת כבוד וכיו"ב. הלב הוחלף בנוסחתנו במות, בהתאם להבנת המספר (או המתרגם) בעברית החדשה: הביטוי "אין לו מוח" (ולא "אין לו לב") מתאים בשפת הדיבור שלו ל"חסר שכל" או "חסר דעה", כי השכל שוכן, לפי השקפתו, במוח ולא בלב. גם במקבילות אחרות, יהודיות ולא יהודיות, מוחלף הלב במות, ויש ששניהם נאכלים גם יחד. החמור הוחלף בכבשה, כי הנוסחה באה להדגיש לא את העקשנות הגובלת בחוצפה, אלא את התמימות העושה את בעלה נוה לפיתוי; מכיוון שהשועל משתמש גם בנימוקי דאגה ואהבה, מן הדין שהחיה המתפתה לאריה המלך תהיה נקבה. ואכן, הכבשה מתאימה כאן יותר מן החמור.

האריה, מלך החיות, היה יום אחד רעב ביותר וחפיש טרף. בדרךנו חפס את השועל מהיר התפיסה ורב ההמצאות. אמר השועל לאריה: — ידידי, באמת, לא כדאי לך לטרפני. מה התועלת שתצמח לך מבשרי הדל והכחוש? וכי יאה למלך החיות לאכול בשר כלבים? הבה נעשה שנינו שותפות. אני בערמתי ואתה בכוחך נוכל לפעול גדולות. תהיה זאת שותפות מצוינת.

15. אסע"י 4594. השווה נ"י — עיר אק סי' פז. לתולדות המספר השווה שם עמ' 233—234.

נענה האריה בראשו, הרהר קצת ושאג שאגת הסכמה. אמר השועל לאריה: — אלך לחפש היכן מצויות כבשות טובות ושמנות, ואחזור להגיד לך.
— בסדר, — הסכים האריה.

התרחק השועל כברת-ארץ ואחר כך חזר לאריה והודיע לו: — לא הרחק מכאן רובצת כבשה שפיגרה, כנראה, אחר העדר. ואולי אין היא יכולה להדביק את העדר בגלל שומנה הרב. מיהר האריה אל הכבשה, אך היא הרגישה בו וברחה כחץ מקשת. התעצב האריה מאד על שנתן לטרפו להתחמק, אך השועל ניחמו ואמר: — במהרה תיווכח כי השותפות אתי כדאית. אביא לך את הכבשה השמנה בלי שתצטרך לטרות. עוד היום תאכל את בשרה ותהנה. מיהר השועל אחרי הכבשה שנחלצה מציפורני האריה ומצאה רובצת ליד העדר. התקרב אליה ולחש לה בקול רך: — אל תפחדי. נשלחתי אליך על-ידי מלך החיות לומר לך, שלא לטרוף אותך נשא את עיניו, אלא להגן עליך. כיאה למלך החיות. הוא רוצה להביא אותך למקום-מבטחים. כדי שלא תהיי טרף לשיני החיות הרעות... על כן שמעי לעצתי ובואי אתי אל האריה, מלך החיות ותשמרי בדרך זו על עורך.

ההצעה מצאה חן בעיני הכבשה והיא הלכה עם השועל. האריה, שהיה רעב מאד, זינק מיד לקראתה וטרפה. אך בחיותו נתון כולו לאכילתו לא הרגיש, כי השועל נטל לעצמו את מוחה של הכבשה, הנחשב כחלק הטוב והטעים ביותר. כאשר הבחין האריה, לאחר מכן, כי המוח של הכבשה חסר, שאל את השועל:

— באינו רשות אכלת את מוחה של הכבשה, שהוא מאכל מלכים?

— אדוני מלכי, — השיב לו השועל, — לכבשה זו לא היה מוח כלל וכלל.

— מנין לך זאת? — תמה המלך.

— אילו היה לה מוח, לא היתה חוזרת אליך. ללוע האריה — שכנע אותו השועל.

1. בזמן האחרון נעשה נסיון מעניין ורציני להתאים את סיפורנו לילדים בכיתות ב-ג, על-ידי צוות מורות וגננות ותיקות ומנוסות בהדרכת מי שנהירים לו דרכי האגדה התלמודית-המדרשית¹⁶. ואכן, כנקודת מוצא ליישום ולעיבוד שימשה למעבדים נוסחה מדרשית יחידה מן הילקוט שמעוני (במאמרנו — נוסחה ב), כאשר מולה, טור מול טור, מובאת הצעת העיבוד לילדים. נבדוק את המגמות המודעות והבלתי-מודעות המסתמנות בעיבוד, אגב השוואה לדרכי העיבוד של הסיפור העממי לפי נוסחאותיו המייצגות דלעיל, ונביא תחילה את העיבוד עצמו.

עיבוד האגדה לילדים

ביער אחד היו חיות רבות, והארי מלך החיות מושל עליהם ביד קשה, ועל פיו ייעשה כל דבר. וביער

16. סמינר "אורנים", המעבדה הפדגוגית, כיצד נספר אגדות חז"ל לילדינו, מוגש על-ידי החוג לספרות האגדה, מורות גננות ג וחד-שנתיות, הדרכה ועריכה: אברהם אדרת, תשל"ה, עמ' 67—68. — סיפורנו עובר על-ידי זיוה רותם מקיבוץ סאסא ועל-ידי מאיה אידלסון מקיבוץ רבדים, ואם אנו משתמשים בגוף המאמר במונח "מעבדים", הרי זה מפני שאנו רואים את המדריך-העורך כחבר הצוות. הדברים המובאים בגוף מאמרנו במרכאות נכללים בהערת המעבדים לסיפור, שם.

עובר נהר. ומעבר לנהר משתרע שדה־מרעה רחב ודשן. וספינה ניסעת מחוף אחד של הנהר להופו השני; וכל חיה היורדת בספינה משלמת מס לאריה מלך־החיות.

העמיד האריה את החמור כממונה על הספינה וכגובה שכר מכל חיה היורדת בספינה לעבור לשדה־המרעה. כי אמר האריה בלבו: חמור זה ידוע ביושרו ולא יערים עלי, ויגבה שכר נסיעה מכולם כחוק. יום אחד רצה האריה לעבור את הנהר ולבקר בנהלתו הרחבה. לקח עמו את יועצו השועל החכם, ירדו והגיעו לספינה.

אמר להם החמור: — תנו לי שכר־הנסיעה ואעבירכם את הנהר!

אמר השועל לחמור: — איכה תעז, חצוף שכמותך? וכי אינך רואה שמלך החיות עמנו, שאתה מבקש שכר נסיעה?!

אמר לו החמור: — מן המלך אני נוטל ולאוצרו אני מכניס.

אמר הארי: — קרבו אלי את הספינה!

עלה עליה וטרף את החמור. נתן הארי את בשר החמור לשועל וציווהו: — סדר לי את איבריו של שוטה זה ואוכלם!

הלך השועל וסידרם כפקודת המלך. ראה השועל באיברים את לבו של החמור, נטלו ואכלו.

כשבא הארי לסעוד סעודתו, מצא את איברי החמור נתוחים לפניו וערוכים לסעודה. אמר לשועל: — לבו של שוטה זה, היכן הוא?

אמר לו השועל: — אדוני המלך, לא היה לו לב לחמור, שאילו היה לו לב, לא היה דורש שכר־נסיעה מן המלך!

עיקר השינוי בעיבוד, לעומת מה שהמעבדים ראוהו כמקור, הוא בתוספת "תיאור רקע של ממלכת האריה" שהיא ממלכת יער. אלא שתוספת זו, התוספת כשליש מן הסיפור המעובד, מחטיאה את מטרתה ואינה הולמת את מגמות התפתחותו ותפוצתו של סיפורנו במסורת העממית שלנו. כפי שראינו מן המדגם נוטה מסורה זו להשתחרר מן הספינה ומגביית המכס, ואינה מבליטה את היער. ומה עוד שאוזנו של הילד העברי, שגדלה ונתחנכה על ברכי המקרא והמציאות הארצי־ש־ראלית, לא תקשר את האריה עם יער, אלא עם מדבר סלעי, שטחי מרעה, מקום טרשים ונחל מלא אבנים (זוהי משמעות המילה "יער" בפסוקים של "אריה מיער" או "אריה ביער" בספרי ירמיה, עמוס ועוד). ואכן, במקבילה האיטופית המפרטת את מקום העלילה, נמצא רבצו של אריה במערה. כן מן הראוי לעודד את מגמת הסיפור העממי בעדות ישראל המנסה להשתחרר מן הספינה או הסירה המהלכת על גהר, כי מראה זה זר ורחוק מן המציאות הארצישראלית אם כי הוא רגיל באזורים מסויימים של מצרים (הנילוס) או בבל (הפרת, החדקל).

ולא זו בלבד. ראית המלך, הבעל הלגיטימי של המס או המכס, כפטור מתשלום — וזה לתפיסת ישראל ולרוחו, הבאות לביטוי גם במשל התלמודי (סוכה ל ע"א) הנסמך אל הכתוב בישעיה סא 8: "כי אני ה' אוהב משפט, שונא גזל בעולה":

משל למלך בשר ודם שהיה עובר על בית־המכס. אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים! (כלומר: המלך מצווה לשלם מכס ואינו פוטר את עצמו).

אמרו לו: אדוננו המלך, והלא כל המכס כולו שלך הוא! (ואינך חייב בתשלום!).

אמר להם: — ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריהו עצמם מן המכס.

ואף הקדוש־ברוך־הוא כך...

במשל קצר ומתוחכם זה (בדברי הקב"ה שבגמשל מוחלפת המלה "מכס" ב"גזל"), שאין בו סממנים עממיים, נהוג המלך בניגוד גמור לדרישות האריה ושלוחו השועל בנוסחאות של סיפורנו; דוקא החמור נשאר נאמן לכתוב בישעיה. כן אין בו קשר בין "בית המכס" לנהר או לספינה. אמנם בכמה ממקורותינו מתקשר מכס עם גשרים, בעיקר בדברי ההתייחסות אל מלכות הרשעה (רומי), "שתיקנו גשרים ליטול מהם מכס" (שבת לג ע"ב ועוד הרבה), אך גם גשרים אלה נועדים להולכי רגל המשתמשים בהם ואין הם גשרים מורמים על פני נהרות, המאפשרים את המשך המסע לספינה.

ייתכן כי ה"ספינה" בנוסחאות המדרשיות יונקת מן הפתגם התלמודי־מדרשי (עבודה זרה י ע"ב, דברים רבה ב טו): "וי ליה לאילפא (רש"י: ספינה) דאזלא בלא מיכסא" (אוי לה לספינה ההולכת בלי מכס), שהוא "פתגם פתוח" הניתן לאינטרפרטציות רבות ושונות (מטרונותא מרומי מיישמת אותו על אדם שמת מבלי שנימול!). כאשר חלף ונתבטל ההקשר התרבותי של המספר־הדרשן העוקץ את המוכסים (גובי המסים מטעם רומי) השנואים על העם והנמשלים לחמור, בסיפור שהוא לכאורה תמים, אך יודעי דבר שמעו בו יפה את התקבולת מוכס־חמור ואת הרמז ל"עם דומה לחמור", לא היה עוד צורך בספינה או במכס שהם מלאכותיים ובלתי מצויים בסיפורי בעלי־חיים.

תוספת היער, המתואר בהרחבה ע"י המעבדים, מקלקלת את מגמת הסיפור ונוטלת הרבה מן הארצישראליות שלו. במקום להחזיר או לפחות לקרב את הנוסחה החדשה, המעובדת, לאבטיפוס הסיפורי (וכל עיבוד טוב יש בו מבחינה זו מן ההשלמה ומן השחזור) בא העיבוד ומרחיקה ממנו. גם השינוי המהותי השני בעיבוד לעומת המקור — "שכר נסיעה" במקום "מכס" — אינן לו על מה לסמוך; לא זו בלבד שהנמקה השינוי בהערת המעבדים (שכר נסיעה "ידוע יותר לילדים" ממכס) ספק אם היא תופסת בחברות הילדים שלנו, אלא שגם שינוי זה זר ומנוגד לרוח הסיפור ולמנגנונו העלילתי. אין ספק, שלפי ההגיון ההיגודי לא היה השועל מרשה לעצמו לחקוף את עזות־הפנים של החמור הנוטל מן הנוסעים שכר נסיעה שהוא שכר עבודה המשתלם לעובדים — בעלי הספינה וספינה. מה שאין כן תקיפת גובה המכס הנוטל את התשלום כמס, כהיטל, בשביל המלך שהוא רחוק מן הספינה ואין לו בה ובשלום נוסעיה כל ענין. כבר בתורה (במדבר לא 14—37) "המכס לה" הוא בגדר תרומה קצובה, הפרשת חלק מן הרכוש, וכן במקורותינו הבתרי־מקראיים. רק על מכס אפשר לומר שהוא מוכנס לאוצרו של המלך בניגוד להגיון החברתי; רק נגדו אפשר להתקומם, למחות ולהתריע הן כנגד השליט הרחוק והן כנגד ה"ממונה על הספינה" מטעמו.

גם תוספת המוטיב "עלה (האריה) עליה (על הספינה)" על־ידי המעבדים — בטעות יסודה, אם כי היא יוצרת משחק־מלים נאה וחזרה. לפי הסיטואציה שבסיפור ולפי מישור המקום שבו נמצא האריה (עם השועל, החיות, הזאב וכיו"ב) בספינה, ובאמרו "קרבו לי הספינה", כוונתו היא — אל החוף, מקום בית־המכס והחמור בו. לפי סיטואציה זו עולה האריה מן הספינה על היבשה (חוף הנהר) וטורף שם את החמור. חלוקת האברים ואכילת הלב מתרחשות בממלכת החיות, על פני היבשה, ולא כפי שמשמע מן העיבוד — בספינה, על פני המים.

לעומת זאת יש לשבח את המעבדים על עצם התוספת המתאימה גם לתמורות שחלו בנוסחאות

העממיות שבפי עדות ישראל ובנוסחאות עממיות לא-יהודיות, לעומת הנוסחאות המדרשיות שבכתב. כל הפתיחות, ובכללן גם הפתיחה בעיבוד לילדים, מוסיפות לסיפור ממד דידקטי בראשי-תו, והעלילה הדינמית מתהילה כעבור זמן מה ב"יום אחד". שתי מלים אלו או כיו"ב מבדילות בין "המצב התחילתי" הרגוע לבין ה"אבסנטציה" המועזעת את השלוח והיא נטישת מקום העלילה התחילית על-ידי הגיבור ויציאתו למקום עלילה חדש. שינוי הבמה העלילתית גורם גם לשינויים באופיו של הגיבור ובמולו, ויוצרת את הקונפליקט-העימות האופייני לסיפור העממי.

סיכום

מה משתמע מהשוואת הנוסחאות של מדגמנו — שלוש נוסחאות של טיפוסו הסיפורי הלקוחות ממקורותינו שבכתב, שתיים מאוצר הסיפור העממי הרווח בעליפה בעדות ישראל וסיפור-ילדים שהוא עיבודה של אחת הנוסחאות שבכתב? האפשר ללמוד ממגמות ההתפתחות והגלגול של נוסחאות סיפורנו בעבר ובהווה על הרצוי בעיבוד, בדרכי היישום ובהכוונת הסיפור לדורנו ולצרכינו?

נראה, כי יש ויש מקום ליישום סיפורנו — חלק ממורשת התרבות העממית, האוניברסלית והיהודית כאחת — לתחום ספרות ילדים, ומסקנה זו מאשרת מבחינה תוכנית את הדמיון השמיעתי בין שני סוגי הספרות, שאותו הנחנו במבוא.

הבא ליישם-לעבד סיפור מסורתי בעל גושפנקה יהודית (ומציאות הסיפור במקורותינו שבכתב ובמסורת שבעליפה היא בוודאי קנה-מידה חשוב ביותר לקביעת גושפנקה זו, נוסף על הקשר האורגני עם פסוקי המקרא ועם הסיטואציות בו), מן הדין שתהיינה נגד עיניו מקבילות יהודיות רבות ככל האפשר, ולא יסתפק בנוסחה בודדת בלבד. כי אם הסיפור הוא באמת ראוי לאלמוות ול"מקום חיות" ("זיין אים לבן") גם בתרבותנו, הרי יש בו בוודאי סגולות שגם קדמונינו ואבותינו עמדו עליהן (מכאן שאין כמעט סיפור יהודי שדיבר אל העם בעבר, אך הגיע אלינו בנוסחה בודדת בלבד). גם סיפורנו היה במרוצת הדורות, ועל שלוש יבשות, לעיני למדנים ולאוזני מספרים, דור דורשניו, דור דור ומגידיו. אם כי ה"נמשלים" והיישומים למיניהם פשטו צורה ולבשו צורה וגם הסיפור עצמו זה בוודאי לעיטורים ולאילתורים מפי מסרנים-יוצרים, הרי מבחינה מהותית לא שחנתה העלילה, והמוטיבים המרכזיים נשאר בלי שינוי.

הבא לעבד בימינו סיפור עממי מסוים בשביל ילדים, בא לשנות את הזיאנר שלו, כפי ששינוהו גם מעבדים למיניהם בעבר, הוא חייב להכיר את מגגנוני העיבוד על ידי דרשנים ומספרים שגם הם ראו את עצמם מחנכים, יוצרים והושפעו ממניעים אידיאולוגיים, נסיבות הזמן וכיו"ב. לשם כך עליו להכיר נוסחאות מן המקורות, עיבודים הרווחים בתפוצות ישראל בכתב ובעל-פה, כי רק

17. על שתי נוסחאות אסעי המובאות במאמרנו (לובית ועיראקית) יש להוסיף שלוש נוסחאות של א"ת 52: ארצישראלית-דרוזית (אסעי 367 — אריה, זאב, תן במקום שועל), עיראקית (אסעי 6400 — בסופה נטרף אדם כסיל "חסר-לב" על-ידי דב), בוכאריית (אסעי 8515 — ברישא נבחר החמור כמלך החיות, אך נאום ההכתרה מסגירו והוא נטרף על-ידי האריה; גיבורי הנוסחה וסיומה — כמו בסיפורנו). כן נרשמו שתי נוסחאות עיראקיות נוספות (אסעי 3493, 3529) של א"ת 52א, וזו האחרונה נדפסה: בהרב — אשקלון סי' ס. לנוסחאות יהודיות בימי-הביניים השווה, משלי שועלים לר' ברכיה

על-פיהן אפשר לבדוק את המגמות שנשתמנו בתקופות שונות, במקומות שונים ובתנאים שונים, אגב חילופי הזיאנר.

אין המעבד בן דורנו חייב להכיר מקבילות לא-יהודיות, ומותר לו להסתפק במבחר נוסחאות יהודיות, אך המבחר הזה חייב להיות רפרזנטאטיבי ולכלול מדגם נאמן של ז'אנרים, דרכי מסירה, תקופות ועדות. המכנה המשותף בסיפורים היהודיים בכל עת ובכל מרחב-תרבות, יש בו כדי לשמש נר לרגלי המעבדים ולכוונם אל ה"אני". המיוחד המשתקף ביצירה העממית היהודית באשר היא שם, בכל דור ודור יש לסיפור עיצוב ספרותי ורעיוני משלו, אך הבסיס התוכני, השמיעתי והמבני, הוא בגדר מסגרת שאינה ניתנת לפריצה, והוא קיים גם בתמורות הזיאנריות שחלו בסיפורנו:

הבסיס התוכני כיצד? האופי העל-טבעי של הסיפור מופחת על חשבון המוטיבים הריאליסטיים בו. החורג מן המסגרת, היוצא דופן, הגוזמה — כל המרבה בהם, הרי זה משובת. מה שאין כן מוטיבים על-טבעיים. גם כאשר המסגרת חייבת להישאר על-טבעית, כגון בסיפורי בעלי-חיים, אפשר למלאה יסודות ריאליסטיים.

הבסיס השמיעתי כיצד? ריבוי, עד כדי גודש, של סממנים שמיעתיים, כאשר החשוב ביניהם מבהינת השימוש הוא השילוש על כל סוגיו.

הבסיס המבני כיצד? הוא בא לביטוי בעיקר בשמירה על המודל של משולש הגיבורים הנובע

הנקדן, מהד' א"מ הברמן, סי' קה, וכן משלי אויזפט סי' יג, המקבילות היווניות (באבריוס 95: "משלי אייסופוס", מהד' ש' שפאן, סי' כב) וההודיות ("פאנצ'אטאנורה" ד ב) צוינו ברישומתי: "מקבילות יווניות והודיות למשלי התלמוד והמדרש" (דב נוי, "המשל בספרות האגדה: טיפוסים ומוטיבים", ירושלים 1960, עמ' 77 ואילך). שם עמ' 89 מובאת (עם הנוסחה מילקוט שמעוני) ביבליוגרפיה לחקר הסיפור ומוטיב התרמית של "העדר לב". השווה גם שווארצבאום עמ' 22, 357—358 (בהערה שם אל נוסחת היידיש אצל גראס עמ' 423—424, סי' 500, יש ערבוב תחומים בין א"ת 52 וא"ת 91). שלוש מנוסחאות אסעי המובאות במאמרנו והנרמזות בהערה זו רואות אור בילקוט נוי — בע"ח סי' יא (הנוסחה הלובית, במאמרנו — נוסחה ד), יב (הבוכאריית), יג (אחת הנוסחאות העיראקיות שטרם ראתה אור).

18. ייתכן כי דרך העיבוד והעיצוב המשתמעת מדברינו מחייבת צוות שלם שחבריו עוסקים מי בחינוך ובערכיו, מי בהוראת ספרות-ילדים ובהקנייתם (כסופר ומו"ל) לשלבי-הגיל השונים, הלכה למעשה, ומי בחקר האגדה שבכתב והספרות העממית שב"שדה" (דין נוסחה המוקלטת בהווה, ברשמקול, ב"עבודת שדה" של אתנולוג, אנתרופולוג תרבותי ופולקלוריסט — כדין נוסחה המודפסת בעבר של יוצר, מלקט או עורך). חברי הצוות יתיחסו לסיפור ה"גידון", כלומר המוצע לעיבוד, מתוך היבטים שונים, אך יזכרו תמיד שלפניהם "חומר" שכבר הוכיח את עצמו, ועל-ידי עצם תפוצתו במישור הזמן והמקום קיבל את האסמכתא של העם על שכבותיו ועדותיו. "חומר" זה יוגש, "יימסר" לבני דורנו בדרך אסתטית, דידקטית ורעיונית, הרצויה ל"מקבלים" בני דורנו על גיליו השונים, דורנו ולא רק בישראל, אינו מסתפק ביין ישן וטוב בלבד, הוא רוצה לשנותו לארדוקא מקנן ישן, אלא מכוס יפה המהנה את העין והנוחה לשימוש. לא יהיו חילוקי דעות בין חברי הצוות אם יאמצו לעצמם את היסוד הזה המשותף לספרות עממית ולספרות ילדים כאחת.

מן העימות וכן מדרכי פתרונו. משלושת הגיבורים העלילתיים — הדמויות הפועלות על במת העלילה, נמצאים שניים (החיובי והשלילי בהלך החשיבה וההתייחסות של המספר והמאזינים) בעימות הדדי, והשלישי ("הנוטרלי") מכריע את הכף לטובת הגיבור החיובי. עם זאת אין הקונ-פליקט בין ה"חיוב" וה"שלילה" נפתר פתרון טוטלי וחד-משמעי על-ידי תבוסה מוחלטת של ה"שלילה" או ה"חיוב" עד כדי אבדנה והיעלמה. התבוסה היא בגדר כשלון בלבד, שני הגיבורים מוסיפים להתקיים (ולהיות ניצבים לרוב זה לעומת זה), אם כי הקיטוב ביניהם מצומצם ופחורן העימות גורם לשילוב ולדו-קיום של גיבוריו. גם בסיפורנו מוסיפים האריה והשועל לחיות יחדיו על אף העימות ביניהם בענין לב החמור. גם אם נראה את החמור כגיבור שלילי, שבא על עונשו, נטרף ואיננו, הרי העובדה, כי לבו נשאר (ומהווה עתה חלק מן השועל) מצביע בכיוון של פשרה בין מוות מוחלט ובין הישארות בחיים, ולו הישארות חלקית.

שלושת היסודות דלעיל קיימים בכל הוואנרים, וההבדל ביניהם הוא בהקשר האתנו-תרבותי שלהם, כלומר ב"מקום חיותם" בעם, בחברה. לא תמיד זהו "מקום החיות" עם התפקיד, אך הוא קרוב אליו יותר מאשר לתוכן, צורה או סטרוקטורה.

הסיפור העממי אינו יכול להיות מנותק מן המציאות, כי בחוקף הגדרתו הוא חי בחברה מסוימת והוא חלק של חילופי-קומוניקציה כאשר חילופין אלה הם יחסי גומלין בין מספר וקהל. בכך הוא שונה מן הסיפור בכתב או בדפוס. הוואנר נקבע לאו-דוקא על-ידי ה"סיפור" אלא ע"י ה"עממי", והפולקלוריסט המקדיש שימת לב לחומר המסורתי ולא לנושאי, עוסק ב"לור" ולא ב"פולק".

בילקוטי סיפורים ומדרשים אפשר לקרוא סיפור בלי דוקומנטציה ראויה לשמה, בלי אישיות של מספר, בלי מרכיב הקהל. או נשאר הסיפור בגדר "טיפוס סיפורי" המורכב מ"מוטיבים עממיים", אך לא כוואנר סיפורי עממי. זה נקבע בשעת הביצוע החי, בעיצומו של תהליך ה"העברה" מן המספר — ה"מסרן" אל קהל-המאזינים — ה"מקבל".

הוואנר נקבע בהתאם ליישום הסיפור ול"הקשר התרבות" שלו, כי אין סיפור מבוצע בחלל ריק, בלי קונטקסט משלו, בלי קבלה ומסירה.

הסיפור המיושם, כלומר המושמע בחברה והממלא בשעת הביצוע תפקיד מסוים כלפי המספר והמאזינים כאחד, מורכב מן הסיפור עצמו, הוא ה"חומר" ומדרך יישומו. דרך זו כוללת את הגמשל, הקונטקסט, המגמה האידיאולוגית, הדתית, המוסרית וכיו"ב של החברה, או את המחאה החברתית האנטי-מימסדית, כשכל אלה באים לביטוי במפורש בדברי ה"פרשנות" הנוספים על גוף הסיפור בתהליך הביצוע ובמעמדו, לרוב על-ידי המבצע עצמו. לא תמיד זהו "מוסר השכל" או "גמשל", אך תמיד זהו קשר מן הסיפור אל החיים, מן העלילה הסיפורית בעבר לקהל בהווה.

בהתאם לשני סוגי היישום של סיפורנו אפשר לקבוע את שני הוואנרים העיקריים שלו:

א. ז'אנר היישום הדידקטי (המוסרי), כאשר החומר הסיפורי בא להורות לקח ("מוסר השכל") נצחי ואוניברסלי, חכמת חיים העשויה גם להסתכם בעצה או בפתגם "דע כיצד לנהוג עם השליט", "דע כיצד לנצל את עובדת היותך חזק", "כל דאלים גבר", "היהור מדברי תנופה", "אל תאמין למתחזים כידידיך", "הערם על מי שלא תוכל לגבור עליו בכותך הפיסי" — כל אלה ועוד כהנה וכהנה הן אופציות היישום של סיפורנו הנשאר "פתוח" מבחינת היישום, כאשר "סגירתו" מותנית בגורמים חברתיים, נסיבות ההיגוד, הרקע התרבותי ועוד. ז'אנר זה אופייני במיוחד לנוסחאות

שבכתב של סיפורנו. המיישם יוצא מן הסיפור עצמו והחלק המיושם הוא בגדר חידוש באוזני הקהל. כך בגמשל של סיפורנו אצל ברכיה הנקדן יש אמנם רמז למצרים ועל-פיו אפשר להסיק, כי הגמשל הכיר את הסיפור המדרשי ואת יישומו-גמשלו, אך הדברים לא יצאו מכלל רמז ("ואל תקנא באנשים אשר ליבם ואוזניהם הועורלו בצאתם ממצרים לא מלך"); עיקר הנמשל הוא חכמת-חיים אוניברסלית, המסתיימת בציטטה — פתגם מתוך "ספר הנסיכים": "והמשל — אם יצרך תוקפך לעשות שלא כהוגן, חפש בשורשי מוימותיך להינצל כאיש מגן... כי חכמה תחיה הבעלים... ואני מצאתי בספר הנסיכים: המלכים שופטי ארץ והחכמים שופטי המלכים". מכאן גם זיקת הגומלין בין פתגם-החכמה האוניברסלי ובין ה"גמשל" בספרות-המשלים הכתובה. האופי הדידקטי-המוסרי של היישום קושרו, ככל יישום בעל מגמה חינוכית, אל העתיד.

ב. ז'אנר היישום האקטואלי, כאשר החומר הסיפורי בא להתייחס אל מאורע מסוים בעבר או בהווה, לרוב אל סיטואציה היסטורית, אקטואלית, הזקוקה לאילוסטרציה או להסבר לשם הבנתה. נקודת המוצא בז'אנר זה ידועה לקהל המאזינים — סיטואציה מסוימת בפרשת (בסדר) השבוע, מעשה שהתרחש במקום וכיו"ב, וגם הסיפור הוא לרוב בגדר סיפור ידוע. גדולתו של המבצע היא בכך שהוא מוצא התאמה, תקבולת בין שני המישורים הידועים לקהל, כל אחד בפני עצמו, וקושר את גיבורי הסיפור אל המצב האקטואלי (גם מצב מקראי בחברה ה"חיה" מדי שבת את פרשת השבוע הוא מצב אקטואלי). ז'אנר זה נמסר לרוב בעל-פה וה"מבצע" (הדרשן, המספר) יוצא מן המצב, מן ההווה, אל עלילת-העבר של הסיפור המיושם.

סיפור-הילדים (נוסחה ו במדגמו) בא בעיקרו לחנך, ללמד תורת חיים, והוא שייך לז'אנר היישום הדידקטי-המוסרי. זוהי נוסחה יחידה במדגמנו המייצגת ז'אנר זה. נוסחה זו היא בגדר טיפוס סיפורי בלבד ("סיפור בעל-חיים") אחת המערכות הסיפוריות במפתח הטיפוסים הסיפוריים של ארנה-תומפסון, כי העדר דוקומנטציה נאותה על נסיבות ההיגוד והיישום, מונע מאתנו את קביעת הוואנר שלו. כל שאר הנוסחאות (א—ד) הן בגדר ז'אנרים "אקטואליים", ומבחינה זו אין הבדל בין הדרשן (נוסחאות א—ג) או המספרת העממית (נוסחה ד).

התמורות הוואנריות תלויות בציפיות קהל המאזינים מן האמן העממי, הוא בעל הסטטוס של "מספר", "דרשן", "מגיד" וכיו"ב, המיישם את יצירתו או את החומר המסורתי השמור בזכרונו אל הציפיות הללו. הקהל רואה ב"בעל-הסטטוס" — דובר המסביר את אירועי השעה (בזכות חכמתו, ידיעותיו הכלליות ועוד), או מחנך, אם יש לו האסמכתא לכך מידי המוסדות הנורמטיביים והלגיטימיים בחברה ("רב", "תלמיד-חכם"). בשני המקרים הוא מוסמך להגיב, ואופי תגובתו (מן העבר להווה או להיפך; מן הסיפור אל מחוצה לו או להיפך; הסברה או חינוך) קובע את הוואנר ואת תמורתיו.

רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים וראשי התיבות

א ס ע י — ארכיון הסיפור העממי בישראל. בסוף 1973 היו שמורים בו 10.000 סיפוריים שנרשמו (מאז 1955) מפי מספרים יוצאי עדות שונות בישראל.
א"ת (ארנה-תומפסון; השוה הערה 1) — Antti Arne, *The Types of the Folktale...* Translated and enlarged by Stith Thompson, Second revision, Helsinki 1961.

דמויות

נחום גוטמן*

מאת גרשון ברגסון

נולד ב-1898 בבסרביה. עלה ב-1905.
בנו של הסופר שמחה בך-ציון.
למד בבית-הספר "בצלאל" בירושלים.

נחום גוטמן הוא מן המקוריים שבסופרי-הילדים שלנו בנושאים, בסגנון ההור-
מוריסטי ובאוצר הלשוני, והמקורי-מכולם בשילוב הציור בטקסט כחלק אינטגרלי
של הסיפור. מקוריות זאת באה לו, כמוכן, בשל היותו צייר וסופר כאחת. כצייר
ראוי לציין את תרומתו כמעט וכמאייר ספרי-ילדים כיוכל שנים. הוא אשר עיטו
את ספריהם של סופרי הדור השני: ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, פיכמן ושל
אביו — ש. בך-ציון.

גוטמן משוחח עם הילדים, מדבר עמם כדבר איש אל רעהו. ואין הדבר מפריע לו
לנגוע תוך כדי שיחה בנושאים רציניים. גוטמן הוא מן הוותיקים בארץ, בנו של
סופר, ורוצה למסור לילד אמיתות. האמת היא מה שנבחן, ומה שנבחן הרי שייך
לעבר. על-כן מוקדשת מרבית יצירתו לעבר. הוא כותב על דברים שהיו.

המסע המתואר על ידו הוא מעשה שהיה, פרי חוויה אישית. האירועים בתולדות
הארץ הם מעשים שהיו, הדמויות המתוארות הן אמיתיות ותיאורן אף הוא מדוייק.
גוטמן מתאר איפוא את עברה הקרוב של הארץ, שהווי מיוחד בו, ואופי ייחודי לו,
שרק תיאור מפורט יוכל להקנות עליו מושג מהימן. על עבר זה עוד ידובר להלן.

כל הנמסר לילד נמסר בתום-לב וברוח של אופטימיות, וכל הנמסר משכנע. ספק
אם ילד יעורר אי-פעם שאלה "האם זה היה באמת", למקרא ספר של גוטמן. שאלה
זאת נפוצה בין הקוראים הצעירים, אלא מותר להניח שלא תתעורר בקראם את
ספריו של גוטמן, כיוון שהאמת מבצבצת מכל שורה והאמת משכנעת ואנו מאמי-
נים בה.

* מתוך: ברגסון גרשון, שלושה דורות בספרות הילדים העברית, יסוד, 1966, עמ' 192—199.

בהרב — אשקלון — זלמן בהרב, "שישים סיפוריים מפי מספרים באשקלון", חיפה 1964.
גינצבורג — אגדת — לוי גינצבורג, אגדות היהודים, רמת-גן 1966 ואילך.
גראס — נפתלי גראס, מעשההלעך און משלים, ניו-יארק 1955.
ח'ו"ס — חודש חודש וסיפורו — ילקוט שנתי, היוצא לאור מאז 1962 ע"י אסע"י והכולל 12 סיפור-
רים נבחרים בליווי דוקומנטציה והערות. וכן דוחות על פעולות אסע"י ועל הסיפורים שנרשמו
בשנה הנסקרת.

טובאק — Frederic C. Tubach, *Index Exemplorum*, Helsinki 1969

נוי — בע"ת — דב נוי, סיפורי בעלי-חיים, חיפה 1973.

נוי — לוב — דם נוי, שבעים סיפורים וסיפור מפי יהודי לוב, ירושלים 1967.

נוי — עיראק — דב נוי, הנערה היפהפיה ושלושת בני המלך: 120 סיפוריים מפי יהודי עיראק,
תל-אביב 1965.

שוורצבאום — Chaim Schwarzbaum, *Studies in Jewish and World Folklore*, Berlin —
1968.

המשך מעמוד 25

הנה כי כן אין להצביע על חידה מסויימת שהיא נפוצה וזכורה לרבים להוציא את
החידה על הכושי. כל היתר אם כי נפוץ במספר — מצומצם בהות.
כאמור בפתיחה יש לראות ברשימה זאת צעד ראשון לבחינת הנושא "החידה
והילדים". הסקירה המובאת מעוררת שאלות רבות, שאין עליהן תשובה עדיין ומן
הראוי למצאה כגון:

— מדוע החידה שתוכנה אוניברסלי נפוצה יותר מזו שתוכנה לאומי?

— האם מעדיפים הילדים תכנים מסויימים למשל תכונות באדם — זריזות, חוכמה,
תנמימות, ערמה — על פני תכנים חומריים, כסף, רכוש וכו'.

— האם העיסוק בבעלי-חיים שווה-ערך לעיסוק בדומם?

— אם נכונה ההנחה שילדים אוהבים לעסוק בחידה כדאי למצוא את הסיבה
לאהבתם זאת.

האם המומנט התחרותי הוא המניע לכך — האתגר, ההתגברות, הרגשת העל-
יונות של מי שיודע פתרון על אחרים שהועמדו בנסיון — או שמא העיסוק
בחידה נובע מסיבות פרגמטיות היינו, קשה להם לילדים לנהל שיחה ממושכת
על נושא מופשט לפיכך עוסקים בחידה שמאפשרת דיון בנושא שתוצאותיו בהי-
שג יד.

יש איפוא, מקום להרחיב סקרים ודיון בנושא שלפנינו וודאי יימצא מי שיעשה
כן.

אולם למה לנו לאחוז בדרך של הכללה? — נפנה אל הספרים עצמם.
נתחיל ב"שביל קליפות התפוזים" —

"אנו עוסקים לא בסיפור-בלשים, רבותי, אני מספר על ראשיתה של תל-אביב ו מטרתו היא, שכאשר תגמרו לקרוא את סיפורי — תדעו יותר מאשר ידעתם קודם על עיר זו ועל אנשיה" (עמ' 11).

זה הסיפור ותוכנו. המחבר אומר בדיוק מה מטרתו. לתאר את העבר. כלומר — סיפור בעל אופי היסטורי, ואין ספק, כי הקוראים הצעירים ימצאו ענין בספר זה לא רק משום שהם אוהבים סיפורים היסטוריים, אלא גם בגלל הדרך המיוחדת של גוטמן בכתיבה: קלילות בתוך הרצינות, ההומור בתוך הטראגי, חיוך מתוך דמע.

וראוי לציין: הגיבורים אינם ילדים, ההווי אינו משלהם, הפרובלימטיקה של גדולים היא, ובכל זאת ימצא הילד ענין בספר. כי התחוות הערך, כפי שתוארה — יש בה לעודד סקרנות ורצון לדעת עליה יותר.

הספר מלא עלילות ואירועים, הפתעות, הברקות, וכמובן — הרפתקאות, כפי שציין המחבר. אולם, כל המסופר מתקבל כאמת לאמיתה והנך שותף למאורע כאילו חיית אותו עתה.

קשה לומר מהו גיל הקוראים שימצאו ענין בספר זה, כי העלילה מתפתחת בהדרגה, לפי רמזים המעוררים סקרנות והקורא מתמלא רצון לגלות את הסוד. לפיכך אפשר לומר בוודאות, כי הסיפור התאים לכל, לנער ולזקן, אולם כדי ליהנות הנאה מלאה מתאוריו, מההברקות הלשוניות ומן ההומור השופע בכל עמוד ועמוד, דרוש, כי הילד הקורא יהיה בעל אינטליגנציה גבוהה.

הספר קשור לנוף ולאדם הארצישראלי. ההרפתקאות קשורות בחול-הזהב, בפרדס, בבור-עץ-זית, בחמור היפואי, בכל שביל, רחוב ושכונה תל-אביבית, בזכריה התימני ובמסעודה.

תוך כדי הרצאת הדברים השוטפת משלב הסופר-המחנך בכל הספר אמרות-חיים פילוסופיות.

כבר אמרנו, כי חיבה עזה נודעת מן המחבר אל העבר. אין ההווה עומד בפני עצמו אלא קשור בעבותות אל מה שהיה לפניו. מכאן החיבה העזה והקשרים העזים לסבתא. דמות זאת זוכה לאהבה רבה וזכרת על-ידי הסופר בהערצה. ואכן, — הקשר לסבתא — שהיא סמל לעבר, הוא מסימני-ההיכר של ספרות טובה לילדים, המשלבת את הילד — הנפש הפעולת — במסכת-החיים של המשפחה, בניגוד לספרות לא-טובה, המנתקת את הילד מן המשפחה ומפעילתו לבדו, בכוחות עצמו, כאילו אינו

1. "שביל קליפות התפוזים", הרפתקאות נראשית ימי תל-אביב (הוצ' יבנה, תל-אביב).

זקוק עוד לחסות העין של המבוגר. בגרות מוקדמת זאת הרת-סכנות היא, אין ספרות זאת תורמת לחיזוק עצמאותו ובטחונו ("חסמבה", "הבלשים" וכו').

הספר ספוג חיבה רבה לאדם ולחי, לחבר, לאוסטרלי, לכל האנושי. ולכן רבים ערכו החינוכיים.

אמרנו, כי הסופר מקורי בסגנונו הרווי הו מו ר. בספר זה מצאנו את ההומור אף ברגעים הקשים והמזעזעים.

"הכי טוב כשהכדור פוגע ביד או ברגל. לעומת כדור בראש — הרי זה ממש תענוג. וכדור של רובה הוא סוכריה מול רסיס" (עמ' 26).

ההומור הוא בצומח (עמ' 35), באדם (עמ' 50), בחי (תיאור הסוס האוסטרלי, עמ' 83) ובדומם (השרפרף של סבתא, עמ' 95).

בכל דף הננו מוצאים הומור זה, העשיר בדימויים הלוקוחים מהווי-חיי תל-אביב דאז.

העבר בא לידי ביטוי גם בספר אחר של המחבר: "החופש הגדול או תעלומת הארגזים". בשער הספר — המאפיין והייחודי של גוטמן: סיפר וצייר.

"הנה הציור" כך נוהג הסופר לציין בשורות, בין השורות, בשולי הספר או בכל מקום שנראה לו את הציור שהוא רוצה להביא.

תוכן הספר: מעשה בשני נערים עירוניים, צברים, תלמידי הגימנסיה "הרצליה", אשר יצאו בעונת-הבציר למושבה רחובות, כדי להשתכר "כסף-כיס" ונקלעו להרפת-קה הקשורה ב"הגנה" וזוהי "תעלומת הארגזים", שאינם אלא ארגזי-תחמושת. תוך כדי הרצאת הדברים הננו זוכים בתיאורי-תמונות מחיי היישוב. המספר מעביר לפ-נינו דמויות, פעולות ובעיות.

הספר הוא סיפור היסטורי מימי מלחמת-העולם הראשונה. אם תרצו — הרי הוא ספר של ציונות בלי מרכאות, ציונות טהורה, כנה. גם בספר זה מקור כל המושג-גים ארצישראלי. הצבר שבדרך, האבטיח, הערבי שבדרכים, המושבה רחובות, הבציר, "הסמינריסטים", ציירי "בצלאל", הגליליים — זהו העולם המתואר על-ידי הסופר. דרך הכתיבה — סיפורו של אדם מן הצד. הרצאת-דברים מעניינת, שוטפת, מתוב-לת שיחות, דיגרסיות, תיאורים קצרים, מתח נסתר. המעניין בספר הוא הרצון המת-עורר בקורא לדעת מה הלאה, כי לכאורה הכל ידוע, ובכל זאת אתה חש שמשהו עוד עומד להתרחש. ואתה תאב לדעת מה ה"משהו" הזה, שהוא כעין מסתורי. בזה כוחו של גוטמן. הוא מסוגל לגלות כל פעם משהו חדש ולא מלאכותי. ובדרך זו מת-גלה פה היישוב כולו בדופק-חיייו של אז. וכך כותב המחבר:

"רואים אנו סוף סוף את החיים באמת, בואו ראו מה שיש בעולם".

2. "החופש הגדול או תעלומת הארגזים", הוצאת "עם-עובד", תשי"ח.

כשם שיש דברים שאנו עוברים על ידם ואין אנו רואים אותם, ורק עינו החדה של הסופר-הצייר תראם, כך יש דברים שעברו וחמקו לפני עינינו בלי שמישהו יתן דעתו עליהם, בלי שיונצחו בצורה כלשהי. והרי דברים אלה מעניינים, ומן הראוי שבנינו יראום וידעו עליהם. בא גוטמן ומעלה אותם על הנייר באות ובמכחול, והנה אנו רואים את "החיים באמת". ויש מה לראות.

על כשרונו הרבוגני של גוטמן מעידים שני ספרים אחרים שלו, שנושאים שונים בתכלית מאלה שהזכרנו, והם פורצים גבולות של עמים וגילים, הלא הם: "בארץ לובנגולו מלך זולו" ו"ביאטריצה".

"בארץ לובנגולו" הוא ספר-מסעות. הסופר מספר בגוף ראשון את אשר עבר עליו במסעו לאפריקה. אף כי אין בתיאור עלילה מרעושה ואין הרפתקנות במובן האופייני לספרי מסעות, יודע הסופר להחזיק אותנו במתח-סקרנות ואנו עוקבים בנשימה עצורה אחרי ההתרחשויות. אין ספק, כי שילוב האילוסטרציות המוצלחות של הסופר-הצייר גם הוא גורם לכך שהספר יעורר בנו רצון לקרוא, לעיין ולהתבונן. מתגלים לפנינו דברים שלא ידענום, ואנו חושפים בעזרת הסופר פעולות ומניעים, שלא היינו מסוגלים לגלותם בכוחותינו שלנו. זוהי, אם נרצה, הדירה לזואופסיכר-לוגיה, או תיאור מפורט של הנראה.

בין כך ובין כך — התיאור מעניין, חי ויש בו מן החידוש המתמיד. למשל, תיאור היונקת המגינה על קינה (עמ' 52).

ויש לספר יתרון נוסף, יש בו פרקים בתורת החי והצומח שבארץ לא-נודעת זו. מבלי להרגיש בכך למדנו פרקים בזואולוגיה ובדומם: על פילון לבן, על בת-היענה, על סוסים עקודים ויעלים, על קרנף וקופים. ציד-נמרים כיצד הוא מתבצע? לבה מהי?

ולא רק זאת, לא רק אינפורמציה, אלא גם לקחים למדנו בלי להרגיש, כי אכן אנו לומדים אותם. אהבת אם, מסירות לרע ולידיד, דאגה לאח בצרה, שיעור טוב במוסר בלי הטפת-מוסר. וזוהי אמנות של סופר-מחנך.

זאת ועוד: את הנאתנו האסתטית שנהנינו עם קריאת הספר יש ודאי לשייך לכשרונו הרב של הסופר בתחום התיאור האמנותי. אף כי יש בספר תיאורים רבים, הרי אנו קוראים אותם בלי להרגיש כי סתם תיאור כאן, כיוון שבתוך הסטאטיקה שבתיאור מורגשת דינאמיקה עזה, תנועה חזקה. כך למשל בתיאור הלילה הארוך (עמ' 43—45).

בחלק השני של הספר מסופר על האוצר האבוד של מלך לובנגולו. חלק זה אינו הנמשך אורגאני לחלק הראשון ולא היינו מרגישים בחסרונו אילולא הובא. החלק

3. "בארץ לובנגולו מלך זולו", הוצ' "דביר".

4. ביאטריצה, הוצ' "עם-עובד", תשי"ח.

הזה גם פחות מקורי, והמוטיב של היפושים אחרי אוצרות אבודים נפוץ בספרות-הילדים. אלא שמקוריותו של גוטמן — וביחוד ההומור, שילוב הציור הלשון העשיר-רה — עומדת לו גם בחלק זה ואנו ממשכים לקרוא בהרפתקה זו ומתוודעים תוך כדי קריאה לעולם בלתי-ידוע לנו, לעולם הכושם, הווי-חיים, אורת-חיים ואמור-נותיהם.

גוטמן מסיים במשפט: "בסירת-המפרש באנו לחוף תל-אביב בתרצ"ה", ואנו שמחים יחד אתו על כי הגיע לחוף מבטחים.

ספרו השני של גוטמן, אשר בו הוא מביא לקורא העברי תחום חדש שלא הרבו לכתוב עליו סופרינו לפניו הוא "ביאטריצה", או מעשה שתחילתו חמור וסופו ארי דורס".

אותו כוח שעומד לו לגוטמן בכתבו על נושאים ארצישראליים, עומד לו גם בבואו לכתוב על החובות פאריס. גם בספר זה משולבים הציור והמלה, והחן הגוטמני הנסוך על יצירותיו, קורן אלינו ומושך אותנו אחריו.

בספר סיפור קולח, קליל ומלא תוכן רציני. מעשה בכלבה אשר אימצה גור-אריה, מוכיחה לו אהבת-אם ללא מצרים, ובסופו של דבר נופלת קרבן על מזבח אהבתה זאת, והטראגי שבדבר — מותה נגרם על-ידי בנה המאומץ.

הקורא נהנה מעלילה מרתקת, מפשטות בהרצאת הדברים ומעומק החדירה לתה-פוכות-החיים. לפני הקורא הצעיר יתגלו דברים חדשים רבים ולפני בעל נסיון-חיים ייחשפו רעיונות פילוסופיים עמוקים, הפאזורים בספר לרוב.

יש בספר אמרות חינוכיות רבות, ובכך עקבי הסופר שהרי הוא בא ללמדנו. ספר אחר יעיד על כשרון נוסף של הסופר, כשרון הדמיון העשיר כיד הצייר הטובה עליו, הרי זה הספר: "הרפתקאות חמור שכולו תכלת".

ההרפתקאות אשר עליהן מספר גוטמן כולן מעשי-נסים. רב חלקו של החמור בנסים אלה. החמור הוא גלגולו של הצדק והיורש המוחלט, שליח הכוח העליון, המשגיח על הנעשה על-פני תבל. ושליח זה — החמור — יודע לצאת מכל סכנה ולעבור מכשולים אין-ספור ובלבד שימלא את המוטל עליו, לעזור לאלה הזקוקים לעזרתו. על כל פנים, חייו היו "מופלאים ואגדתיים". מדוע נבחר החמור לתפקיד זה? פשוט — לכך נועד.

"הוי הוי ראונא, חיים מופלאים נועדו לחמור; הוי, הוי ישנם ברואים שכל שביל שהם עוברים בו נהפך לשביל הזהב והחלום".

בספר שישה סיפורים, שהם, כדברי המחבר, אחד. הקשר בין השישה הוא החמור. הסיפור אגדתי וכאגדה אינו מוגבל למקום, לזמן ולעם, אלא הסופר שיווה לה אופי ארצישראלי ושילב בה מהווי הארץ: הנציב העליון, קצת מן העליה וביקורת:

5. הוצ' "ספרית-פועלים" (מהדורה ראשונה הופיעה בתשי"א).

"הוא רצה שהמנגינה שלו לא תזכיר את השירים הערביים או האוקראיניים וגם שלא תהיה "הורה". הוא רצה במנגינה, שבה ירגיש, כי מחברה נולד, חי וגם ימות בארץ-ישראל".

ובכל זאת הקיף הסיפור עולם ומלואו, פרץ ימים וגבולות, והמחבר נדד הרחק מארץ-ישראל, (דרום-אפריקה, פרס). אם סיפור "פלאים" — הרי אין טעם להצטמר עם בגבולות של ארץ זמן, הכל ייתכן לצרף פה, כי אין העלילה אורגנית — וזהו המופלא שבו.

פלא רודף פלא, מאורע אחר מאורע, הרפתקה אחת אחרי אחרת ובכל מיסתורין מתובל בריאליה. מתח יש, דמיון יש, אוריינטציה יש ותגובות מהירות יש ויש. ואמת יש, מרה ומציאותית לצד המופלא. גוטמן לא חשש להביא לפני הילדים שודד יהודי בשם אברשקה, גדול ושמן, המתכנן שוד היהלומים. אמנם — לא לנצח יהיה אברשקה שודד. רק הפעם ואחר-כך "אהיה איש הגון באמת, אשתה כוס תה לאחר שנת-הצהרים ואחתום על עיתון".

אבל ההסתייגות ישנה אפילו לאחר המוות: "אין לשבח, גנב — הוא גנב, ושודד — שודד".

גם ספרו זה של גוטמן מלא הומוור בכל דרך כתיבתו. אנו מחייכים כאשר המ-חבר מספר איך מכניסים סיפורי מופתים לספר משפט; בקראנו כיצד פיטרסון ונ-ניקרק שומר על היהלום בתחבושת שעל פניו או בתוך פיו כשהוא ישן; וכאשר אנו קוראים על החיפושים אחרי מוצא החמור (עמ' 134—135) — פינו מלא צחוק. האוטופיה שבסיפור "העיר הכחולה" הוא מוטיב חדש לגבי גוטמן. את העיר מתאר המחבר כשהיא עשירה באמצאות חדישות של הטכניקה. ובכך ניכרת ההשפעה המודרנית, אלא שאין המחבר מתלהב ממנה ולכן עשיר סיפור זה בסאטירה, המכוונת לעקוף את המודרניות המופרזת.

גם בספר זה גיבוריו של גוטמן הם מבוגרים. רק מזל הילד בטהרן, בחברת הילדים, בסיפור קורות "עין-המוות" — הוא גיבור-ילד. הסיפור עשיר דמיון ותעלולים, מגמתו חינוכית, וגם פה היא סמויה, כפי שהורגלנו ביצירותיו. המזיגה הנפלאה של צייר וסופר, יכולת ההבעה בעט ובמכחול גם יחד, העשירו את ספרותנו לילדים ביוצר מקורי.

ברכת המערכת שלוחה

לחתיני פרס ישראל לספרות ילדים תשל"ח

נחום גוטמן

אנדה עמיר-פינקרפלד

ליון קיפניס

מאמרים על חתני הפרס ויצירותיהם התפרסמו בחוברות שונות של כתב-העת.

על נחום גוטמן כמאייר:

סבינה שבייד, "איורים לספרי-ילדים של ביאליק", חוברת ד', ניסן תשל"ז (מרץ 1977), עמ' 17—26.

על אנדה עמיר-פינקרפלד:

אוריאל אופק, "סחרחרת-פלא פיוטית", חוברת ג' (י"א), ניסן תשל"ז (מרץ 1977), עמ' 24—29.

על ליון קיפניס:

אוריאל אופק, "ליון קיפניס", חוברת ב' (ו'), אדר א' תשל"ו (פברואר 1976), עמ' 27—28.

גרשון ברגסון, "החלוץ בספרות העברית לילדים", שם, עמ' 28—29.

יוסף שה-לבן, "יובל שנים של יצירה", שם, עמ' 30—31.

הטרילוגיה של לרנון*

מאת מלכה זיו

א. נושאים לשיחה

1. התקופה : שנות ה-30, תקופת טרום-מדינה, התקפות הערבים, מצב כלכלי קשה, חוסר עבודה וחוסר פרנסה.
2. המקום בו מתרחש הסיפור : שכונת נשר ליד חיפה. מושבה קטנה בשנים שלפני קום המדינה. בית-החרושת למלט — מרכז עבודה לאנשי השכונה.
3. חיי משפחה : טבעיים ויפים, פתוחים — שיתוף הילדים בבעיות המשפחה.
4. חברת הילדים : משחקים, שטחי התעניינות, ערבים חברתיים. עמדת ילדים בכיתה, אופיים של הילדים המנהיגים.
5. מבוגרים וילדים : קשר ביניהם, יחס, הגורם ליחס, אמות המידה לפיהן מעריכים הילדים את המבוגרים.
6. תנאי החיים : הבית, כלי הבית, אספקת המים, המאור, סוגי בידור, המכשיר "המופלא" רדיו (השוואת התקופות).
7. אווירת הסיפור (יורים על השכונה) : אווירת הפחד, המתיחות, בניית קירות בטון, לחץ הממשלה הבריטית על

* על הספרים: "כל השבט הזה", "יורים על השכונה", "דרבנות ליגאל". ציורים: אורה איתן, הוצאת עם עובד.

מתוך: הדים — לקט יוזמות, משרד החינוך והתרבות, תשל"ה, מס' 4-5, עמ' 64-66.

ההתיישבות העברית בארץ-ישראל, ההתלכדות של הישוב נגד הממשל ("אסור לאכול חמאה אוסטרילית"), ההתעוררות לקראת מעשים נגד הערבים. תחילת תנועת "ההגנה", הסודיות, אווירה של "לקראת מלחמה" (הזדהות עם המאורעות — המצב כיום).

8. שיחה על המוות: מותו של יגאל — כיצד הגיבה המשפחה כולה, כל אחד בנפרד, השכונה ולהבדיל: הכלבה של היפי, מותה הרוחני של הכלבה, כיצד זה מתבטא — קריאת התיאורים מתוך הספר.

ב. דיון בנושאים:

1. עמדתם של חברי וועדת הבטחון באשר לדרישת הבריטים להסגיר את האיש שירה בערבים.
2. התנהגות הילדים בקשר למדורת ל"ג בעומר. הפתרון ???
3. הדרך בה נוקטים הילדים כדי להשיג כסף על-מנת לקנות מיכל גזוז חדש במקום זה ששברו.
4. התנהגות האב במקרה "הגופיות". האם צדק האב? האם צדק הסופר. שכלל בספר מעשה מסוג זה?
5. הדרך בה טיפל האב בסירובו של אהוד ללכת לביה"ס.

מטרת הדיונים:

פיתוח ההבנה והשיפוט של הילד בבעיות של טוב ורע. הבחנה בין מעשה קונדס שנזקו מועט לבין מעשים שכוונתם אדונית.

ג. דמויות הראויות לציון בספר:

יגאל: הדמות המרכזית המתוארת כבדרך אגב, בדרך של סיפור עליו ועל מעשיו. אופיו של יגאל, התחביבים שלו, אהבתו לטבע ולנוף לעומת התפקיד שהוא מקבל על עצמו.

היפי השומר: דמות מסתורית, מרושלת בהופעתה, מלווה המיד בכלבה — כלבת השמירה המפחידה, מקום מגוריו — התייה והסקרנות לגבי ביתו ודרך חייו, התנהגותו ומעמדו בשכונה.

ד. פעילות:

איך תתארו בציור את יגאל (הרגישות והענווה וההסתגרות אל תוך הדמות ההירוואית שהכל רוצים בקרבתה).
 כיצד הייתם מתארים בציור את היפי השומר?

"אלינה היא אילנה"*

מאת מרים רות

ידועים לנו ספריה של הצלמת המפורסמת: חנה ריבקין-בריק. רבים מהם תורגמו לעברית ובעזרתם מטיילים ילדינו בלפלנד, באפריקה, ביפן, בתילנד ועוד ארצות רבות. הצילומים המרהיבים ממחישים נופי טבע ונופי אדם, מנהגים ואורח חיים ומקרבים ללב את הרחוק והבלתי ידוע. בדפדפי ובקוראי בספרים אלה העסיקו אותי תמיד שתי בעיות: האחת — ספרותית השניה — חינוכית.

הבעיה הספרותית: הכנת הצילומים תמיד קדמה לכתיבת הסיפור ועל אף שרוב הסיפורים נכתבו על ידי הסופרת המפורסמת: אסטרד לינדגרן, חסרים הם מבנה קצוב של עלילה. נדמה שחבל היה לסופרת, או לצלמת לוותר על אחת מהתמונות היפות ולכן הסיפור מתמשך, מלא פרטים תאוריים, עד כי ניתן לסווגם — כמעט — בין הספרים האינפורמטיביים.

הבעיה השניה — ילדים רכים מתעניינים בראש וראשונה בסביבתם הקרובה ורק לאט לאט הם מרחיבים את קוטר התעניינותם. קודם הם מצטיידים בעובדות החיים הנראות לעיניהם ורק אחר כך הם מבינים את השוני שבין הקרוב והרחוק. "המעבדה האנטרופולוגית" של עדות ישראל ובני ערב עוד לא זכתה לתאור צילומי וסיפורי. וחבל! עדיין חסרה ההיכרות המוצקת עם מנהגי העדות ואורח חייהן ורק היסוד המוחשי הזה מאפשר הפלגה למרחקים**.

* מאיר מירה, אלינה היא אילנה, צילומים: יעל רוזן, ספרית פועלים, תשל"ח.

** שני ספרים הופיעו על הבדואים וכדאי להזכירם: "בן השיך" כתבה: מרגלית בנאי, צלום: שלמה סוריאנה, הוצאת קרני ת"א 1958. "אנשים במדבר", כתב: יונתן ברישאל, צלם: ארוין

ה. סיכום

על הספר, הסגנון, הסופר, הצייר (הכל בדרך של שיחה עם התלמידים ותוך כדי כך להביאם לדרך האבחון הרצויה).

על הספר:

המספר הוא אהוד, ילד מכיתה א', על חבריו, שכניו, ביה"ס והסביבה בה הוא גר. לכאורה, הכל מנקודת ראותו של ילד בן 7. אך לאמיתו של דבר אלו הם זכרונותיו של אדם מבוגר על ימי ילדותו, דרך הסיפור היא אפיוודית. הילד מספר מה שראה ושמע ברגע מסויים.

הטיפוסים המתוארים הן דמויות חיות, מציאותיות, יחסי הרעות וההומור לעומת האבטלה והעצב. תיאור חיים עליזים ומלאי עניין.

המטרה: ליצור אווירת התייחסות לדרך הסיפור, בקורת, הקניית מושגים הקשורים בספרות (בכיתה טובה).

הסגנון:

אוצר המלים אופייני לילדים, אך קשה לומר שהסגנון הוא ילדותי, הצלחתו של המחבר ליצור אווירה אמיתית של עולם ילדות מבלי להכשל בסגנון ילדותי.

הסופר:

ביוגרפיה קצרה על ישראל לרמן ויצירת הקשר בינו לבין הסיפור.

הצייר:

(תוך שיחה והתייחסות לציורים):

ציוריה של אורה איתן משתלבים בקורות העלילה ובתיאורים המבדחים: רישומיה קלילים, מלאי תנועה, שובבות. ונסוך בהם חן של הומור.

ו. לבסוף:

מהות שמות הספרים, כל אחד לחוד, הקשר ביניהם והספר האחרון הסוגר את העלילה וחוזר להתחלה, קריאת סוף הספר לסיום.

חסר זה ממלא הספר "אלינה היא אילנה" — אמנם אין הסיפור דן במנהגי עדות, אך הוא משקף בעיה בוערת וחשובה להבנה. בספר זה נפגשו תמונות יפות בסיפור בנוי היטיב שעלילתו מרתקת. הציר הריגושי — קשיי הקלטותה של ילדה עולה מרוסיה בחברת ילדים ישראלית ובנופה. הסיפור נכתב תוך אמפתיה, ילדה עולה מרוסיה בחברת ילדים ישראלית ובנופה. הסיפור נכתב תוך סמפתיה, תוך התחיות מליאה למצבים יום יומיים ששונים כאן מהמצבים שאלינה היתה רגילה להם. הבדידות, אי-היכולת להסביר רצונות ומשאלות, חוסר התקשורת מזמנים לאילנה מאבקים קשים בכל צעד ובכל מצב. כיצד תתגבר? כיצד תנצח? כיצד תוכל לאהב את הארץ הזאת?

הילדים הקולטים אינם מסוגלים להבין את התנהגותה של אלינה וזרותה מתפרשת כגאווונות. המרחק בין אלינה והילדים גדל והחרדה מתעוררת בלב הקורא: האם אלינה תהיה תמיד בודדה ואומללה? מי יעזר לה? איך תמצא את דרכה? בתאור האפיזודות שולטת הנימה הריגושית. כל קורא יבין את המניעים העמוקים להתנהגותה של אלינה ויתבררו לו גם תגובות הילדים. המסר לא נמסר במפורש — אך ברור מאד, כי הוא חודר תוך הזדהות עם אילנה וחבריה. הקורא מבין: רק הדברות והתקרבות החדית יכולים לתקן את המצב.

"אלינה היא אילנה" עולה על הספרים שהזכרתי לעיל. עלילתו שוטפת ומעניינת, ההתפתחות הדרמטית נובעת ממצבים ריגושיים מוכרים ואמינים, שבכוחם לעורר תהודה ריגשית והבנה אנושית לבעיות הזולת.

מירה מאיר העמיקה וחשה, או הבינה, שאינפורמציה על מצבים ואורחות חיים "עוברת" לקורא תוך התחיות עמוקה במצבם של גיבורי הסיפור. יחד עם זה הסיפור והתמונות נאמנים לרוח הספרים של חנה ריבקין—בריק. בספר זה באים לביטוי העקרונות הידועים לנו מכל ספריה של ריבקין—בריק: לכל עם תרבות משלו מפגש בין תרבויות מעשיר, השוני בין התרבויות מבליט את הייחודיות המעניינת, אך גם את הקווים המשותפים של בני משפחת האדם — יהיו במקום אשר יהיו — ישתייכו לעם אשר ישתייכו.

הספר "אלינה היא אילנה" יעורר רגשות ומחשבות, יגביר את היכולת להבנה עצמית ולהבנת הזולת. הסיפור איננו "מרשם" לפתרון בעית הקליטה, הוא פותח את הלב להבנת מצבים ולמחשבה עליהם.

פרקש, הוצאת עמיחי 1962. ועוד ספר שמן הראוי להזכירו על הקיבוץ: "הרפתקה במדבר" כתבה לאה גולדברג, צלום: חנה ריבקין—בריק, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1966. סיפורים על העדות ומנהגיהן — לא נכתבו.

"סומוכי"

מאת אלכס זהבי

"סומוכי" הוא סיפורו הראשון של עמוס עוז לבני הנעורים. הוא נכתב לאחר "הר העצה הרעה" ויסודות המצויים בשלושת הסיפורים שכונסו ב"הר העצה הרעה (בעיקר ב"אדון לוי") חוזרים כאן בצורה מעודנת יותר ומרומזת. על-ידי כך זכו הקוראים הצעירים לספר רגיש, מעניין ובנוי כהלכה, ואילו עמוס עוז נשכר, אולי שלא במתכוון, מן המגבלות שנטל על עצמו בבואו לכתוב לקוראים צעירים.

ב"סומוכי" חוזר ומופיע מוטיב מוכר בספרות לבני הנעורים — הסיפור על הנער ההוזה, המתקשה להסתגל לדפוסי ההתנהגות של בני גילו ושל המבוגרים שביבתו הקרובה, מסתבך ונמלט אל הזיותיו. ייחודו של הספר באפיון הרגיש של גיבורו ובעיצוב החסכוני המקורי של הסביבה האנושית ושל הנוף הפיסי. לא רק שאין עולמו של הילד (המוצג בגוף ראשון) מעוצב בצבעי שחור-לבן (אם כי הוא נוטה לכך כילד), אלא שדיוקנו, המשורטט בסולס-גונים עשיר, שונה מבני דמותו המוכרים: זהו ילד פעיל, המשתוקק לחברותא, הפוחד מהדימוי של החריג המודבק לו דווקא ע"י הוריו. ממילא מערכת יחסיו עם סביבתו מורכבת יותר ויש בה יסודות של מאבק, שהרכב הכוחות משתנה בו לפי הנסיבות. גם חבורת בני גילו שונה מזו המוכרת לנו מסיפורי מולנר, סנש, או מסיפורי חבורה אחרים — אין היא עשויה מקשה אחת. חריפים בה יותר גילויי האכזריות, יש בה גם דמיונות ומשאלות ויוצא-דופן המתמרן בין הנורמות של ביתו לבין אלו של חבריו (אלדו). סולס-הגוונים בחברת המבוגרים עשיר כאן במיוחד: הורים מזרח-אירופיים בני המעמד הבינוני הנמוך החרדים מפני כל סטייה מהנורמות של החברה היישובית; בני משפחה איטלקית עשירה, המשמרת את מסורת דפוסי האריסטוקרטיה,

* עוז עמוס, סומוכי, איורים: אורה איתן, עם עובד, תשל"ח, 85 עמ'.

המנותקת מן הסביבה החברתית, אך מעוררת כבוד; מהנדס יוצא מרכז אירופה המתייחס אל ערבים ואל ילדים כאל בני אדם הראויים לכבוד, והקולקטיב הש-
כונתי, המקובל אצל עוז, המועתק מאיזו שהיא עיירה מזרח-אירופית המופיע כאן
רק ברקע, כמקהלה בטרדיה מאוחרת.

הקורא המבוגר עשוי להבחין כאן בהקשרים רבים בין יחס המבוגרים לילדיהם
ולמבוגרים אחרים לבין השקפותיהם בענייני חברה ופוליטיקה ולבין ראיית יל-
דיהם את העולם הסובב. ספק אם הקורא הצעיר יירמז לכך, אולם אין ספק,
שהוא יחוש, וייתכן אף יותר מהקורא המבוגר, בראשוניות ובאותנטיות שבעיצוב
יחס הילד אל העולם הסובב, משאלותיו והתנהגותו עם בנות המין השני. קטעי
המפגש בין סומכי לבין גואל מצד אחד ולבין אסתי מצד שני (ואם תרצו גם עם
אלדו) הם קצרים, דרמאטיים (בחסכוניותם ובהדגשת הקונפליקט המהותי והמתח
המשמעותי) ומשמעותיים ביותר להבנת הקורא הצעיר את עצמו. דומני, שבעניין
אחד הגדיש עמוס עוז את סיפורו בתיאורי הזיותיו של סומכי על מסעות, שיותר
משיש בהם גילויים של דמיון יוצר האופייני לגיבור, הריהם בחלקם הזרות על
שמות מקומות מן האטלס ועל מידע אנציקלופדי.

סמית בספרו "A Critical Approach to Children's Literature" מקדיש פרק שלם
לספרות המתאימה למבוגרים ולילדים גם יחד. "סומכי" הולם היטב את הנחתו
על אפשרות הימצאם של ספרים המדברים על הקורא המבוגר ואל הילד בדרכים
שוונות. הקורא המבוגר, בעיקר זה הבקיא ביצירת עוז, עשוי להרמז בקריאת סיפור
פשוט ותמים לכאורה זה למשמעויות לא מעטות ואף למצוא הסברים לתופעות
מסויימות ביצירתו (כשם שמסיפורי יזהר לילדים, בעיקר "תפו ופוזזה", מתבררים
עניינים עמומים ביצירתו); ואילו לקורא הצעיר מזדמן לעקוב אחר יממה לא
שגרתית בחיי בן גילו שמזומנות בה בשטף התרחשויות מרתקות, המשקפות חתך
מהימן של בעיות ומצבים המעסיקים אותו.

עיצוב הספר, מעשה ידי אורה איתן, נאות ומשלים את הטכסט של עמוס עוז.

"סומכי"*

מאת מרים פייגנבלט

קלאסיות שבהן התחבטו פילוסופים מאז
ומעולם, כגון: בעית הזהות, בעית הזמן,
רצון חופשי וכו'.

ב. תפיסת הדמיון כביטוי לרצון
חופשי.

ג. הצגת הדברים בטון מתוחכם שמ-
טבע הדברים לא ייתפס ולא יובן עד תום
עלידי הקוראים הצעירים.

עמוס עוז דן בבעית הזהות באופן
מפורש בהקדמה, אך מקפל אותה לאורך
כל העלילה בדמותו של סומכי. "הילד
המשוגע" לובש צורה ופושט צורה עם
כל "החלפה" הנכפית עליו שלא מרצונו,
ומתאים את עצמו ואת עלילותיו הדמ-
יוניות לחפץ אשר זה עתה הופקד בידיו.
הדמות שבה הוא נופח חיים בדמיונו
משנה זהות מחד-גיסא, אך נושאת אופי
אחיד (שנושאה היא אומץ) לאורך כל
הדרך מאידך גיסא.

בנוסף לבעית הזהות מתייחס עוז גם
לבעיות הרצון החופשי והכפייה אם כי
בנושאים אלה אין דיון מפורט.

"שאלות יש הרבה וביניהן גם שאלות
קשות" אומר סומכי בסכמו סוגיה בנר-

במסווה של ספר לילדים המקפל בתוכו
עלילה פשוטה על הרפתקאותיו של סומ-
כי ואהבתו לאסתי, כותב עמוס עוז ספר
למבוגרים.

"סומכי" הוא דמוי-ספר לילדים אשר,
כרבים מסוגו, מעמיד בעיות פילוסופיות
— סיטואציות, דימויים ומעשים הל-
קוחים מעולם הילדים — בשפת ילדים
פשוטה. דואליות זו מועידה את הספר
גם לקורא הצעיר העשוי ליהנות מעלילה
מרתקת גם אם לא יתפוס את התימה
העיקרית שבו.

שלושה אלמנטים עיקריים מעמידים
את "סומכי" בשורה אחת עם ספרים
דוגמת "הנסיך הקטן", "עליסה בארץ
הפלאות" ודומיהם, שבהם קוראים הי-
לדים בהנאה, אך אינם מסוגלים לרדת
לעומקם של דברים ולתפוס תפיסה מר-
שגית את המסר הכללי המסתתר מאחורי
העלילה:

א. דיון או נגיעה בבעיות פילוסופיות

* עוז עמוס, סומכי, איורים: אורה איתן, עם
עובד, תשל"ח, 85 עמ'.

שא הדינמיקה של מימד הזמן, תוך נגי עה בבעיות הסבוכות ביותר הקשורות בטיב עולמנו ובעצם קיומנו.

בין השיטין עולה קביעה חד משמעית כי עולמנו עמוס בעיות רבות שאין להן פתרון או הסבר הגיוני, ויש לראותן כן מבלי להפסיק את החתירה המתמדת להבנת העולם, עד כדי פריטתו לסיבות ומסובבים.

מצב פרדוקסלי זה ושאלות רבות אחרות נשארות עומדות ותלויות מבלי שאיש יתיימר לתת עליהן מענה. שלא כדרכם של ילדים אין סומכי מחפש תשובות לשאלות — גם הקורא בן גילו של סומכי יגדל, יתבגר וישלים עם מצב פרובלמטי זה, כמות שהוא, עד שיכיר בחוסר האפשרות להביאו לידי פתרון.

סומכי הילד מתפקד בשני מישורים קלאסיים: מציאות ודמיון, אך אין הוא נקרע בין שני עולמות. הוא בוחר להתפרץ אל עבר אפריקה (רצון חופשי?) המסעירה את דמיונו, במקום בו ננעלות בפניו הדלתות. הוא בורח אל אפריקה הטומנת בחובה הרפתקאות, או נלחם בגבורה מעוררת הערצה בתוקפיו, כאשר המציאות מפעילה עליו לחצים ואילוצים, כאשר על גופו או על כבודו (או על שניהם יחדיו) מאיימת סכנה. הנהייה אחר אפריקה המסתורית והבלתי-נודעת המשמשת מצע להזיותו, לא באה אלא לאפשר לו מוצא של כבוד משלא נמצא לו מוצא אחר.

למרות האלמנט הדמיוני החזק בסיפור, אין זה ספר דמיוני "והשיטה שבשר עונו" של סומכי מאפשרת הבנת המתרחש וקישור בין שני העולמות, וגם מקנה לסיפור גוון פסיכולוגיסטי.

נראה כי סומכי עצמו אינו מודע למעבר עברים החדים ממציאות לדמיון. המעבר התמים מכאן לשם ללא כל תווך הכרתי מעלה חיוך על שפתותנו, שכן אצה לו הדרך לסומכי מירושלים למדבריות הנגב ומשם הישר אל לב ליבה של אפריקה. ואין הוא מעלה על דעתו, כלל, כי הנו מטייל בין שני עולמות.

מאידך, אין סומכי נכנע לתכתיבי המציאות. בכוח הדמיון שהוא גם ביטוי וגם מכשיר לרצון חופשי, יוצר סומכי עולם אחר ודמות אחרת, ומפליג אל מעבר למצוקת המציאות. הדמיון, אף שאינו נתפס כאן כהכרתי (הבחנה קלאסית בין דמיון לאינטלקט, בין אומנות למדע, בין רגש לשכל וכו') הוא הגורם — המניע את סומכי והמעצב את אישיותו כאיש חופשי.

כותרות הפרקים וכותרות משנה מעוררות צפיות מוגזמות שהפרק עצמו אינו עומד במימושן.

הפרק הנקרא: "נפש גדולה ורחבה" מתיחס אל ספקולנט תמהוני שנוהג להביא מתנות שערך החינוכי מפוקפק ואינו זוכה להערכת איש זולת סומכי "הילד המשוגע". ו"מי יעלה בהר ה'" אינה אלא כותרת של פרק המספר על ביקורו של סומכי בביתו "החוצלארצי" של חברו.

המרכיב הדומיננטי של הספר, וזה ההופך אותו לחוויה לקורא הבוגר, הוא הטון המיוחד שיש בו מהילה מבוקרת של הומור, לגלגנות, אירוניה ואולי אף מידה מסויימת של סרקזם — טיפול בנושאים מכאיבים על דרך ההומור, ביקורת באספקלריה של צחוק, הסתייגות — בבדיחות הדעת.

הספר אינו מצחיק וספק אם ניתן להגדירו כמשעשע למרות האלמנט ההומוריסטי החזק שבו. האפקטים ההומוריסטיים נקנים בשני אופנים:

א — הצגת סיטואציות קומיות (על אלה יצליחו לעמוד הילדים).

ב — יצירת מתח בין מושגים מקובלים והקונוטציות שהם מעוררים בלב הקורא, לבין השימוש שלהם בהקשר לא קונבנציונאלי.

פרשת אהבתו של סומכי לאסתי מסופרת בנימה שההומור והרצינות (ואולי אפילו הכאב כפי שהוא נתפס בראייה לאחור) משמשים בה בערבוביה:

"אסתי היתה בוכה בגללי בהפסקת עשר, ואני בגללה בלילה".

היגד תמים (לכאורה) זה מעמיד את "יסוריו של סומכי הצעיר" כשווה-ערך לכאב בנלי הנגרם על-ידי צביטת ילד.

יסורי האהבה הנצחיים על השתמעויר-תייהם הקלאסיות — לעומת כאב פיסי רגעי שמטבעו יחלוף תוך רגע.

רווית הומור היא ההתנגשות של סומכי כי בעולם הערכים של חבריו וההתנגשות שבין עולם המבוגרים ועולם הילדים.

סומכי ורעיו מתיחסים ברצינות ילדותית אל חוזים כרותים ביניהם, התחייבויות (הם גם מפרים אותם באותה רצינות ילדותית), החלטות "גורליות" ומושגים דומים הלוקחים מעולם המבוגרים, לעומת חוסר החשיבות שבה הם נתפסים על-ידי המבוגרים.

ההתנגשות בין סומכי לבין אביו יש בה נוסף על הכאב גם הומור הן בסיטואציות מצחיקות כגון סצינת הסטירה בביתו של סומכי והן בדיאלוגים משעשעים.

נראה כי גם אל המהנדס ענבר הסימני פטי מתיחס סומכי קצת בלגלוג, על שפנה אל הילד כאל מבוגר, על שום שלא טרח לברר מיהו איש שיחתו על כי, בתמימור-תו, חשב כי סומכי חשק בפוליטיקה בעוד אסתי נמצאת בחדר הסמוך.

השימוש הדואליסטי בשפה תורם אף הוא לטון ההומוריסטי. שפת הדיאלוגים היא כזו השגורה על לשונם של ילדים בני אחת-עשרה, וכך גם חלק מהגיגיו הפילוסופיים של סומכי. עם זאת יש שבהערכותיו השונות מפליג סומכי בשפתו מעבר למצופה מילד אף שהדבר נתפס מנקודת מבט רטרוספקטיבית.

כאמור, אין סומכי מודע לטיולו בין שני עולמות, דבר המציג את "מסעותיו אל אפריקה" באור מבדה.

יש לשער כי הקוראים הצעירים יתפסו את הסיטואציות המבדחות, אך לא יתפסו את הטון המיוחד של הספר שהוא, לדעתי, עיקר גדולתו. כמו כן נראה לי שלא ירדו להבנת הבעיות הכלליות המועלות בספר אם במפורש ואם במסווה. גמולו של הקורא הצעיר יהיה רב אם הרפתקאות סומכי, עליהם קרא בעודו ילד, יביאוהו לקרוא את הספר סומכי בשנית לכשיגדל.

ספר הבדיחה לילדים*

לספר "מבחר הבדיחה מחיי הילדים במשפחה, בבית-הספר ובחברה" שער גדוש במקצת, אך המו"ל או המלקטים רצו למסור בעזרתו את תמציתו של הספר ואכן תוכו כבר.

בספר, שהופיע לראשונה בשנת תרצ"ד, לוקטו בדיחות נפוצות בקרב הילדים "שיש בהן כדי לשקף את עולם הילד", "חכמותיו", המצאותיו ותעלוליו על התום והערמוניות שבו.

הבדיחות חולקו לארבעה מדורים:

במשפחה, בבית-הספר, בין ילד לחברו ובין הבריות.

ספר הבדיחה יהנה את הילדים ואת המבוגרים ללא הגבלה של גיל.

הילדים שמכינים התכנסויות, "שעות חברה", ערבי-הווי ודאי ייעזרו בספר כשיבואו לבדח את חבריהם.

הבדיחות שבספר לא התישנו ולא פג טעמם, אף-על-פי כן מורגש שעניין לנו בספר שהופיע לפני עשרות בשנים.

(א) המחברים אינם מכירים ב"אינפלציה", עדיין קונים סוכריות בעשר אגורות, סוכר בלירה, בדים לבגד, בטנה, כפתורים ושכר תפירה — הכל ביחד במחיר של 33 ל"י! (עמ' 65). גם לאגורה אחת יש ערך (עמ' 55) חבל שהמחברים לא נתנו דעתם לכך.

(ב) מאז הופעת הספר התרחשו אירועים רבי חשיבות בחיינו. המנדט נסתיים והבריטים עזבו את הארץ, היו מלחמות, התקימו בחירות, נבחרו נשיאים, השתנו יחסים דיפלומטיים, היו "עליות", התקדמה הטכנולוגיה. כל אלה הולידו בדיחות שגם הילדים מעורבים בהן — אך לכל אלה אין שום סימן בספר וחבל.

ג"ב

* מבחר הבדיחה מחיי הילדים במשפחה, בבית-הספר ובחברה, כונס וסודר בידי א' אנרשופן וג' אמת, הצירים: נחום גוטמן, הוצאת דביר תל-אביב, תשל"ז.

"ילד חוץ"*

מאת אלכס ז'הבי

ילד חוץ

גלילה רוך-פדר מתבגרת עם גיבוריה. הספר השלישי בסדרה על ציון הנער מבית-שאן (השניים הקודמים: "אל עצמי" ו"מכתבים לבתיה") הוא הבשל מכל ספריה, וראוי לתשומת-לב מיוחדת בזכות התמודדות המוצלחת עם בעיות מורכבות של אותו חלק מאוכלוסיית הקוראים הצעירים שאיננו זוכה לביטוי בספרות הילדים.

בשני הספרים הראשונים שבסדרה מור-צג הילד ציון לאחר שהוצא מבית סבתו בבית-שאן, והועבר למשפחה אומנת אמידה בחיפה. אנו קוראים על לבטי הסתגלותו לדפוס חיים לא מוכרים, על מאמציו להשתלב בבית חדש ובחברה חדשה של בני גילו, על הקרע בין החדש, הלא מובן לעיתים אך מקובל כטוב, לבין מה שהיה מוכר ונוח בעבר אך מלווה בצער ובסבל, אנו למדים על מערכת-היחסים בינו לבין הילד בן גילו במש-פחה האומנת ובינו לבין ילדה רגישה

וסובלת מעכו — בכל אלה ניכרה היכרותה של הסופרת עם עולמו של הגיבור, ומידת מעורבותה בבעיותיו היתה גדולה ולעיתים אף חרגה להזדהות (בעיקר בבי-קורת את התנהגותה של האם במשפחה האומנת — פסיכולוגית במקצועה). הסיטואציה ב"ילד חוץ" היא מורכבת בהרבה מאשר בשני הספרים הקודמים. המשפחה האומנת אינה יכולה יותר לה-חזיק את ציון בביתה בגלל סיבות אוב-ייקטיביות. האב והאם האומנים חשים עצמם אחראים לגורלו, ודואגים למצוא לו את המקום הטוב ביותר — חברת ילדים בקיבוץ, שיש בה ילד חוץ אחד בלבד, ומטפלים בהעברתו לקיבוץ בלי להתייעץ אתו או עם מישהו מבני מש-פחתו. רק עם הפרידה מתברר לילד ולבני המשפחה, שהקשרים שנוצרו ביניהם היו עמוקים בהרבה מכפי ששיערו, והפרידה מלווה צער וכאב, שגם המתנות הרבות והמעקב אחר גורלו בקיבוץ אינם יכר-לים לשכך אותם. בקיבוץ נעשה הכל ע"י הצוות המבוגר כדי לקלטו היטב, אולם, זרותם של המבוגרים לעולמו של

* רוך-פדר גלילה, ילד חוץ, איורים: אריאל ווגר, מלוא, תשל"ח.

על מסע מופלא אחד*

מאת ירדנה הדס

חמישה ילדים בני זמננו, ילידי הארץ, הדומים בכל למרבית קוראיו העתידיים של הספר שלפנינו, יוצאים למסע מופלא ומגיעים, בעזרת שפופרת הזמן, אל לוחמי בר-כוכבא. הם מצויים במחיצת הלוחמים בביתר הנצורה ובמערות שבנחל חבר. הם יורדים עם חבריהם הלוחמים הנצורים אל עין-גדי, הכבושה בידי הרומאים, על מנת להביא בהחבא מצרכי מזון ועשבי-מרפא. הא מתערבים בכוחותיהם הדלים שאין בהם כדי לשנות את מהלך ההיסטוריה, בקרבות. בסמוך מאד לסופו הטראגי של המרד הם מוחזרים אל זמנם ומקומם.

המדע הבדיוני עושה כאן יד אחת עם הממצאים הארכיאולוגיים ועם הידע ההיסטורי. הוא "מאפשר" לילדים להיות חלק מן המערך ההיסטורי המרתק. הוא מבטל את אלפיים השנים המפורסמות, המפרידות בינינו לבין גבורינו הקדומים, ומאפס תוך כדי כך את הרגשת הריחוק והזרות, הקיימת לא אחת בין התלמיד, ובין האישים שבספרי תולדות ישראל.

בר כוכבא ואנשיו זוכים בייחוד הראוי להם. אין הם עוד אלמונים. הם חדלים להיות חומר למבחן בהסטוריה. הילד שיקרא את הספר, יידע להבחין בינם לבין המכבים, למשל.

אלא שקירבה כזאת — סכנותיה בצידה. מחד גיסא, עלול הסופר להיתפס לשירת שבחים, שיש בה משום הגזמה ואי-אמת. מאידך גיסא, עלול הוא לגמד את האנשים, "היורדים" ממרומי ההדר ההיסטורי אל המפגש היומיומי עם הילדים בני זמננו. קירבה מופלגת היא לא פעם — בידוע — אויבתה של ההערכה.

עודד בצר לא נתפס לסכנות אלה. בר-כוכבא נשאר, לגבי הילדים, המבקרים בבי-תר, זר ומסתורי. אין הם זוכים להיות במחיצתו יתר על המידה. יש בכך מומנט

תרון קל ונוח, ותיאורה של גלילה רון-פדר מכוון להכביד על גיבורה ולחייבו להתמודד עם אשליות. יחד עם זאת, ניכרת בספר ההבנה לצורך של הילד להימצא בבית שהוא בית ובסביבה שהוא יכול להזדהות עמה. סיומו של הספר הוא סיום של פשרה, שתצטרך להיבחן בכרך הבא "על הסף", אך אין בו רמז לפיתרון נוח.

חשיבותו של הספר היא בהצגת מציאות חברתית ישראלית בת זמננו מזוויות ראייה אחדות, ובהעלאת בעיות של זהות עצמית של בני אוכלוסייה המוגדרת כ"אוכלוסיית שוליים". יש בספר עימות בין תרבויות ודפוסי חיים בצורה אובייקטיבית ומובנת לקורא הצעיר. אין כאן דמויות סטראוטיפיות ואין הצגת מציאות בצבעי שחור-לבן. הספר גדוש קונפליקטים הנובעים מהמצב שבו שרוי יום הגיבורים, קונפליקטים שאין להם פיתרון חד-משמעי ומשום כך אין מוצג בו פיתרון כזה.

הצגת רבדים שונים של החברה הישראלית בתוך עלילה מרתקת ובמצבים בעייתיים תורמת הרבה לראייה מפוכחת של הקוראים את סביבתם ואת בעיות בני גילם.

הילד הלא שגרתי — ילד "מזרחי", המגיע מבית "מערבי" עמוס כל טוב ובעל גינונים של שכונה בהר הכרמל, כואב ותוהה על זהותו, ואי-הבנתם את הדינמיקה של קליטת זר עצמאי בחברת ילדים יציבה, גורמים להם שיתקשו לקלוט. גם חברת הילדים בקיבוץ אינה ערוכה לעזוץ שבכניסת זר שווה-ערך לחזקים שבחבריה, המסכן את ההירארה כיה שבתוכה. אל הכאב שבהינתקות מן המוכר והעלבון שבהכרה שגורלו הוכרע בלי להתחשב ברצונותיו נלווים המרובים להסתגלות לתנאים החדשים וב-עיקר מאבק למערך חברתי חדש. בתי-אור הזעזוע, שגורמת הופעתו בחברת הילדים מחד-גיסא והמאמץ הנפשי שנדרש ממנו כדי להתגבר על הקשיים האובייקטיביים ובו בזמן להאבק על ההכרה במקומו בחברה מאידך גיסא, מופיעים כל המרכיבים של המצב, ובולט הצד הטראגי שבו. אל אלה נלווים תיאורי נסיונות ההתקשרות אל ציון של אותם ילדי קיבוץ שנוקקו לרע חדש, נסיונות כנים ויפים המעמיסים עליו עול רגשי נוסף.

הפיתרון שציון מחפש בשיבה אל בית סבתא בבית-שאן אינו מוצג בספר כפי-

* על הספר "המסע המופלא של לוחמי בר-כוכבא", מאת עודד בצר, הוצאת מלוא, תל-אביב, תשל"ח.

לכיתות הנמוכות

סיפור על ידידות בין פנתר צעיר לעופר, המנסים לשנות את התנהגותם כדי להיות דומים זה לזה ונכשלים. הם מסיקים שאפשר לשמור על ידידות בלי להיות דומים בכל.

עשרה שירים קצרים על ציפורים לצד צילומיהן של עשר ציפורים. המחברת מאנישה בשירה את הציפורים, מנהלת אתן דרשיח או מביאה מונולוג ודרשיח שלהן. השירים והצילומים הצבעוניים מרהיבים העין מקרבים את הילד אל הנושא.

סיפור על סבתא שחייה מתרכזים סביב פעילות אחת — דיג. הטקסט הקצר, משפט בכל עמוד, מלווה ברישומים פשוטים ועדיניים. ספר נחמד למראה ונעים לקריאה.

אוסף מעשיות על חסידים וצדיקים — הבעל-שם-טוב, רבי זוסיא ורבי אלימלך, רבי יצחק לוריא, רבי שניאור זלמן ועוד. המעשיות מדגישות את בטחונם המלא בה' ובעזרתו, הן מביאות מניסי הקב"ה ומספרות על יחסי אמון ואהבה השוררים בין בני-אדם.

הכרטיס טובים, כתב ואייר: עודד בורלא, הוצאת ה"קבוץ המאוחד, תשל"ח, מנוקד.

שירת ציפורים — קול וצבע בטבע, כתבה: א"מירה ברזילי, צילומים: יגאל לבנה, הוצאת מסדה, 1978, מנוקד.

דג לארוחת הערב, כתב: מ"ב גופשטיין, תרגמה: מירה מאיר, הוצאת ספרית פועלים, 1978, 30 עמ', מנוקד.

החסיד והחסידה, כתבה: תקוה שריג, איורים: אבי מרגלית, הוצאת מסדה, 1978, 76 עמ', מנוקד.

אמין ביותר: הנשיא, מפקדו של המרד, אין שעתו פנויה לחמשה בני נוער יהודים, שהוא רואה בהם בני-גולה. ובכל זאת, הוא מתיר להם פה ושם לסייע בפעולות הלוחמה והאספקה (אלדד, הנער הישראלי, שורף את איל-הברזל, המאיים על ביתר, בעזרת נר-מגנזיום ופתיל-השהייה). אך התפקיד העיקרי, שהוא מעניק להם, הוא: "והיה כי יגברו עלינו הרומאים ומת כל העם — ושבתם אל הגולה וסיפרתם לאחיכם דבר המרד וגורלו. כך יידעו היהודים כיצד לחמנו על חרותנו ויעשו כמונו בבוא העת. לא עוד עבדים אנחנו..." (עמוד 68).

תפקיד זה אמין הוא מבחינת העלילה ואף מן הזווית הסמלית. הלא גורלו של המרד נחרץ — והילדים, שאינם בני גולה, יודעים זאת "מראש". הקוראים את עלילותיהם "יידעו כיצד לחמו (בר-כוכבא ואנשיו) על חרותם", ולואי ולא יהיה עליהם "לעשות כמוהם..."

הדמויות שבמערה הן אנושיות וקרובות עוד יותר ממגיני ביתר. אולי משום שהחיים במערה סטטיים יותר. שלומציון, מרים, יהונתן בר בעיין, דבורה בת משה, הילדים, הנערים והזקנים — לכל אחד ייחודו. חבורת אנשים יושבת במערה נישאה ולוחמת ביאוש, בדאגה וב... רומאים.

אך מיוחדת מכולם בבתא בת שמעון, מיושבי המערה, שכונתה לימים "מערת האיגרות". עודד בצר הצליח לבנות דמות אשה בשלה, מיוחדת, שיש בה תערובת של אנוכיות נשית וגדלות אישית. היא אשה המקרינה סביבה קנאה, הערצה וריחוק גם יחד. היא פליטה השרויה במערה נידחת, אך חדר משכבה רפוד בכר צבעוני ועמוס צלוחיות בשמים. היא מתגאה בסודותיה, אך יודעת גם לוותר עליהם למען הצלת חייה של תינוקת במשפחת צרתה (ראה עמודים 111—114).

לבד מיחסי האנוש הסבוכים שבמערה, קיימות גם הבעיות האסטרטגיות הטוררות את הפליטים — הנצורים. הרומאים, שאינם יכולים להכנס אל המערה פנימה, צרים עליה מבחוץ, ויש להערים עליהם ולעבור דרך המחנה שלהם, על מנת להגיע לעיר-גדי או ממנה. שלושת הנערים ושתי הנערות בני זמננו משתתפים בפעולות ריגול וביון, מבצעים גיחות ומטפלים בחולים ובפצועים.

ובתוככי העשייה הגדולה נשכחת מהם כליל העובדה, שהכל, בעצם, לשווא, שהכל נחרץ וחלף זה מכבר... עובדה זו מקלה עליהם רק לאחר שובם, בקבלם את המידע על אחרית נצוריהם ביתר. מסעם אל העבר נמשך עשרים ושלושה ימים. שולחיהם, אנשי המדע החביבים והמעשיים, פרופסור הרפז וד"ר צברי, מבושרים להם, כי בקרוב יצאו למסע חדש אל העבר.

איוריו של אבא פניכל מאירי עיניים ולב.

לכיתות הבינוניות

תשעה שירים פרי עטה של המשוררת קדיה מולודובסקי מתורגמים מאידיש. שירים אלה, כשיריה האחרים של המ- שוררת, רצופים הומור, חן ואופטימיות כשצחוק ודמעה מער- רבים בהם.
השירים מלווים באיוריה הנאים של תרצה טנאי.

סבתא מספרת מדי ערב לשנים מנכזיה, עליהם הופקדה לשמור בעת שהוריהם נסעו לנופש, סיפור מתולדות ארץ- ישראל. הסיפורים הם על יוסף טרומפלדור, על פעולות ה"הגנה", פרשיות ממלחמת השחרור, ההתישבות בנגב, העיר העתיקה ועוד. בין הסיפורים הדוקומנטריים משולבים סיפור- ריאגדה שגיבוריהם ילדים, השתולים בתוך הרקע האמיתי של המאורעות.

באמצעות הסיפורים יכולים הילדים לחוש את אוירת התקופה וללמוד על ההתרחשויות השונות.

סיפורה של הדבורה מאיה הניתקת מהכוורת ומתנסה בפגי- שות עם עולם החרקים. חתך בעלי-החיים שהיא נפגשת אתם מציג חתך של תכונות אנוש, אולם במקביל אלה גם מצבים הנכונים מבחינת הזואולוג.

בספר שמונה סיפורים קצרים על ירושלים, חומותיה ושעריה, אך בעיקר על הכותל המערבי. הרקע לסיפורים הוא מלחמת ששת הימים ושחרור ירושלים. הספר מסתיים בסיפור הק- שור במלחמת יום-הכיפורים. בסיפורים רקומות אגדות שתכ- ליתן לתת ביטוי לגעגועים ולתקוות לעתיד טוב יותר.

סיפור בלשי רווי הומור על חבורת ילדים המתוודעת אל מתושלח הזקן, בעל הזקן הארוך ביותר בעולם, ומסייעת לו למצוא את בנו שאבד באירופה בתקופת השואה.

האיורים המקוריים ומלאי ההומור משתלבים בסיפור העלילה וממחישים את המסופר.

נוצות זהב, כתבה: קדיה מולודובסקי, תרגם: אור- ריאל אופק, איורים: תר- צה טנאי, הוצאת ספרית פועלים, 1978, 63 עמ', מנוקד.

כאמת? כתבה: ימימה אבידור-טשרנוביץ, איור- רים: לביא צרפתי, הוצ- את ספרית פועלים, 1978, 128 עמ', מנוקד.

הדבורה מאיה והרפתקת- אותיה, כתב: ולדמר בוג- סלס, תרגם: ד"ר בצלאל וכסלר, ערך: אוריאל אור- פק, הוצאת כתר, 1977, 168 עמ', מנוקד.

פרחים מן הכותל, כתב: יוסף חנני, איורים: חנה אדולפי, הוצאת עופר, 1978, 104 עמ', מנוקד.

חבורת מתושלח, כתב: פוצ' איורים: זיוית בנ- בנישתי, הוצאת יוסף שר- ברק, 1978, 83 עמ', מ- נוקד.

14. בצר עודד, **המסע המופלא אל לוחמי ברי"כוכבא**, איורים: אבא פניכל, הוצאת מלוא, 1978, 160 עמ'.
15. ברונהוף, ז'אן דה, **בבר בחיק המשפחה**, תרגם לעברית: משה בר-שאול, הוצאת מסדה, 1977, 28 עמ', מנוקד.
16. ברונהוף, ז'אן דה, **המלך בבר**, תרגם לעברית: משה בר-שאול, הוצאת מסדה, 1977, 28 עמ', מנוקד.
17. ברונהוף, ז'אן דה, **פיל פילון ושמו בבר**, תרגם לעברית: משה בר-שאול, הוצאת מסדה, 1977, 28 עמ', מנוקד.
18. גופשטיין מ"ב, **דג לארוחת הערב**, תרגמה לעברית: מירה מאיר, הוצאת ספרית פועלים, 1978, 30 עמ', מנוקד.
19. גל נעמי, קדרון פרץ, **מה קרה למיקפוד**, איורים: נתן הלפרן, הוצאת כתר, 1977, 21 עמ', מנוקד.
20. גפני שרגא, **שמעון בעל הדמיון**, איורים: תרצה טנאי, הוצאת עמיחי, 1977, 96 עמ', מנוקד.
21. גר צפריה, **האקליפטוס מוכרח ללכת**, איורים: אריאל ווגרה, הוצאת ספרית פועלים, 1978, 183 עמ'.
22. הלפרין חיקה (כתבה ואיירה), **מיהו הבלש וסוד החמץ שנעלם**, עיבדה ותירגמה לעברית: רות עמנואל, הוצאת פלדהיים, 1977, 32 עמ', מנוקד.
23. וינריב מלכה, **יש לי יום הולדת**, איורים: מ' אריה, הוצאת יסוד, 1977, 34 עמ', מנוקד.
24. ורדי זאב, **המשימה העשירית**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1977, 88 עמ'.
25. טהרלב יורם, **אייזיק ניוטון הקטן**, איורים: דני קרמן, הוצאת עם עובד, 1978, 32 עמ', מנוקד.
26. טהרלב יורם, **אלכסנדר הגדול הקטן**, איורים: דני קרמן, הוצאת עם עובד, 1978, 32 עמ', מנוקד.
27. טהרלב יורם, **ארכימדס הקטן**, איורים: דני קרמן, הוצאת עם עובד, 1978, 32 עמ', מנוקד.
28. טהרלב יורם, **מונה ליזה הקטנה**, איורים: דני קרמן, הוצאת עם עובד, 1978, 32 עמ', מנוקד.
29. טיכמן שרה, **סיפורי מורשה לילדים**, איורים: מ' אריה, הוצאת יסוד, 121 עמ', מנוקד.
30. טמיר א' (עיבד), **אמא ספרי לנו סיפורי קסם של האחים גרים**, איורים: מ' אריה, הוצאת יסוד, 1976, 184 עמ', מנוקד.
31. יובל נורית (כתבה ואיירה), **רגלים שמחות**, הלחין: אנדרה הידו, הוצאת כתר, 1977, 22 עמ', מנוקד. מצורפת חוברת תווים בת 8 עמ'.
32. יובל שושנה, **אני אגיד אותך**, איורים: אורה איתן, הוצאת כתר, 1977, 20 עמ', מנוקד.

33. יובל שושנה, **שני סיפורים על אף אחד**, איורים: ז'ניה שור, הוצאת צ'ריקובר, 1977, עמ' מנוקד.
34. יזרעאלי ש' (עיבד), **אמא ספרי לנו מסיפורי נוסוב**, איורים: מ' אריה, הוצאת יסוד, 1975, עמ' מנוקד.
35. ינסון טובה, **מי יעודד את רשום?** תרגמה לעברית: ויואן ברסקי, הוצאת הדר, 1978, עמ' מנוקד.
36. כהן אלישבע, **הלום ה' באייר — אגדות וסיפורים**, איורים: דליה פלג כהן, הוצאת טרקלין, 1977, עמ' 93.
37. לבנון נעמי, **שנים אנשים**, איורים: מרטין הולט, הוצאת אל"ף, תשל"ח, עמ' מנוקד.
38. לרמן ישראל, **קיצ של צוענים**, איורים: אורה איתן, הוצאת עם עובד, 1977, עמ' 101.
39. מאיר מירה, **איש רעים — לזכר חנן סמסון**, הוצאת ספרית פועלים, 1978, עמ' 185.
40. מאיר מירה, **אלינה היא אילנה**, צילומים: יעל רוזן, הוצאת ספרית פועלים, תשל"ח.
41. מולודובסקי קדיה, **נוצות זהב**, תרגם לעברית: אוריאל אופק, איורים: תרצה טנאי, הוצאת ספרית פועלים, 1978, עמ' מנוקד.
42. מלכיאל ישראל, **לב מלך**, הוצאת עמיחי, 1977, עמ' 438.
43. סידון אפרים, **שירים במיץ**, איורים: יוסי אבולעפיה, הוצאת כתר, 1977, עמ' מנוקד.
44. סנונית מיכל, **טל וניה וכל החבריה**, איורים: רות צרפתי, הוצאת כתר, 1977, עמ' 20, מנוקד.
45. סקס יוכבד, **אורח לחג**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
46. סקס יוכבד, **בזכות נרות שבת**, איורים: יוכבד, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
47. סקס יוכבד, **בית קטן בירושלים**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
48. סקס יוכבד, **בקר חולים**, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
49. סקס יוכבד, **הילדים האמיצים**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
50. סקס יוכבד, **המצאאה**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
51. סקס יוכבד, **המתנה הנפלאה מסבתא**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
52. סקס יוכבד, **העולה הקטנה**, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
53. סקס יוכבד, **חנן לומד תורה**, איורים: מרים המבורגר, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
54. סקס יוכבד, **מזכרת מארץ ישראל**, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
55. סקס יוכבד, **מי המנצח?** הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
56. סקס יוכבד, **מסיפורי ירושלים**, איורים: שרה ומרים המבורגר, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
57. סקס יוכבד, **סיפורי שלמה**, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
58. סקס יוכבד, **ראה, איזה פלא!**, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
59. עוז עמוס, **סומכי**, איורים: אורה איתן, הוצאת עם עובד, תשל"ח, עמ' 85.
60. פוצ'ו, **חבורת מתושלח**, איורים: זיוית בנבנישתי, הוצאת שרברק, 1978, עמ' מנוקד.
61. פוצ'ו, **נשיקה בחצר**, איורים: יפתח אלון, הוצאת כתר, 1977, עמ' מנוקד.
62. קורולנקו ו', **המנגן העוזר**, תרגם לעברית: ש' יזרעאלי, איורים: מ' אריה, הוצאת יסוד, 1977, עמ' מנוקד.
63. קנודסון פר הולם (כתב ואייר), **תינוק נולד לנו**, תרגמו לעברית: רוני שטרקשל, שלמה ברלב, הוצאת כתר, 1978, עמ' 26.
64. קשתי מטעמה, **הנה גדלתי**, איורים: תרצה טנאי, הוצאת עמיחי, 1977, עמ' מנוקד.
65. רביקוביץ דליה, **מעלילות דדי המופלא**, איורים: ציפי דולן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ח, עמ' 35, מנוקד.
66. רגב מנחם (ערך), **חגיגה של שירים**, מבחר שירים לילדים, איורים: אורה איתן, הוצאת עם עובד, 1977, עמ' 163.
67. רגב מנחם, **רייזמן עפרה**, סיפור ושיר — רשימת יצירות ספרותיות מומלצות לגיל הרך בלוויית הערות והארות לגן הנמלכתי והממלכתי דתי, הוצאת מעלות, 1978, עמ' 58.
68. דון-פדר גלילה, **ילד חוץ**, איורים: אריאל ווגרה, הוצאת מלוא, תשל"ח, עמ' 128.
69. דשף יעקב, **רחוב המים 22**, איורים: אורה איל, הוצאת כתר, 1977, עמ' 20, מנוקד.
70. שביט יעקב, **יותם וההיפופוטם**, איורים: רות צרפתי, הוצאת יריב-הדר, 1977, עמ' מנוקד.
71. שטרייט-וורצל אסתר, **הרפתקה באילת**, איורים: אלישבע לנדאו, הוצאת עמיחי, 1978, עמ' 200.
72. שריג תקוה, **החסיד והחסידה**, איורים: אבי מרגלית, הוצאת מסדה, 1978, עמ' 76, מנוקד.

33. יובל שושנה, **שני סיפורים על אף אחד**, איורים: ז'ניה שור, הוצאת צ'ריקובר, 1977, עמ' מנוקד.
34. יזרעאלי ש' (עיבד), **אמא ספרי לנו מסיפורי נוסוב**, איורים: מ' אריה, הוצאת יסוד, 1975, עמ' מנוקד.
35. ינסון טובה, **מי יעודד את רשום?** תרגמה לעברית: ויואן ברסקי, הוצאת הדר, 1978, עמ' מנוקד.
36. כהן אלישבע, **הלום ה' באייר — אגדות וסיפורים**, איורים: דליה פלג כהן, הוצאת טרקלין, 1977, עמ' 93.
37. לבנון נעמי, **שנים אנשים**, איורים: מרטין הולט, הוצאת אל"ף, תשל"ח, עמ' מנוקד.
38. לרמן ישראל, **קיצ של צוענים**, איורים: אורה איתן, הוצאת עם עובד, 1977, עמ' 101.
39. מאיר מירה, **איש רעים — לזכר חנן סמסון**, הוצאת ספרית פועלים, 1978, עמ' 185.
40. מאיר מירה, **אלינה היא אילנה**, צילומים: יעל רוזן, הוצאת ספרית פועלים, תשל"ח.
41. מולודובסקי קדיה, **נוצות זהב**, תרגם לעברית: אוריאל אופק, איורים: תרצה טנאי, הוצאת ספרית פועלים, 1978, עמ' מנוקד.
42. מלכיאל ישראל, **לב מלך**, הוצאת עמיחי, 1977, עמ' 438.
43. סידון אפרים, **שירים במיץ**, איורים: יוסי אבולעפיה, הוצאת כתר, 1977, עמ' מנוקד.
44. סנונית מיכל, **טל וניה וכל החבריה**, איורים: רות צרפתי, הוצאת כתר, 1977, עמ' 20, מנוקד.
45. סקס יוכבד, **אורח לחג**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
46. סקס יוכבד, **בזכות נרות שבת**, איורים: יוכבד, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
47. סקס יוכבד, **בית קטן בירושלים**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
48. סקס יוכבד, **בקר חולים**, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
49. סקס יוכבד, **הילדים האמיצים**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
50. סקס יוכבד, **המצאאה**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
51. סקס יוכבד, **המתנה הנפלאה מסבתא**, איורים: מ' אריה, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.
52. סקס יוכבד, **העולה הקטנה**, הוצאת ספרית סקסופון, 1977, עמ' מנוקד.

משוט בעולם

הספר הטוב במחיר מוזל

מפעל "הספר הטוב במחיר מוזל" הוא מיסודו של המדור לספרות ילדים שבמשרד החינוך והתרבות. מטרתו — לאפשר לתלמידי בתי-הספר לרכוש ספרים מומלצים במחיר מוזל בעזרת סובסידיה מטעם משרד החינוך והתרבות בשיתוף עם "קרן בית הנשיא".

המפעל קיים מאז תש"ל ובאמצעותו הופצו עד כה 55 ספרים, המיועדים לילדים בני גילים שונים, בכ-356,000 עותקים.

בחוברת ב' של כתב-העת (חשוון תשל"ה, אוקטובר 1974) מופיעה רשימת הספרים שהופצו בשנים תש"ל—תשל"ד. להלן הספרים שנכללו במפעל מאז תשל"ה.

השנה	הספר	המחבר	ההוצאה	מספר העותקים
תשל"ה	יעל מטיילת	תרצה אתר	הקיבוץ המאוחד	8,347
	ילד היה בירושלם	יצחק שלו	עם עובד	3,554
	בצלו של עץ הערמון	בנימין טנא	ספרית פועלים	4,354
	הביצה שהתחפשה	דן פגיס	עם עובד	10,436
	הבכור לבית אבי	דבורה עומר	עם עובד	6,550
	חרוז כחול של מזל	נעמי וישניצר	ספרית פועלים	4,260
	פרחי בר	זאב	הקיבוץ המאוחד	4,375
תשל"ו	אין סודות בשכונה	אוריאל אופק	ספרית פועלים	5,263
	סופה בין הדקלים	סמי מיכאל	עם עובד	2,703
	קול קדומים	ג'ק לונדון	כתר	3,500
	הכוכבים הם הילדים של הירח	יהונתן גפן	דביר	9,062
	הכורסה המתנדנדת	נורית זרחי	הקיבוץ המאוחד	7,364
	ילדי הבית המוזר	מ' בן-שואל	מסדה	5,567

השנה	הספר	המחבר	ההוצאה	מספר העותקים
תשל"ז	דירה להשכיר	לאה גולדברג	ספרית פועלים	11,299
	העז הלבנה	מ' בן-שואל	מסדה	7,255
	מוטל בן פסי החזן	שלום עליכם	כתר	4,293
	אני אוהב להריח	שולמיה הראבן	ספרית פועלים	7,090
	הרועה הנאמן	אליעזר שמאלי	עם עובד	5,023
	פרס ראשון	בתיא ברון	הקיבוץ המאוחד	4,106
	עלילות מיקי-מהו	אברהם שלונסקי	ספרית פועלים	3,960
תשל"ח	קול דודי שמחה	ע' הלל	הקיבוץ המאוחד	8,774
	גדא וביש-גדא	יצחק בשביס זינגר	ספרית פועלים	6,833
	דודי עקיבא ואני	יהואש ביבר	מסדה	5,536
	כמו סיפורים	עודד בורלא	עם עובד	9,871
	בקיטנה	יאנוש קורצ'אק	יסוד	4,597
	יותם הקסם	יאנוש קורצ'אק	עם עובד	6,292
	בקצה היער	אירית ר' קופר	הקיבוץ המאוחד	3,697

תשל"ה — סה"כ תשל"ח 163,961

תשל"ל — סה"כ תשל"ד 191,976

תשל"ל — סה"כ תשל"ה 355,937

במחזור השלישי של שנה"ל תשל"ח מופצים הספרים הבאים:

- "הבית של יעל" מאת מרים רות בהוצאת "ספרית פועלים" — לכיתות הנמוכות.
- "הבעל-שם טוב בא" מאת תקוה שריג בהוצאת "הקיבוץ המאוחד".
- "אריות בירושלים" מאת שמואל הופרט בהוצאת "מסדה" — לכיתות הבינוניות.
- "פורץ המחסומים" מאת עמוס בר בהוצאת "שרברק" — לכיתות הגבוהות.

ספרות ילדים ואיוריה

תערוכה לימודית

רות ג"ד מפי מרים רות

מדי שנה בשנה, מזה שנים, עורכת מרים רות, הסופרת והמורה והמרכזת את לימודי ספרות-הילדים בבית הספר לחינוך של התנועה הקיבוצית באורנים, תערוכת עיון המוקדשת לאיורים בספרות-הילדים.

תערוכת השנה, כאשתקד, נערכה משך חמישה ימים בין ז'—ו"א — באייר (14—18 במאי) ומשכה אליה בעושר מוצגיה לא רק את תלמידי אורנים אלא, אף מחנכים ותלמידים המתעניינים בנושא, מכל אורנים ומרחבי הארץ כאחד.

עצם חשיבות העיון בספרי תמונות באה לידי בטוי במלים הבאות, אשר בלטו לעין בין שאר מוצגי התערוכה:

"ספרי תמונות חשובים מאד לילדים קטנים שדרגת התענינותם עולה בהרבה על יכולתם לקרוא. התמונות המלוות סיפור חייבות להביע את אשר המלים הכתובות בספר שואפות להביע. הילד "קורא" בתמונות, כפי שהמבוגר קורא את המלים. הסיפור והאיור חייבים להיות כה אחדים וכה משולבים, שהילד יבין את הסיפור תוך הסתכלות בתמונות". (מדברי: צ' הוק, ד' קון). ומכאן אף מטרת התערוכה: יצירת מפגש בין המעניינים בספרי ילדים מאויירים, כי יכירו גישות שונות של מאיירים מעולים; כי יעיינו בספרים וילמדו את העקרונות להערכת האיורים.

הנושא המרכזי של התערוכה:

איזון בין החומר הספרותי לבין האיור והשילוב בין תוכן הספר לבין צורתו החיצונית. הנושא דורש עריכה על פי סוגי ספרות כדי להבליט את ההתאמה הרצויה בין שני סוגי האמנות. קטע קטן של התערוכה הדגיש את תולדות האיור בספרי ילדים.

מדורי התערוכה

(1) ספר התמונות הראשון:

פגישתו הראשונה של הילד עם ספר התמונות: התמונות מתארות עצמים דומים ככל האפשר לעצמים ידועים לילד, רצוי — עצם אחד על כל עמוד — פריטים נוספים גורמים לפיזור. הבלטת הטקסטורה בציור תקל על הילד להכיר את העצם ולגשר בין התמונה לבין הנסיון החושי הישיר (אפרוח שפלומתו מצוירת עדיף על אפרוח המצויר אמנם בצבע המתאים, אך ללא פלומה). ילדים קטנים לועסים את הספר, מלקקים, מלטפים, ממששים, מדפדפים — לכן חשוב שהספר יהיה עשוי מחומר מתאים: כריכה חזקה, דפייקרטון עבים.

(2) יצירות הגיל הרך:

הספר מכיל סיפור אחד בלבד. הסיפור מובא בתמונות בלוי טכסט סיפורי קצר. התמונות

מסייעות לילדים ללמד את הרצף הסיפורי. תוכן הסיפורים — עלילה יום-יומית המתרחשת בסביבה מוכרת — סיפורים של "כאן ועכשיו".

(3) ספרי תמונות ללא-מלים לילדי הגן:

ספרים אלה משרתים מטרה כפולה:

א. סיפור בתמונות מעורר את הילדים ליצירת סיפור משלהם.

ב. ספרי תמונות שמטרתם לסכם ידיעות ולהקנות מידע. עיון בתמונות מגביר את כושר הריכוז, נותן הזדמנות לגלות פרטים חדשים ולקלוט שלמות.

(4) הסיפור המציאותי:

הסיפור המציאותי מתאר נסיון חיים בעולם המציאותי.

האיורים מסייעים בהבנת הרקע והעלילה, הם מוסיפים פרטים חשובים להבנת הסיפור ועוזרים לקליטת הרצף. נוסף לאלה, האיורים משקפים את האווירה הריגושית של הסיפור ומעמיקים את ההתרשמות.

(5) סיפורים על ילדי העולם:

האיורים מקרבים את העולם הרחוק והבלתי ידוע בהבליטם את דרך החיים האפיינית לעם ולארץ: לבוש, כלי בית וריהוט, קישוט, סמלי חג ומנהגים, המאייר מושפע על ידי המסורת של האמנות העממית.

(6) הומור:

האיורים מסייעים להבנת ההומור: קו קל, תאור דמויות בהבלטת הגיחוך שבצורתן ובהתנהגותן, תן, הבלטת האבסורד של ה"עולם ההפוך" או ה"אי-גיוון".

ההומור החזותי לא פעם יותר קל להבנה מאשר ההומור המילולי.

(7) הסיפור הדמיוני:

הדמיון חזותי. הסיפור הדמיוני מתאר תמונות הלומיות והתרחשויות פלאיות. המאייר, המת-עמק בעולמו הקסום של הסיפור, מסוגל לתת בטוי חזותי קולע להרגשות הגלויות והמוסוות, לרעיונות ולקחים שבסיפור. תוך כדי כך האיור יוצר עימות בין התמונה הדמיונית של הפרט לבין התמונות מעשה ידי המאייר.

(8) ספרי שירה:

שירים קיימים בזכות עצמם. עיקר ערכם בצליל-קצב ומשקל.

תימצות התוכן, דייקנות במבחר המלים וסידורם ברצף — אינם ניתנים ל"תרגום" חזותי ישיר. לא טוב כאשר המאייר משתלט על הטכסט השירי! די בכך אם האיורים (עיטורים) רומזים על הליריקה, או על ההומור או על האפיקה התמציתית והקולעת.

★

ואכן מהתערוכה ניתן היה ללמוד כי:

"הצייר והסופר, התאומים האלה, מספרים, ממצייאים בדיות, מדווחים, חולמים, חובעים לדין, מלגלגים, צוחקים, מתלהבים — ביחד. התאומים האלה — שניהם משתמשים בעט ובעפרון.

שניהם משליכים על נייר את אשר רוצים לספר. האחר-משתמש באותיות ובמלים השני כותב בכתב-תמונות ויש לו יתרון ראוי לקנאה: הסיפורים שלו, האנקדוטות, ההימנוגים וההומורוסקות אינם זקוקים לתרגום. לגבי הצייר אינה קיימת שפה זרה. הוא כותב בשפת האם של כל העמים. הצייר, סופר של תמונות, הוא איש ספרות". (מדברי א' קסטנר).
והיתה זו יותר מתגיגה, לכל אוהבי ספרות-הילדים לשוב ולחיות ולשחות בים הגדול הזה של יצירות אמנותיות בלשונן ובחזותן כאחד...

נספחים

א. רשימה ביבליוגרפית

גינזב מויבל, "ספרים מצוירים לילדים", "הד-הגן", חוברת ד', מאי 1966.
רות מריץ, "הזמיר", "הד-הגן", חוברת ד', מאי 1963.
רות מריץ, "איור ועיטור בספרי ילדים", מתוך ספרייה לגיל הרך, הוצאת "אוצר המורה".
רות מריץ, "קטכחול וקטצהוב הגיעו לילדי ישראל", "הד-הגן", חוברת ד', יוני 1976.
שביד סבינה, "איורים לספרי ילדים של ביאליק", "ספרות ילדים ונוער", חוברת ד', יוני 1975.
שביד סבינה, "קטכחול וקטצהוב", "ספרות ילדים ונוער", חוברת א'(ט'), ספטמבר 1976.
שביד סבינה, "איורי ע' חץ לספוריו של אנדרסן — "הזמיר", "הד-הגן", חוברת א', אוקטובר 1974.
שביד סבינה, "איוריו של נחום גוטמן", "הד-הגן", חוברת ר', יוני 1975.
שביד סבינה, "אהרון והעפרון הסגול — סיפור הקו", "הד-הגן", חוברת ד', יוני 1976.
שורין יוסף, "השפעתו החינוכית של המאייר", "הד-הגן", חוברת ג', פברואר 1968; חוברת ד', מאי 1968.
שורין יוסף, "תיפקודו האסתטי של האיור הנוף באיור", "הד-הגן", חוברת ג', פברואר 1976.
שורין יוסף, "התקשרים בין התמליל והאיור בספרות ילדים", "הד-הגן", חוברת ב'-ג', מרץ 1974.
שורין יוסף, "האיור כאמצעי בחינוך האסתטי", "הד-הגן", חוברת ד', יולי 1972.
שורין יוסף, "משחק בובות כסיפור מאויר", "מעגלי קריאה", חוברת 1 תשל"ו, 1977.
שורין יוסף, "האיור ברצף זמן", "מעגלי קריאה", חוברת 2 אביב תשל"ו, 1977.
שורין יוסף, "מהימנותו של האיור בספרי ילדים — כתפקודיו החינוכיים של החומר", "החינוך", חוברת ה', תשכ"ט.

ב. כיצד נשפוט את טיב האיורים ?

הדרך הטובה ביותר להעריך ספרי תמונות — היא להתבונן בעיון בספרי מופת. השאלות הבאות תעזורנה לך לרכז את תשומת הלב בגורמים השונים שמייפים את הספר:

- 1) בחרי ספר ובדקי אם הספר מעוצב יפה. סכמי לעצמך מה הם המרכיבים התורמים לעיצוב טוב ?
- 2) עייני בספר שבחרת בו. התעמקי בו. סווגי את הסיפור וקבעי את הקווים האופייניים לסוג הספרותי הבאים לבטוי גם בתוכן וגם באיורים.

השווי את האורים בסוגי ספרות שונים. אם הסיפור שאת מעיינת בו כתוב בשפה זרה, נסי לספרו על התמונות.

- 3) נסי לגלות שילוב הרמוני בין תוכן הסיפור לבין סגנון האיור — כיצד משתלבת העלילה שבתמונות עם העלילה שבסיפור ?
— האם התמונות מבטאות את אוירת הסיפור ?
— האם התמונות מבליטות את אופיים הייחודי של הדמויות ?
— האם התמונות אוטנטיות ? איך הדינמיות מתבטאת באיורים ?
- 4) שימי לב באיזו טכניקה משתמש המאייר.
מני טכניקות אחדות שהמאייר משתמש בהן.
- 5) מה טיבו האומנותי של האיור ? במה מתבטא הטיב האומנותי ?
שימי לב להרכב הצבעים, לקומפוזיציה, לקצב התנועה וכו'.

אל: המדור לספרות ילדים, משרד החינוך והתרבות

רח' דוד המלך 18, ירושלים.

1. אני מבקש להיות מנוי על כתב-העת לשנת תשל"ט (4 הוברות).
2. נא לשלוח לי את חוברות "ספרות ילדים ונוער"
תשל"ה — חוברת א', חוברת ב', חוברת ג', חוברת ד'.
תשל"ו — חוברת א'(ה'), חוברת ב'(ו'), חוברת ג'(ז), חוברת ד'(ח').
תשל"ז — חוברת א'(ט'), חוברת ב'(י'), חוברת ג'(יא), חוברת ד'(יב).
תשל"ח — חוברת א'(יג), חוברת ב'(יד), חוברת ג'(ט"ו), חוברת ד'(ט"ז).
3. במצורף צ"ק / המחאה ע"ס ..... ל"י משוך על "קרן בית הנשיא"
(לפי 10 ל"י החוברת).

את התשלום אבצע עם קבלת החוברת.

השם: ..... המען: .....

* יש לסמן ב- X במשבצות את המבוקש ואת דרך התשלום.

המשתתפים בחוברת

ד"ר א' אופק, ג' ברגסון, י' הדס, א' זהבי, מרים רות: ראה חוברת ג' (ט"ו).
רות ג"ד — מורה לספרות ילדים, רושמת, עורכת עלון "אורנים".
מלכה זיו — מדריכה לספרות ילדים.
פרופ' דב נוי — בעל הקתדרה לפולקלור ע"ש מ' גרונוואלד ומנהל המרכז לחקר הפולקלור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
מרים פייגנבלט — משרד החינוך והתרבות.

ה ת ו כ ן

	עיון ומחקר
3	מקראות ראשונות לבני דור התחיה — ד"ר אוריאל אופק
18	החידה — גרשון ברגסון
26	מסיפור בעלי-חיים למשל ולסיפור ילדים — פרופ' דב נוי
	דמויות
43	נחום גוטמן — גרשון ברגסון
	מיתודה
50	הטרילוגיה של לרמן — מלכה זיו
	ביקורת
53	"אלינה היא אילנה" — מרים רות
55	"סומכי" — אלכס זהבי
57	"סומכי" — מרים פייגנבלט
60	ספר הבדיחה לילדים ("מבחר הבדיחה מחיי הילדים במשפחה, בבית-הספר ובחברה") — ג"ב
61	"ילד חוץ" — אלכס זהבי
63	על מסע מופלא אחד ("המסע המופלא של לוחמי ברכוכבא") — ירדנה הדס
	ממדף הספרים
65	סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות
68	נתקבלו במערכת
	משוט בעולם
72	הספר הטוב במחיר מוזל
74	ספרות ילדים ואיוריה — תערוכה לימודית — רות ג"ד
	מפי מרים רות

SIFRUT YELADIM VANOAR

JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

Vol. IV, No. 4 (16)

18 King David St.

June 1978

Jerusalem, Israel

CONTENTS

Study and Research

First Readers for Children of the Resurrection Generation	Dr. Uriel Ofek	3
The Riddle	Gershon Bergson	18
From an Animal Tale to a Fable and a Children's Story	Prof. Dov Noy	26

Personalities

Nahum Gutman	Gershon Bergson	43
--------------	-----------------	----

Methodology

The Trilogy of Lerman	Malka Ziv	50
-----------------------	-----------	----

Reviews

"Alina is Ilana"	Miriam Rot	53
"Sumchi"	Alex Zehavi	55
"Sumchi"	Miriam Feigenblat	57
"A Book of Jokes for Children"	G.B.	60
"A Boy from the Outside"	Alex Zehavi	61
"The Incredible Journey to the Bar Kochba's Fighters"	Yardena Hadass	63

From the Bookshelf

An Annotated List for the Lower, Middle and Upper Grades	65
--	----

Books Received

68

Around the World

Recommendes Books at Reduced Prices	72	
Children's Literature and Illustrations — An Educational Exhibit	Ruth G D., Mirriam Rot	74

